

ACHTER DE PVV

ACHTER DE PVV

WAAROM BURGERS OP GEERT WILDERS
STEMMEN

Chris Aalberts

Eburon Delft
2012

Twitteren over dit boek? Gebruik de hashtag #achterdepvv
Zie ook achterdepvv.com

ISBN 978-90-5972-684-0 (paperback)

ISBN 978-90-5972-685-7 (ebook)

Uitgeverij Eburon

Postbus 2867

2601 CW Delft

tel.: 015-2131484 / fax: 015-2146888

info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Studio Hermkens

Opmaak binnenwerk: TextCetera

© 2012 CHRIS AALBERTS. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

INHOUD

VOORWOORD	7
DE OPKOMST VAN HET POPULISME	9
Uitspraken over de PVV-aanhang	11
Populisme	13
Monoculturalisme	16
Rechtse thema's	18
Buitenlandse collega's	21
Leeswijzer	23
VOEDINGSBODEM VOOR DE PVV	25
Standpunten	26
Charismatische leiders	29
Protest	32
Groepen burgers	34
Conclusie	36
PVV-AANHANGERS IN KAART BRENGEN	37
Enquêtes	37
Interviews	40
Aanpak	44
WILDERS SCHUDT NEDERLAND WAKKER	47
Politieke informatie	48
Wakker schudden	50
Slechte partij	55
Mediahetze	58
Schaamte	63
Trouwe aanhangers	67
Twijfelaars	70
Conclusie	74
ANDERE, DUIDELIJKE POLITIEK	77
Verkeerde thema's	77
Eigen belang	82

Transparantie	85
Duidelijke taal	89
Conclusie	94
VERTROUWDE NORMEN HANDHAVEN	97
Verantwoordelijkheid	98
Wederkerigheid	103
Rechtvaardigheid	109
Catastrofe	112
Normen handhaven	114
Conclusie	120
NIET TE EXTREEM OVER BUITENLANDERS	123
Aanpassen	124
Fervente islamcritici	128
Geen racisme	131
Te extreem	135
Wilders heeft een punt	141
Catastrofe	145
Conclusie	150
VERSCHILLEN MET LINKSE STEMMERS	153
Geert Wilders	154
Aantrekkingskracht	157
Politiek	164
Journalistiek	169
Conclusie	174
BEÏNVLOEDING VAN LINKSE STEMMERS	177
Verschillende indrukken	178
Verschillen in relativering	185
Verschillende oplossingen	192
Conclusie	195
LESSEN VOOR ANDERE POLITIEKE PARTIJEN	199
Politieke standpunten	199
Politieke strategie	202
Politieke achterban	204
Hoe nu verder?	205
LITERATUUR	209

VOORWOORD

Het fenomeen Geert Wilders. Daarover gaat dit boek niet, wel over zijn aanhang. Wat is hun beleving van de maatschappij waarin zij leven en wat drijft hen richting de *Hairforce One*? Chris Aalberts doet indrukwekkend verslag van de standpunten en achtergronden van de PVV-kiezer. Minstens zo interessant is zijn conclusie dat zowel het beeld van niet-PVV'ers over de achterban van Wilders als die van de PVV-aanhang over zichzelf niet klopt. Ik nodig u beslist uit hier nader kennis van te nemen.

PVV-aanhangers noemen de politiek onduidelijk, vaag en niet transparant. Politici vullen hun zakken in achterkamertjes, het zijn graaiers en mooipraters en Wilders maakt daar korte metten mee. Het was Pim Fortuyn die met deze thema's school maakte in 2002. Het is bijzonder knap hoe Wilders zich als keurig VVD-Kamerlid na de periode Fortuyn langzaam een positie als buitenstaander heeft kunnen aanmeten met deels dezelfde thema's.

In de jaren na de moord op Theo van Gogh was Wilders' voornaamste vertrekpunt de islam. Nu horen we hem er minder over. In een verkiezingscampagne die toch vooral om de economie draait, zet Wilders de Nederlandse soevereiniteit en het falen van de euro centraal. Dat doe hij dus slim. Maar welk thema hij ook kiest, de essentie blijft: zijn aanklacht tegen de rest. Wilders zal er alles aan doen om te voorkomen dat hij op zijn concurrentie gaat lijken. Als CDA-lijsttrekker Buma naar boven loopt, loopt Geert naar beneden. Als VVD-fractievoorzitter Blok ja zegt, zegt Geert nee. Het is de basis van zijn denken. Wij tegen de rest. Zijn kiezers smullen ervan.

Wilders kent zijn achterban heel erg goed. Daarvoor hoeft hij niet te gaan buurten in koffiehuizen of te gaan 'luisteren in het land'. Hij heeft een neus voor zaken die zijn kiezers raken en is zich doorlopend bewust van het gevoel bij zijn electoraat, of dat nu dieren mishandeling is, de bonuscultuur of de softe rechtspraak. Waar de gematigde PVV-stemmer teleurgesteld afhaakt omdat hij tegen een hoofd-
doekjesbelasting is en niet kan begrijpen waarom Wilders het Catshuisberaad heeft opgeblazen, is 95% van de aanhang van Wilders feitelijk helemaal niet geïnteresseerd in resultaat. De hardcore PVV'er geniet van de aanval op de gevestigde klik in Den Haag en wil dat er niet besmuikt gepraat wordt over problemen met buitenlanders of de euro. Een tegenstem dus feitelijk.

Het einde van de PVV is vaak aangekondigd en het komt er – tot teleurstelling van velen – maar niet van. *Fitna*, de hoofddoekenbelasting, het Polenmeldpunt,

het afbreken van het Catshuisoverleg en het vertrek van boze fractiegenoten, wat waren er veel momenten waarop het establishment van politiek Nederland zeker wist dat Wilders voor zijn eigen kiezers te ver was gegaan. Telkens bleef de blonde Terminator overeind. Dit kan alleen worden verklaard door het rotsvaste en bijna onvoorwaardelijke vertrouwen dat de achterban in hem heeft. Voor zijn aanhang geldt het credo: kom je aan Geert, dan kom je aan mij.

Het enige dat de PVV-achterban werkelijk zal raken is het vertrek van hun leider, de komst van een sterke nieuwe buitenstaander of een ernstige bezoedeling van zijn eigen reputatie. Maar zelfs op dat laatste punt heeft Wilders nog veel krediet. Van alle politieke partijen acht ik alleen de SP in staat om in te breken op het electoraat van de PVV. De kans dat anderen hem een strobreed in de weg zullen leggen lijkt mij voorlopig nihil. Daarvoor staan zij te ver af van de belevingswereld van de PVV-achterban die in dit boek treffend wordt beschreven.

Joost Eerdmans
Oud-Kamerlid LPF

DE OPKOMST VAN HET POPULISME

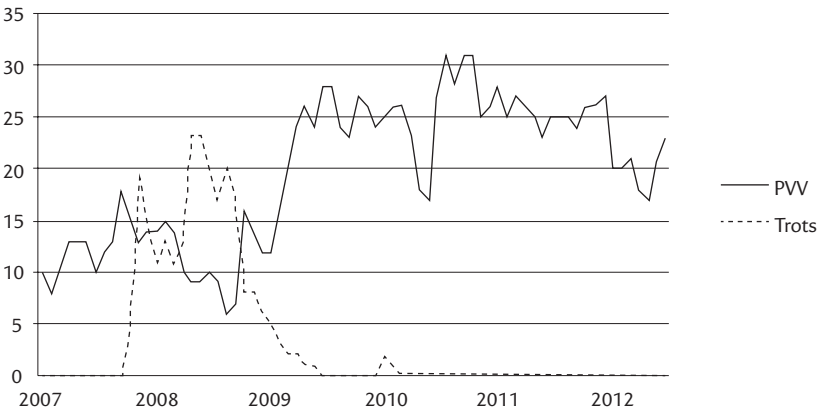
De PVV is in minder dan tien jaar uitgegroeid tot een partij die een zeer prominente rol speelt in het politieke en maatschappelijke debat. De afgelopen jaren zette de PVV uiteenlopende nieuwe thema's op de politieke agenda en wist daarmee een aanzienlijke achterban te verwerven. De PVV waarschuwt al sinds haar oprichting voor de 'islamisering' van Nederland, en bepleit allerlei maatregelen die deze islamisering tegen zouden moeten gaan zoals een verbod op de bouw van nieuwe moskeeën, sluiting van alle islamitische scholen en een boerka-verbod. Naast het invoeren van een immigratiestop, bepleit de PVV het afschaffen van de dubbele nationaliteit en wil zij geen bewindspersonen in de regering die een dubbele nationaliteit hebben.

Maar ook op andere terreinen baarde de PVV de afgelopen jaren opzien. De partij vroeg aandacht voor het bestuur van de Nederlandse Antillen waar het een 'boevenbende' zou zijn en waar veel Nederlands belastinggeld zou worden verspild. In 2012 startte de PVV een website waar burgers overlast konden melden van Oost-Europese immigranten. De website had een enorme commotie tot gevolg. Sinds de eurocrisis bepleit de PVV het uittreden van Nederland uit de euro en bovendien het opzeggen van het lidmaatschap van de Europese Unie. De PVV plaatste daarnaast nog diverse andere thema's op de politieke en maatschappelijke agenda: het schrappen van ontwikkelingshulp, het bouwen van kerncentrales, twijfel over de menselijke invloed op het klimaat, een ceremonieel koningschap en bindende referenda.

Deze standpunten hebben de PVV geen windeieren gelegd, zo lijkt het. De PVV werd bij de verkiezingen van 2010 de derde partij in de Tweede Kamer, en werd bij andere verkiezingen de grootste partij in de gemeente Almere, de grootste partij in de provincie Limburg, de tweede partij in de gemeenteraad van Den Haag, de derde partij in Noord Brabant en de op een na grootste Nederlandse partij in het Europees parlement. De PVV heeft inmiddels ook aan de macht kunnen ruiken: de partij gedoogde het eerste kabinet-Rutte en was enige tijd medebestuurder in de provincie Limburg. De PVV is een voornamelijk politieke factor geworden. Dit levert bij veel burgers vragen en zorgen op: in hoeverre wakkert de PVV bijvoorbeeld haat tegen vreemdelingen aan en in hoeverre sluit zij bevolkingsgroepen

uit? Leidt de opkomst van de PVV tot een verruwing van de politiek? Wordt het internationale aanzien van Nederland geschaad?

Het fenomeen PVV staat niet op zichzelf. De partij maakt deel uit van een grotere groep partijen die vaak worden aangeduid als ‘rechts-populistisch’. Er bestaan verschillende binnenlandse en buitenlandse voorbeelden van dit type partijen. De meest prominente Nederlandse voorbeelden zijn de PVV, de LPF, Trots op Nederland en Leefbaar Nederland (bv. Lucardie & Voerman, 2012). Ook diverse lokale partijen kunnen onder deze noemer worden geschaard waaronder Leefbaar Rotterdam. Veel van deze partijen zijn in ieder geval tijdelijk populair geweest onder grote groepen Nederlanders. De PVV is sinds haar ontstaan sterk gegroeid en Leefbaar Rotterdam heeft drie achtereenvolgende verkiezingen een derde van de Rotterdammers achter zich gekregen. Bij andere partijen was het succes echter tijdelijk: de LPF viel na de dood van Pim Fortuyn snel uit elkaar, en Trots op Nederland kreeg na kortstondige hoge peilingen nog maar nauwelijks aandacht. Verdonk was ooit goed voor twintig tot dertig zetels (NRC, 2007; Politieke Barometer, 2008; Peil.nl, 2008), maar kreeg in 2010 geen enkele zetel meer en stapte enige tijd later uit de politiek. In juni 2012 fuseerde Trots op Nederland met de Onafhankelijke Burger Partij van de oud-PVV’er Hero Brinkman. Figuur 1 geeft een beeld van de peilingen tussen 2007 en 2012 voor de PVV en haar concurrent Trots op Nederland.

Figuur 1: Aanhang van de PVV en Trots op Nederland in zetels in de Tweede Kamer
Bron: Opiniepeilingen van Synovate (2007-2012).

De PVV overtrof steeds weer de verwachtingen uit de opiniepeilingen. Waar Wilders voor de verkiezingen van 2006 werd gepeild op hooguit vier zetels, kreeg hij er negen (Blok & Van Melle, 2008). Bij de verkiezingen voor de Tweede

Kamer in 2010 kreeg hij 24 zetels, terwijl hij lange tijd was gepeild op 18 (bv. Peil.nl, 2008; Politieke Barometer, 2008). De PVV mag zich verheugen in een grote populariteit en is daarmee van alle Nederlandse rechts-populistische partijen de meest succesvolle. Dit roept de vraag op hoe dit succes kan worden verklaard. In dit boek staat niet het politieke handelen van de PVV centraal, maar de burgers die ervoor hebben gezorgd dat de PVV zo groot kon worden: burgers die op de PVV hebben gestemd of dit overwogen te doen. Waarom steunen zij de PVV? Wat spreekt hen aan in Wilders en waarom hebben zij zich afgekeerd van andere politieke partijen? Alleen door in gesprek te gaan met PVV-aanhangers kunnen we het succes van de PVV begrijpen.

Uitspraken over de PVV-aanhang

De doorbraak van het populisme in Nederland vond ruim tien jaar geleden plaats: in het najaar van 2001 kondigde Pim Fortuyn aan dat hij de politiek in ging. Zijn aankondiging maakte aanvankelijk weinig los, maar al snel bleek Fortuyn voor een politieke aardverschuiving te zorgen. Zittende politici hadden veel moeite te begrijpen waarom Fortuyn zo populair was. Toenmalig VVD-lijsttrekker Hans Dijkstal stelde dat Nederland 'knettergek' was geworden en volgens oud-premier Wim Kok was de opkomst van Fortuyn het gevolg van korte termijn ontwikkelingen: het debat in de verkiezingscampagne zou onvoldoende inhoudelijk zijn geweest (Van Herwaarden, 2005). Kok vond de inhoudelijke kritiek van Fortuyn op zijn beleid 'zwaar overtrokken': Fortuyn's verwijt dat Paars onvoldoende deed aan de problemen rond immigratie en integratie zou onterecht zijn en Fortuyn's zorgen over de kwaliteit van de publieke sector zouden zijn overdreven (De Rooy & Te Velde, 2005). De opkomst van Fortuyn laat zien dat de zorgen van zijn aanhangers slecht werden begrepen door de zittende politici.

Deze observatie over de aanhangers van Fortuyn geldt vandaag nog steeds voor de aanhangers van de PVV: de partij is populair onder veel burgers maar veel politici begrijpen dat niet of nauwelijks. De afgelopen jaren zijn er veel boeken en artikelen uitgekomen over het populisme in de Nederlandse politiek. Schrijvers, commentatoren, journalisten en politici schrijven over het verschijnsel van populistische partijen als de PVV die namens het volk menen te spreken. Deze publicaties laten zien dat velen in Nederland een sterk beeld hebben wie PVV-aanhangers zijn, wat hen drijft en hoe de aanhang van Wilders kan worden teruggewonnen door traditionele politieke partijen.

Volgens De Ruiters (2012) is het denken van de PVV steeds meer gemeengoed geworden. Heijne (2011) stelt op de achterkant van zijn boek *Moeten wij van elkaar houden?* dat PVV-aanhangers hun vrijheid willen waarborgen door de vrijheid van anderen in te perken. Van Reybrouck (2008) stelt in zijn *Pleidooi voor*

populisme dat het gaat om 'autochtoon ressentiment'. De meeste politici zijn momenteel hoog opgeleid, en dit kan de frustratie en apathie onder de laag opgeleide stemmers op populistten verklaren. Zij zouden door op een partij als de PVV te stemmen afrekenen met 'een cultuur waarin hoog opgeleiden steeds meer het debat domineren'. Ook Maarten van Rossem (2010) komt met observaties over PVV-aanhangers in zijn boek *Waarom is de burger boos?*

De zorgen betreffen vooral de moslimimmigranten en hun kinderen die een kwart van de alloctonen vormen, dat wil zeggen 5 procent van de hele Nederlandse bevolking. Zij gedragen zich, voornamelijk vanwege hun religieuze overtuiging, volgens veel Nederlandse burgers zo anders, dat zij als bedreigend worden ervaren. Een deel van de boze burgers is dermate verontwaardigd over het feit dat de traditionele partijen het immigratieprobleem jaren hebben laten versloffen, dat zij volgens opinieonderzoek bereid zijn te stemmen op populistische partijen die met de jaren steeds radicalere maatregelen bepleiten. Hoe wonderlijk de angsten en verdachtmakingen van de populistten ook zijn, het is onzin om te spreken van een nieuw fascisme of racisme. De xenofobie van de boze burgers is defensief, ze vrezen voor het behoud van hun traditionele levenswijze en projecteren hun angsten vooral op de meest zichtbare immigranten (Van Rossem, 2010: 6).

Andere auteurs gaan een stap verder en doen zeer vergaande uitspraken over de PVV-aanhang. Riemen (2010) stelt dat Wilders en zijn beweging 'het prototype van hedendaags fascisme' zijn. Deze vergaande conclusie kan niet losgezien worden van de aanhangers van de PVV aangezien zij tot Wilders' 'beweging' behoren. Zij hebben volgens Riemen kennelijk in meer of mindere mate fascistische sympathieën of voorkeuren. Psychotherapeut Joost Bosland (2010) vergelijkt in zijn boek *De waanzin rond Wilders* de opkomst van Wilders met het psychiatrische verschijnsel borderline. Bosland legt omstandig uit dat hij niet wil beweren dat deze diagnose voor PVV-aanhangers geldt, maar alleen voor 'de samenleving'. Maar de samenleving bestaat alleen bij de gratie van de mensen in die samenleving, die kennelijk leiden aan borderline-achtige verschijnselen zoals zwart-witdenken en verruwing.

Andere auteurs schrijven over de PVV omdat ze impliciet of expliciet op zoek zijn naar oplossingen voor de maatschappelijke onvrede, en via die weg de PVV willen decimeren. Zo suggereert Dick Pels (2011) in zijn boek *Het volk bestaat niet* dat er elementen van directe democratie in de representatieve democratie moeten worden ingebracht. Deze 'wisselwerkingsdemocratie' betekent dat de politiek zowel elitairder als populistischer zou moeten worden. Alexander Pechtold (2012) weet dat het geen zin heeft burgers naar de mond te praten, want dat zou op langere termijn alleen maar het vertrouwen in de politiek schaden. Politici zouden hun verhaal zelfverzekerder moeten vertellen en zaken moeten uitleg-

gen, om zo burgers aan het denken te zetten en open te laten staan voor andere meningen. In een gesprek met *Vrij Nederland* filosoferen David van Reybrouck en Bas Heijne over hoe de PVV aangepakt moet worden (Pleij, 2011):

Heijne: Je moet zeggen: wij gaan Limburg veroveren op de PVV en we gaan Limburg teruggeven aan de echte Limburgers. Je moet een counterverhaal hebben.

Van Reybrouck: Dat is het.

Heijne: Nu is het alleen maar schande spreken van de schandaligheid van de ander.

Van Reybrouck: En dat counterverhaal dient een nieuw verhaal te zijn, niet een vorig verhaal.

(in: Pleij, 2011)

Maar wat dit counterverhaal zou moeten zijn, blijft onduidelijk. Dit is niet opzienbarend, omdat aan geen van deze verhalen, stellingen en oplossingen een open gesprek met PVV-aanhangers ten grondslag lijkt te liggen. Commentatoren, journalisten en schrijvers komen met stellingen over wie PVV-aanhangers zijn, wat zij vinden, hoe zij gemobiliseerd worden door Wilders, wat er 'mis' met hen zou zijn en hoe zij kunnen worden teruggewonnen. Maar al deze stellingen hebben nauwelijks waarde als ze niet zijn onderzocht onder de PVV-aanhangers zelf. Commentatoren suggereren vooral dat de uitspraken van Wilders ook op zijn aanhang van toepassing zijn, maar niemand vraagt zich af of dat klopt. In dit boek wordt een ander verhaal verteld: een verhaal over PVV-aanhangers zelf, waarbij zij zelf aan het woord komen wat hen drijft. Zonder dialoog met de aanhangers van Wilders ontstaan makkelijk misverstanden over wat het succes van de PVV daadwerkelijk betekent en wie de burgers zijn die de PVV groot hebben gemaakt. De vraag is: waarom sympathiseren PVV-aanhangers met de partij van Geert Wilders? Deze vraag wordt in dit boek beantwoord. Maar eerst plaatsen we de opkomst van de PVV in een breder kader.

Populisme

Het belangrijkste kenmerk van partijen als de PVV is hun populistische karakter. Populisten hebben een specifieke visie op de relatie tussen elites en het volk. Leaders van populistische bewegingen zeggen te vertolken wat er onder de gewone mensen leeft. Voor populistenvormen de ideeën en ervaringen van gewone burgers het belangrijkste uitgangspunt en een essentiële legitimatie voor hun politieke voorstellen. Populisten verwijten andere politici dat ze de problemen van de gewone man niet erkennen, niet benoemen en wegstoppen. Populisten zeggen deze problemen zelf wel te benoemen, ook als dit oncomfortabele waarheden zijn: het zijn immers zaken die gewone burgers allang weten,

maar die door politici niet voldoende of helemaal niet worden erkend. Populisten willen deze problemen daadkrachtig oplossen (Betz & Johnson, 2004).

Populisten staan vijandig tegenover het bestaande politieke systeem. Deze partijen willen 'het volk' de macht geven. Zij staan negatief tegenover de representatieve politiek omdat daar niet altijd direct de wil van het volk wordt uitgevoerd, maar deze bijvoorbeeld door wetten of internationale verdragen wordt begrensd. De wil van het volk mag volgens populistten niet ingeperkt worden, waarmee zij de rechten van minderheden niet per definitie eerbiedigen. Populisten staan vormen van directe democratie voor zoals referenda en burgerinitiatieven. Populisten geloven daarnaast in de persoonlijke macht van sterke leiders die de volkswil uitvoeren. Zij willen de belangrijkste politiek leider daarom ook meer macht geven (Mudde, 2007). Politieke tegenstanders gebruiken de term populisme vaak in negatieve zin om deze partijen te diskwalificeren. Tegenstanders zeggen dat populistten vooral met beloftes komen die veel kiezers aanspreken, maar die niet waargemaakt kunnen worden. Populisten zouden opportunisten zijn die burgers naar de mond praten (Betz & Johnson, 2004; Wansink, 2004).

Populisme kan omschreven worden als een 'dunne ideologie' die in combinatie met allerlei andere standpunten en stromingen kan worden waargenomen. Het idee dat er beter naar de burger geluisterd moet worden geeft onvoldoende basis voor oplossingen voor alle politieke en maatschappelijke problemen, zoals andere ideologieën die wel hebben. De kern van het populisme is steeds dat het volk tegenover de elite staat en dat deze twee groepen een vijandige relatie met elkaar hebben. Het volk wordt daarbij door populistten gewaardeerd, terwijl de elite juist een negatieve evaluatie krijgt (Stanley, 2008). Populisme mist kernwaarden zoals het liberalisme en de sociaal-democratie die wel hebben. Het heeft de kwaliteiten van een kameleon: het neemt de kleur van zijn politieke omgeving aan. Er bestaan dan ook uiteenlopende vormen van populisme, variërend van links tot rechts (Taggart, 2000). Populisme zou dan ook als een communicatiestijl beschreven kunnen worden: het kan iedere politieke kleur aannemen en kan bij alle politieke partijen in meer of mindere mate worden aangetroffen (Jagers & Walgrave, 2007). Zo bestaan er naast rechts-populistische partijen als de PVV, ook links-populistische partijen als de SP.

Populistische partijen zijn zelden goed gestructureerd. Hun bewegingen zijn vaak tijdelijk van aard en losjes georganiseerd (Wansink, 2004). Zowel de LPF, de PVV als Trots op Nederland kunnen dit illustreren. De LPF had tijdens haar korte bestaan de structuur van een traditionele partij. Op het hoogtepunt had de LPF 4.000 leden, een jongerenorganisatie en een wetenschappelijk bureau. De PVV is daarentegen geen traditionele partij: er zijn geen leden, maar twee stichtingen met Wilders als enig bestuurslid (Lucardie & Voerman, 2012). Dit levert Wilders de kritiek op dat hij alles in eigen hand wil houden en in zijn eentje de dienst uitmaakt. Omdat de PVV geen leden heeft zoals traditionele politieke partijen,

kunnen die ook geen rol spelen bij de selectie van kandidaten of de bepaling van de inhoudelijke koers (cf. Lucardie & Voerman, 2007). Trots op Nederland presenteerde zich als 'een beweging'. De reden hiervoor zou zijn dat partijen worden geassocieerd met 'kleine groepjes zeurende leden over amendementen'. Voormalig leider Verdonk wilde naar iedereen kunnen luisteren, en niet alleen naar de leden (Peeperkorn, 2007b). Uiteindelijk zou de partij toch een traditionele structuur met afdelingen aannemen (Lucardie & Voerman, 2012).

Ook op andere punten kunnen deze drie partijen zonder meer in de populistische hoek worden geplaatst. De PVV komt met allerlei voorstellen om Nederland democratischer te maken. De partij wil de Eerste Kamer afschaffen, de Tweede Kamer verkleinen, een gekozen minister-president en topfuncties in de rechterlijke macht laten kiezen door burgers. De partij wil daarnaast subsidies voor politieke partijen afschaffen, absolute transparantie van Europees besteed geld en het bestraffen van bestuurlijke ongehoorzaamheid (PVV, 2010). Wilders (2005) spreekt over een incompetent politieke elite, die maatschappelijke problemen niet kan benoemen of oplossen. VVD, PvdA en CDA zouden het met elkaar eens zijn over de belangrijkste politieke kwesties, terwijl zij doof zijn voor de problemen waarmee veel Nederlanders elke dag te maken hebben. Wilders wil zaken veranderen, ook die dingen waarvan collega-politici zeggen dat dit niet kan. De politiek zou zich niet moeten verschuilen achter 'een zelf opgeroepen onmacht om dingen te veranderen'. Als dat nodig is, moet Nederland hier volgens Wilders desnoods internationale verdragen voor opzeggen (Wilders, 2005).

Fortuyn richtte zijn pijlen eveneens op het politieke bestel: hij was van mening dat alle functies in het openbaar bestuur worden verdeeld onder een kleine groep partijleden van met name PvdA, CDA en VVD. Partijlidmaatschap zou volgens Fortuyn essentieel zijn om aan een bestuursfunctie te komen. Hij wilde deze macht van partijleden doorbreken. De groep partijleden is steeds kleiner geworden, het vinden van capabele bestuurders moeilijker en de kwaliteit van het bestuur daardoor slechter. Vriendjespolitiek leidt er volgens Fortuyn toe dat politici zich onvoldoende van de burger hoeven aan te trekken. Burgers zouden meer politici rechtstreeks moeten kiezen, zoals burgemeesters, de minister-president en de commissaris van de Koningin. Op alle niveaus moet bovendien worden gekeken of regels op een lager niveau uitgevoerd kunnen worden, de zogenaamde subsidiariteit. Dit geldt ook voor Europa, waaraan volgens Fortuyn te veel bevoegdheden zijn gegeven (Fortuyn, 2002b). Door regels uit te voeren op het laagst mogelijke niveau, hebben burgers er zo veel mogelijk invloed op.

Rita Verdonk presenteerde zich al tijdens haar strijd om het lijsttrekkerschap van de VVD als politieke buitenstaander. Nadat ze die strijd verloor, ging ze voor zichzelf campagne voeren met een eigen campagneteam. Het leverde haar 60.000 stemmen meer op dan lijsttrekker Mark Rutte. Toen ze eenmaal Kamerlid was, bleef ze zich profileren als buitenstaander, bijvoorbeeld door alsnog een gooi te

doen naar het leiderschap omdat ze bij de Tweede Kamerverkiezingen de meeste stemmen had gekregen (Schulte & Soetenhorst, 2007). In de tijd van Trots op Nederland wilde Verdonk het land in en met gewone burgers praten over oplossingen. Burgers konden ook via een website standpunten formuleren, omdat zij volgens Verdonk veel praktische ideeën en oplossingen hadden. Dit zou veel beter zijn dan wat er in Haagse adviescommissies wordt geproduceerd (Peeperkorn, 2007a). Trots op Nederland trok bovendien in haar verkiezingsprogramma van leer tegen de overheid: deze zou betuttelend, log, te groot en bedreigend zijn geworden. Volgens Trots op Nederland moet de overheid zich weer gaan opstellen als neutrale scheidsrechter ten dienste van de burger (Trots, 2010).

Wilders, Fortuyn en Verdonk hebben al met al veel overeenkomsten. Ze hebben allen een tamelijk losse beweging opgezet. Bij Fortuyn was dit in de vorm van een politieke partij, maar deze bleek niet in staat een stabiele basis te vormen. Wilders noemt de PVV een partij, terwijl het om twee stichtingen gaat, en Verdonk noemde Trots op Nederland ronduit een beweging. In alle drie de gevallen is de beweging geformeerd rond de leider. Dit werd duidelijk bij de LPF waar na het wegvallen van de leider geen succes meer werd geboekt. Trots op Nederland raakte steeds meer uit beeld naarmate Rita Verdonk minder in de publiciteit kwam. Inmiddels is de partij gefuseerd met de partij van oud-PVV'er Hero Brinkman. Het blijft de vraag wat er met de PVV zou gebeuren als Geert Wilders uit de politiek zou stappen. Fortuyn, Wilders en Verdonk presenteren zich allen als relatieve buitenstaanders en ageren tegen de bestaande politiek, terwijl zij allen ook deel uitmaken van het politieke systeem: Fortuyn was jarenlang lid van diverse partijen, Wilders doorliep een lange carrière in de VVD en Verdonk was minister. In hun kritiek op de bestaande politiek kunnen ze allen zonder meer in een populistische hoek worden geplaatst: Den Haag zou onvoldoende naar gewone burgers luisteren, terwijl zij dat zelf wel willen doen. Daartoe doen zij allerlei voorstellen om de politiek beter te laten luisteren naar burgers, met name door de invoering van vormen van directe democratie.

Monoculturalisme

Het is echter eenzijdig om te stellen dat populistische burgers alleen maar naar de mond praten: zij hebben ook een eigen politiek programma. Het gaat er voor hen om wat het volk wil, en daarmee komt de vraag op wie er onder 'het volk' vallen (Betz & Johnson, 2004). Rechts-populisten als de PVV geven daarbij voorrang aan 'eigen burgers' boven immigranten. Ze gaan daarbij uit van een leidende cultuur die moet worden behouden. Culturen van immigranten zijn daaraan ondergeschikt en hebben minder rechten. Rechts-populisten hebben als dominant kenmerk dat culturele thema's belangrijker zijn voor de profilering van hun partijen

dan sociaal-economische thema's. Deze partijen pleiten tegen de multiculturele samenleving en staan daarmee eerder een monoculturele staat voor. Zij zijn voor de verdediging van de dominante cultuur van het land, namelijk de cultuur van de oorspronkelijke bewoners, en willen die in stand houden, cultiveren en koesteren. Zij bepleiten dikwijls de integratie van vreemdelingen, maar bedoelen daarmee vooral dat die vreemdelingen zich moeten assimileren aan de dominante cultuur van het land. Deze partijen zijn in de regel tegen specifiek beleid voor minderheden omdat dat hun integratie in de weg zou staan (Mudde, 2007).

Wilders sluit sterk aan bij het neoconservatisme uit de Verenigde Staten. Neoconservatieven gaan ervan uit dat vooral het collectief belangrijk is voor een stabiele samenleving: culturele diversiteit zien zij als een probleem en de oorzaak van instabiliteit. Zij richten zich op het behoud van de eigen soevereiniteit als land en het behoud van vaderlandsliefde (Pellikaan, 2006). Wilders richt zijn pijlen met name op de islam. In 2007 stelde hij voor de Koran te verbieden en hij maakte in 2008 de film *Fitna* over de gevaren van deze godsdienst. Hij houdt een pleidooi om op scholen meer aandacht te besteden aan de nationale identiteit, de Nederlandse geschiedenis en cultuur (Wilders, 2005). Het PVV-programma gaat uitgebreid in op een immigratiestop en bestrijding van de islam. De PVV wil alle moslimscholen sluiten, geen nieuwe moskeeën bouwen, geen subsidies voor islamitische media, een verbod op de boerka en geen koranlessen op school. Dubbele nationaliteiten worden geregistreerd, illegaal verblijf in Nederland wordt strafbaar, taalcursussen moeten door immigranten zelf worden betaald en er moet een quotum komen voor het aantal asielzoekers. De PVV wil expliciet opkomen voor 'onze cultuur' onder meer door een canon van de geschiedenis van Nederland te verplichten en door de Nederlandse vlag op alle scholen te laten wapperen (PVV, 2010).

Fortuyn schreef als publicist lange tijd over immigratie en pleitte voor een sterke beperking hiervan (Fortuyn, 2002a). Hij stelde dat er een duidelijke scheidslijn is tussen de islam en de 'moderniteit'. Er bestaan volgens Fortuyn geen islamitische landen waar Westerse kernnormen en waarden worden gerespecteerd. Fortuyn wilde af van het cultuurrelativisme dat alle culturen gelijk zijn en wilde meer debat hoe de integratie van vreemdelingen in Nederland moet verlopen. Hij wilde in dit debat alles kunnen zeggen, bijvoorbeeld dat de grenzen gesloten moeten worden voor immigranten in het algemeen of voor moslims in het bijzonder. Fortuyn wilde dat vluchtelingen voortaan in hun eigen regio worden opgevangen en desnoods internationale verdragen opzeggen om dit mogelijk te maken. Ook moest er volgens hem minder ruimte komen voor gezinshereniging om de immigratie in te dammen (Fortuyn, 2002b).

De ideeën van Trots op Nederland gaan eveneens in deze richting. Volgens Trots op Nederland is de balans tussen verschillende groepen in de samenleving weg. Er is te weinig kritiek geweest op het immigratie- en integratiebeleid. Immigranten

kregen altijd het signaal van vrijblijvendheid dat ze niet hoefden te integreren. Met Trots op Nederland zou dat voorbij zijn: 'wanneer mensen zich op Nederlandse bodem vestigen, dienen zij zich aan te passen aan onze normen en waarden en aan onze vrijheid van meningsuiting'. Het opnemen van asielzoekers kan volgens de beweging alleen in uitzonderingsgevallen plaatsvinden (Trots, 2010).

Wilders, Fortuyn en Verdonk hebben diverse programmatische overeenkomsten. Ze leggen allen veel nadruk op culturele in plaats van economische thema's: immigratie, integratie en islam. Bij al deze politici is een pleidooi te herkennen voor de bescherming van de Nederlandse cultuur, tegen immigratie, tegen de multiculturele samenleving en voor een behoud van de Nederlandse identiteit. De PVV en LPF komen bovendien met een pleidooi tegen de islam, die onverenigbaar zou zijn met Westerse waarden. Deze weerstand tegen de multiculturele samenleving suggereert dat als deze partijen spreken over 'het volk' of 'de burger', zij in de eerste plaats denken aan de oorspronkelijke autochtone bewoners van Nederland.

Rechtse thema's

Rechts-populistische partijen als de PVV profileren zichzelf vaak met de thema's directe democratie en de multiculturele samenleving. Er is aanzienlijke discussie wat de andere standpunten van rechts-populisten zijn. In hoeverre zijn rechts-populisten echt 'rechts'? Vaak blijken deze partijen sociaal-economisch lang niet zo rechts als uit de benaming 'rechts-populisten' blijkt. Rechtse partijen staan een vrije markt voor met zo min mogelijk overheidsingrijpen. Rechts-populistische partijen zien dit dikwijls anders. Het traditioneel rechtse standpunt is voor lagere sociaal-economische klassen onaantrekkelijk en zou deze burgers van rechts-populisten vervreemden. Rechts-populisten moeten een compromis vinden tussen verschillende standpunten: ze moeten voldoende voor de vrije markt zijn om kiezers uit hogere sociaal-economische klassen niet van zich te vervreemden, maar ze moeten ook de verzorgingsstaat niet zo hard aanvallen dat lagere sociaal-economische klassen zich van hen afkeren (McGann & Kitschelt, 2005). Dikwijls is het label 'rechts' dan ook maar deels van toepassing op deze partijen. In de Nederlandse situatie zetten rechts-populisten vooral in op niet-sociaal economische thema's zoals de kwaliteit van de publieke sector en veiligheid. Een aantal van deze thema's zijn niet per definitie 'rechts'.

Rechts-populisten zijn vaak van mening dat orde nodig is om in vrijheid te kunnen leven. Het is noodzakelijk dat er strikte regels zijn en dat die worden nageleefd. Rechts-populisten zijn om deze reden voor strenge straffen en een harde bestrijding van de criminaliteit (Mudde, 2007). De PVV staat voor een 'zero tolerance' beleid, waarbij 'elk afdingen van het gezag van de politie moet wor-

den tegengegaan' (PVV, 2010). Op het gebied van veiligheid zegt Wilders voor de slachtoffers en niet voor daders te kiezen, en doet verschillende voorstellen die de veiligheid moeten bevorderen zoals landelijk preventief fouilleren, de invoering van heropvoedingskampen en het invoeren van minimumstraffen (Wilders, 2005). Ook Verdonk profileerde zich sterk op deze thema's. Zij werd in het kabinet Balkenende-II de populairste minister omdat ze de regels strikt wilde handhaven. Ze was bijvoorbeeld tegen een generaal pardon voor vluchtelingen en nam ook in spraakmakende zaken een principieel standpunt in: 'regels zijn regels' (Schulte & Soetenhorst, 2007). Trots op Nederland houdt in haar verkiezingsprogramma dan ook een uitgebreid pleidooi voor het handhaven van de regels en het stoppen met gedogen. Er moeten desnoods extra middelen komen om de rechtsgang zijn beloop te laten hebben (Trots, 2010).

Een ander thema waarmee rechts-populisten kiezers proberen te winnen is de kwaliteit van publieke voorzieningen. Met name Pim Fortuyn heeft hieraan veel aandacht besteed. Fortuyn stelde dat in het publieke domein sprake is van een aanbod- in plaats van een vraagmodel. Problemen in de collectieve sector ontstaan volgens hem dan ook niet door een tekort aan geld, maar door organisatorische problemen. In de zorg ageert Fortuyn tegen de wachtlijsten die ervoor zorgen dat mensen maanden op noodzakelijke operaties moeten wachten. In het onderwijs vinden fusies plaats tot grote scholengemeenschappen en vinden vernieuwingen plaats als de basisvorming en het Studiehuis, die het onderwijs in de visie van Fortuyn verslechteren in plaats van verbeteren. Bij de politie zitten agenten vooral op kantoor en lopen niet op straat. De oplossingspercentages liggen navenant laag. De verzorgingsstaat houdt uitkeringsgerechtigden inactief in plaats van hen te stimuleren aan het arbeidsproces deel te nemen. Fortuyn wilde deze problemen oplossen door de overheid meer bedrijfsmatig en vraaggericht te laten werken, en terug te gaan naar de menselijke maat: kleine ziekenhuizen, kleine politiebureaus en kleine scholen moesten terugkomen (Fortuyn, 2002a; 2002b).

Na Fortuyn's dood hebben zowel de LPF, de PVV als Trots op Nederland deze thema's proberen te agenderen. Waar Fortuyn zijn kritiek op publieke voorzieningen verpakte in termen van 'de menselijke maat' en 'vraaggericht werken', wordt door de PVV eerder een verband gelegd met immigratie. Er zou door de immigratie onvoldoende geld zijn om problemen in de publieke sector echt aan te pakken. De PVV wil de zorg verbeteren en de verzorgingsstaat overeind houden, maar dat zou alleen kunnen als er een immigratiestop komt. De PVV staat diverse maatregelen voor die traditioneel een 'links' karakter hebben zoals dat de zorg betaalbaar blijft voor iedereen, dat iedereen recht heeft op de best mogelijke zorg en dat het eigen risico niet mag worden verhoogd (PVV, 2010). Trots op Nederland houdt eveneens een pleidooi voor betere publieke voorzieningen, met name in de zorg en de jeugdzorg. Op sociaal terrein wil de partij profiteurs van

het sociale stelsel hard aanpakken, maar mensen die niet voor zichzelf kunnen zorgen beschermen (Trots, 2010). Ook Trots op Nederland heeft daarmee traditioneel 'linkse' thema's in haar politieke programma opgenomen.

De voorstellen van Fortuyn zijn in een rechtse hoek te plaatsen, maar dat geldt niet voor die van Wilders en Verdonk. Mudde (2007) stelt dan ook dat het een misverstand is te denken dat rechts-populistische partijen ook rechts economisch beleid voorstaan. Dit is vaak niet het geval. Deze partijen bestrijden dikwijls economische globalisering, een onderwerp wat op sympathie van rechtse partijen kan rekenen. Rechts-populisten hebben eerder de neiging de eigen economie tegen buitenlandse krachten te willen beschermen (Mudde, 2007). Zowel Verdonk als Wilders doen pogingen om van hun rechtse imago af te komen. Verdonk deed dit al bij de lijsttrekkersverkiezingen bij de VVD, toen ze zichzelf 'niet links, niet rechts, maar recht door zee' noemde (Schulte & Soetenhorst, 2007). Wilders had in het verleden geen probleem met het label 'rechts' (bv. Wilders, 2005), maar inmiddels meet ook zijn partij zich een breder profiel aan waarbinnen linkse thema's een rol spelen zoals de sociale zekerheid (PVV, 2010). Volgens Fennema (2010) is de PVV op deze thema's simpelweg verschoven. De partij was ooit voor de versoepeling van het ontslagrecht en wilde het minimumloon verlagen, maar inmiddels zou Wilders tot nieuwe inzichten zijn gekomen.

Rechts-populistische partijen als de PVV profileren zich dus ook op linkse thema's. Desondanks ligt het voor de hand deze partijen rechts te noemen, omdat ze pleiten voor meer eigen verantwoordelijkheid van burgers en hun meest prominente thema's 'rechts' zijn zoals immigratie, integratie en veiligheid. Het label rechts past hen omdat ze ervan uitgaan dat verschillen tussen mensen diepgeworteld zijn en niet gemakkelijk weggenomen kunnen worden (De Lange, 2008). Ze zijn eerder rechts in de betekenis van conservatief, of eerder cultureel-rechts dan economisch-rechts. Ze profileren zich op thema's waar die verschillen prominent aanwezig zijn: in de cultuur. Deze profilering betreft dus rechtse thema's op de culturele dimensie van het politieke spectrum, en niet altijd rechtse thema's op de sociaal-economische dimensie. Op dat terrein staan deze partijen eerder voor een mengvorm van linkse en rechtse thema's. In feite laten rechts-populistische partijen zien dat de begrippen links en rechts geen duidelijke betekenis meer hebben. De dimensie die oorspronkelijk met deze termen werd aangeduid, sociaal-economische vraagstukken, is diffuser geworden en vermengd geraakt met andere onderwerpen zoals milieu en integratie (Rosema, Aarts & Van der Kolk, 2007).

Buitenlandse collega's

In het publieke debat wordt dikwijls gesuggereerd dat een partij als de PVV om uiteenlopende redenen gevaarlijk is. Dit idee komt vooral voort uit beschouwingen over de buitenlandse collega's van Wilders, Fortuyn en Verdonk. Ook in andere West-Europese landen wordt de bestaande politiek door populistische bewegingen met een rechts karakter uitgedaagd. In deze vergelijkingen komen regelmatig verwijzingen terug naar de Tweede Wereldoorlog.

Wilders, Fortuyn en Verdonk bevinden zich met hun standpunten in het gezelschap van politici als Jean-Marie Le Pen, Filip de Winter en de inmiddels overleden Jörg Haider. Juist deze politici hebben met een soortgelijk programma succes gekregen (Hainsworth, 2008). In Frankrijk is het Front National al sinds 1972 actief. Politiek leider Jean-Marie Le Pen behaalde naast mislukkingen grote successen: zijn grootste succes was dat hij in de presidentsverkiezingen van 2002 de tweede ronde haalde. In België is het Vlaams Belang een politieke machtsfactor die in Antwerpen een derde van de stemmen trekt. In Oostenrijk werd de FPÖ onder leiding van Jörg Haider in 1999 de tweede partij en ging meeregeren. Waar het Front National, het Vlaams Belang en de FPÖ al decennia lang actief zijn, ontstaan er de laatste jaren ook nieuwe partijen met een soortgelijk profiel. Voorbeelden hiervan zijn de Deense Volkspartij, de Lijst Dedecker in Vlaanderen, de Zweden Democraten en de 'Echte Finnen'. Met name de Deense Volkspartij van Pia Kjaersgaard wist in Denemarken een machtsfactor van betekenis te worden die jarenlang een minderheidsregering gedoogde. Tegelijk hebben soortgelijke partijen in andere landen de laatste jaren juist geen voet aan de grond gekregen, zoals in Duitsland (Art, 2007).

De aanhang van rechts-populisten is vaak groter dan door commentatoren wordt verwacht. Zo liet Kestilä (2006) zien dat er in Finland ruimte was voor een anti-systeem en anti-immigratie partij, net als in andere Europese landen. Pas jaren later zouden de 'Echte Finnen' doorbreken. Op dezelfde manier is er in Groot-Brittannië is veel meer steun voor extreme partijen dan peilingen laten zien. Er blijkt een enorm potentieel voor deze partijen te bestaan van mensen die zeggen dat ze eventueel wel op een partij als de British National Party of the UK Independence Party zouden kunnen stemmen. Dit kan wel oplopen tot een kwart van de bevolking. Deze partijen kunnen meer stemmen binnenhalen dan op basis van hun slechte reputatie verwacht wordt (John & Margetts, 2009).

Deze buitenlandse bewegingen worden door commentatoren regelmatig beschreven als extreemrechts of populistisch rechts. Wilders, Fortuyn en Verdonk worden regelmatig met deze bewegingen vergeleken, maar spreken deze vergelijkingen met kracht tegen. In hoeverre zijn de Nederlandse rechts-populisten te vergelijken met hun buitenlandse collega's? Feit is dat deze groep politieke partijen belangrijke gelijkenissen vertoont. Ze werken allen met vijandsbeelden:

binnen de staat zien zij de politieke en culturele elite als grote vijand, die onvoldoende naar het volk zou luisteren en schuldig zou zijn aan de voortdurende immigratie. Immigranten vormen dan ook de tweede vijand van deze partijen: zij zien inwoners die niet behoren tot de oorspronkelijke bewoners van hun land als een bedreiging. De partijen zijn gekant tegen immigranten omdat ze niet in het land thuishoren, ze economische vluchtelingen zijn of omdat er simpelweg geen plaats voor ze is. Veel van deze partijen geven specifieke aandacht aan moslims, die eveneens als vijand worden afgeschilderd (Mudde, 2007). Er lijkt dus sprake van verwantschap tussen de Nederlandse en buitenlandse populistische partijen. Maar deze verwantschap is beperkt aangezien er ook belangrijke verschillen bestaan. Zo was de LPF niet traditioneel-communitaristisch, en paste daarom slecht in het plaatje van de FPÖ, Front National en Vlaams Belang. Op de culturele dimensie was de partij duidelijk anders dan partijen uit het buitenland (Bornschieer, 2010). Ook volgens Mudde (2007) kon de LPF niet gerekend worden tot de familie van partijen als het Vlaams Belang en het Front National. De LPF was populistisch, maar niet radicaal. De partij was vooral neoliberal, gecombineerd met populisme. Akkerman (2005) stelt dat de LPF moeilijk te plaatsen is in het rechts-extreme spectrum omdat de partij zich tegen immigranten keerde om liberale waarden te beschermen. De positie van immigrantenvrouwen werd gebruikt om zich tegen multiculturalisme te verzetten (Akkerman & Hagelund, 2007). Dit is een combinatie die bij andere partijen niet voorkomt. De LPF verschilde hier bijvoorbeeld ook aanzienlijk van het Vlaams Blok omdat die partij immigranten wilde uitzetten, terwijl de LPF ze vooral beter wilde laten integreren in combinatie met een immigratiestop. De LPF beriep zich op de traditie van de verlichting en wilde culturele scheidslijnen bewaken. De LPF liet zien dat er niet één soort rechts-populistische partij is in Europa. Andere partijen verdedigen wel vrouwenrechten en de vrijheid van meningsuiting, maar die partijen zijn nauwelijks liberaal te noemen, terwijl de LPF dat wel was (Akkerman, 2005). Op deze manier ontstaat er aanzienlijke discussie welke term gebruikt moet worden voor partijen als de LPF. Zijn deze partijen populistisch neoliberal (Mudde, 2007), radicaal rechts (Norris, 2005) of extreemrechts (Hainsworth, 2008)? De vraag is ook of bewegingen als Trots op Nederland en de PVV extreemrechts genoemd kunnen worden. Wilders is weliswaar voor een voorkeursbeleid bij de sociale zekerheid, maar hij wil geen vergaande beperkingen in de politieke en maatschappelijke rechten van bevolkingsgroepen. Moslims worden hun burgerrechten niet ontnomen en kunnen de Nederlandse nationaliteit behouden. Wilders is hier vooral nationalistisch. Hij vindt niet zoals fascist en nationaal-socialisten dat individuele belangen het moeten afleggen tegen nationale. Wilders zou dan ook het beste een rechtse, halfslachtig-liberale nationalist en populist genoemd kunnen worden (Lucardie, 2008). Vossen (2010) vindt Wilders slechts deels een populist omdat hij het volk niet daadwerkelijk verheerlijkt en

zich richt op het conflict tussen het Westen en de islam, en pas daarna op het conflict tussen het volk en de elite. Hij lijkt bovendien een halfslachtig voorstander van directe democratie (Vossen, 2010).

Deze discussie illustreert vooral het probleem om partijen als de PVV in het algemeen te classificeren. Er zijn diverse namen in omloop, waarbij er zowel discussie is over het rechtse, het populistische als het extreme karakter van deze partijen. Toch is er een neiging om deze partijen samen te classificeren tot een politieke familie of ideologie, zoals dat ook gebeurt bij liberalen, christendemocraten en sociaal democraten. Bij de bovengenoemde partijen lijkt er echter sprake van meer onderlinge diversiteit, waardoor directe vergelijkingen moeilijk zijn (Mudde, 2007; De Lange, 2008). Het is moeilijk de PVV te vergelijken met buitenlandse partijen die ook onder het label 'rechts-populisme' geschaard kunnen worden. Op dezelfde manier lijkt het moeilijk de Nederlandse PVV-aanhanger te vergelijken met bijvoorbeeld de aanhangers van het Vlaams Belang. Deze burgers sympathiseren immers met partijen die onderling slecht vergelijkbaar zijn. Dit maakt het des te belangrijker dat er onderzoek plaatsvindt naar de aanhangers van Nederlandse rechts-populisten. Aanhangers van rechts-populisten uit het buitenland sympathiseren immers met een ander soort partij dan Nederlandse aanhangers met de PVV. Wie zijn die Nederlanders die sympathiseren met de PVV?

Leeswijzer

In dit boek staat de vraag centraal waarom PVV-aanhangers sympathiseren met de partij van Geert Wilders. In dit hoofdstuk is het type partijen geschetst waar de PVV deel van uitmaakt. Dit boek gaat specifiek in op de PVV, maar op diverse plekken komen ook andere rechts-populistische politici aan de orde, zoals Fortuyn en Verdonk. De reden hiervoor is dat veel PVV-aanhangers niet alleen een voorkeur hebben voor de PVV, maar zich ook kunnen indenken dat ze Trots op Nederland zouden stemmen, en in het verleden LPF. De achterban van de PVV is dus niet volledig af te bakenen van de achterban van andere rechts-populistische partijen in de Nederlandse politiek. Zo bestaat er ook aanzienlijke overlap tussen Rotterdamse PVV-stemmers en aanhangers van Leefbaar Rotterdam.

Eerst komen bestaande verklaringen aan bod over de aanhang van partijen als de PVV, waarna wordt bekeken hoe we PVV-aanhangers in kaart kunnen brengen. In vier hoofdstukken komen vervolgens de voor PVV-aanhangers belangrijkste thema's aan bod: Wilders zelf, de politiek, de maatschappij en de multiculturele samenleving. Daarna wordt in twee hoofdstukken gekeken in hoeverre PVV-aanhangers uniek zijn in hun standpunten. Tenslotte worden er conclusies getrokken.

VOEDINGSBODEM VOOR DE PVV

Er bestaat weinig overeenstemming in de literatuur waarom partijen als de PVV veel steun genieten onder burgers, en waarom ze in bepaalde landen prominent aanwezig zijn en in andere landen niet (Mudde, 2007; Norris, 2005; Kestilä & Söderlund, 2007). In dit hoofdstuk kijken we vanuit het bestaande onderzoek naar de PVV: wat kunnen we zeggen over de redenen waarom burgers de PVV steunen? Wat is de voedingsbodem voor Wilders? Dit geeft een eerste houvast voordat verderop de PVV-aanhang gedetailleerder in kaart wordt gebracht. Er bestaan vier brede verklaringen: ten eerste zouden kiezers simpelweg de standpunten van rechts-populisten onderschrijven, ten tweede worden ze aangetrokken door charismatische leiders en ten derde zouden ze uit protest op rechts-populisten stemmen. Een vierde, overkoepelende verklaring is dat deze kiezers de verliezers van de moderne tijd zijn en een specifiek segment van de bevolking vormen dat gevoelig is voor het appèl van rechts-populisten.

In dit hoofdstuk wordt voornamelijk gekeken naar buitenlands onderzoek naar soortgelijke partijen als de PVV. Dit geeft mogelijke verklaringen die ook voor de PVV opgaan. Eerder kwam al aan de orde dat het onduidelijk is in hoeverre Nederlandse rechts-populisten vergelijkbaar zijn met hun buitenlandse collega's. Buitenlandse partijen lijken weliswaar op onderdelen op de PVV, maar zijn ook op diverse punten verschillend. Onderzoek uit het buitenland is daarom maar deels relevant voor het verklaren van de aanhang van Nederlandse rechts-populisten. De partijfamilie van de PVV wordt breed opgevat, dus inclusief partijen als het Vlaams Belang en het Franse Front National, die op onderdelen aanzienlijk verschillen van de PVV. Doel is zo een eerste inzicht te krijgen in mogelijke verklaringen voor de steun aan dit soort partijen. Hiermee wordt niet beoogd te zeggen dat de PVV identiek is aan deze partijen. Verderop in dit boek wordt bekeken in hoeverre deze eerste verklaringen stand houden bij de Nederlandse PVV.

In dit hoofdstuk kijken we naar verklaringen die betrekking hebben op de kiezers van partijen als de PVV. Er bestaan ook andere verklaringen zoals die over het politieke systeem: zo zijn er in Nederland nauwelijks toegangdrempels om als nieuwe politieke partij in het parlement te komen. Dit vergemakkelijkt de opkomst van nieuwe partijen (Norris, 2005). Rechts-populisten hebben in sommige

landen meer kans op succes dan in andere landen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de invloed van het verkiezingssysteem, de concurrentie van andere partijen, hun ideologische posities en de mate waarin partijen op elkaar lijken (Arzheimer & Carter, 2006). Hoewel het politieke systeem in Nederland relatief veel mogelijkheden geeft aan rechts-populisten om in de Tweede Kamer te komen, verklaren deze aanbodsfactoren niet waarom burgers op de PVV stemmen.

Standpunten

Een eerste verklaring voor de steun aan rechts-populisten is dat groepen burgers het inhoudelijk met deze partijen eens zijn over zaken als vluchtelingen, multiculturalisme, economie of democratie (Norris, 2005; Mudde, 2007). Onderzoek naar kiezers van de LPF in 2002 laat zien dat zij vooral Fortuyn stemden vanwege hun zorgen over migratie (Bélanger & Aarts, 2006; Van der Brug, 2003; Van Praag, 2003). De standpunten van LPF-kiezers weken bij dit onderwerp af van de standpunten van de rest van het electoraat. LPF-kiezers vonden eensgezind dat asielzoekers teruggestuurd moeten worden naar hun land van herkomst. Ook vonden zij meer dan andere burgers dat allochtonen zich volledig moeten aanpassen aan de Nederlandse samenleving (Van Holsteyn & Den Ridder, 2005).

Interviews met PVV-stemmers suggereren dat deze burgers zich zorgen maken over de Nederlandse samenleving: ze willen dat er geen immigranten meer Nederland binnenkomen en dat vreemdelingen zich volledig assimileren aan de Nederlandse cultuur. Bovendien ervaren zij de islam als een reële bedreiging voor de samenleving (Derix, Luyendijk & Mat, 2009). Onderzoek in opdracht van *NRC Handelsblad* laat zien dat PVV-stemmers vaker tegen de dubbele nationaliteit zijn en tegen het toelaten van immigranten zijn dan de rest van de bevolking. Zij zijn ook vaker van mening dat Polen, Bulgaren en Roemenen uit Nederland moeten wegblijven. PVV-stemmers hebben meer negatieve ervaringen met allochtonen dan de rest van Nederland en hebben meer bezwaren dan de rest van Nederland als hun kinderen met een allochtoon zouden trouwen (Synovate, 2009).

Decennialang gingen sociologen ervan uit dat sociale klasse bepalend is voor de stem die burgers uitbrengen. Tegenwoordig bepalen niet meer alleen economische thema's de stem van burgers, maar ook culturele thema's. Lagere klassen kunnen nu op basis van hun cultureel conservatieve standpunten een voorkeur hebben voor rechts-populistische partijen. Dit betekent niet dat sociale klasse helemaal geen rol meer speelt bij het stemgedrag van burgers, maar wel dat culturele thema's belangrijker zijn geworden (Houtman, Achterberg & Derks, 2008; Oesch, 2008; Bornschieer, 2010). Burgers stemmen bijvoorbeeld op rechts-populisten omdat ze ontevreden zijn met het bestaande beleid op het terrein van immigratie (Ivarsflaten, 2008; Rydgren, 2008). Er kan ook een verband zijn

met economische omstandigheden: burgers zouden op rechts-populisten stemmen omdat ze feitelijk concurreren met immigranten op de arbeidsmarkt, de woningmarkt en in de sociale zekerheid (Rydgren, 2007). Tenslotte zou etnische diversiteit in de samenleving ertoe leiden dat burgers zich terugtrekken in hun eigen wereld en het idee hebben dat ze alleen staan. Deze burgers gaan op zoek naar een gemeenschap waartoe ze wel behoren, namelijk die van de blanke Nederlanders (Tillie, 2009).

Een ander thema waarmee rechts-populisten stemmers winnen is criminaliteitsbestrijding. Burgers die zich onveilig voelen stemmen eerder op deze partijen dan burgers die zich wel veilig voelen (Smith, 2010). Veiligheid was naast immigratie dan ook een belangrijk onderwerp voor burgers om LPF te stemmen (Van Praag, 2003). In 2002 vonden LPF-kiezers meer dan de rest van het electoraat dat de overheid harder moet optreden bij het bestrijden van de criminaliteit. Hoewel een meerderheid van de burgers van mening is dat de straffen in Nederland te licht zijn, springt de LPF-kiezer hier bovenuit: in 2003 vond 97% van de LPF-kiezers de straffen te licht (Van Holsteyn & Den Ridder, 2005). Jaren later willen ook PVV-aanhangers meer veiligheid: zij constateren een verminderd gezag van politie, docenten en andere gezagsdragers en zij willen die trend ombuigen (Derix, Luyendijk & Mat, 2009). Er bestaat voor sommige burgers een sterk verband tussen immigratie, integratie en criminaliteit. Burgers die geloven dat immigratie leidt tot meer criminaliteit zijn sterk geneigd te stemmen op deze partijen (Rydgren, 2008). Zo voelen sommige dorpingen zich in de grote steden onveilig en voor hen gaan angst voor criminaliteit en negatieve houdingen over immigranten sterk samen: ze kunnen nauwelijks van elkaar gescheiden worden. In de ogen van deze dorpingen zijn immigranten criminelen, en criminelen zijn immigranten (Schuermans & De Maesschalck, 2010).

De media lijken, naast persoonlijke ervaringen, een belangrijke rol te spelen. Zo zetten de media onderwerpen op de maatschappelijke agenda en bieden zij perspectieven of frames aan waarmee burgers over politieke thema's gaan nadenken (Art, 2007). Moslims worden sinds de aanslagen van 11 september 2001 systematisch in verband gebracht met terrorisme en fundamentalisme, terwijl berichtgeving voor de aanslagen meer ging over hun cultuur (Dolezai, Helbling & Hutter, 2010). Zelfs als burgers veel persoonlijke ervaringen met immigranten hebben, blijft de rol van mediaberichtgeving vaak belangrijker. Deze draagt dan ook significant bij aan het succes van een partij als het Vlaams Blok (Walgrave & De Swert, 2004).

Pechtold (2012) stelt op basis van enkele interviews met PVV-stemmers dat er veel diversiteit is onder deze groep: ze willen allemaal iets anders. Over veel politieke thema's blijkt de aanhang van rechts-populisten sterk verdeeld, zoals belastingen, sociale zekerheid en de grootte van de publieke sector. Zo zijn burgers die in de publieke sector werken en burgers die in het bedrijfsleven werken beide

belangrijk voor rechts-populistische partijen, maar hun belangen lopen dikwijls op economisch vlak uiteen (Ivarsflaten, 2005). PVV-aanhangers blijken op allerlei punten niet eensgezind te zijn en verschillen daarmee nauwelijks van de rest van de bevolking. PVV-aanhangers zijn vaker tegen ontwikkelingshulp, willen de AOW-leeftijd niet verhogen en zijn tegen steunverlening aan banken tijdens de kredietcrisis. Overeenkomsten tussen PVV-aanhangers en de rest van de bevolking zijn dat ze hetzelfde denken over bezuinigingen op onderwijs, het bestraffen van geweld tegen homo's, de hypotheekrenteaftrek en accijnsverhoging van de benzine (Synovate, 2009).

Als burgers vooral aangesproken worden door bepaalde standpunten, is het voor hen van belang te weten welke partijen die standpunten ook uitdragen. Deze burgers hebben wellicht helemaal geen keuze voor een 'gewone' partij en moeten dus wel op rechts-populisten stemmen (Mudde, 2007). De opkomst van Fortuyn wordt verklaard door de verschillen tussen de standpunten van kiezers en die van concurrerende partijen: deze zouden onvoldoende overeenkomen. Dit geldt ook voor Wilders, die als enige politicus de islam in harde bewoordingen als probleem benoemt. De kiezer zou calculerend zijn en stemmen op de partij die het beste aansluit bij zijn eigen prioriteiten (Wansink, 2004). De steun voor rechts-populisten lijkt daarmee mede afhankelijk van de inhoudelijke posities van andere partijen. Als er geen andere rechtse partijen zijn, geeft dat ruimte aan rechts-populisten (Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002). In deze visie zouden rechts-populisten ervan profiteren als de VVD een links-liberale en dus minder rechtse koers vaart, waardoor rechtse kiezers geen VVD meer stemmen. Vanuit deze visie kon de LPF in 2002 de verkiezingen winnen omdat de VVD volgens veel kiezers te veel naar links was opgeschoven en daarmee plaats had gemaakt voor de rechtser LPF (Pellikaan, 2006).

Rechts-populisten kunnen met hun onderscheidende inhoudelijke profiel inbreken bij traditionele politieke partijen omdat deze juist geen duidelijk profiel meer hebben. Politieke partijen waren van oudsher vertolkers van ideologieën, maar deze hebben steeds meer aan belang ingeboet. De partijen zijn hierdoor inhoudelijk steeds meer op elkaar gaan lijken: de inhoudelijke verschillen zijn steeds kleiner geworden. Ze zijn hun traditionele achterban kwijt en missen hun sociale worteling (Manin, 1997). De links-rechts tegenstelling wordt dikwijls gezien als achterhaald en de belangrijkste thema's zijn niet meer op deze dimensie te plaatsen, hetgeen in de vorming van de twee Paarse kabinetten tot uitdrukking kwam (Tromp, 2003). Rechts-populisten profiteren van het feit dat veel partijen het politieke midden hebben opgezocht en dat nieuwe politieke thema's belangrijker zijn geworden dan bijvoorbeeld sociaal-economische. De opkomst van de LPF kan zo geweten worden aan de nieuwe mix van standpunten die de partij aanbood (Van Holsteyn, Irwin & Den Ridder, 2003). De LPF had een rechtser en

harder profiel op het terrein van de multiculturele samenleving, maar was sociaal-economisch linkser dan de VVD (Van der Lubben, 2006).

Deze verklaring is essentieel om de populariteit van rechts-populisten te begrijpen: burgers zijn het soms met hun standpunten eens en kunnen die – al dan niet in een bepaalde combinatie – niet terugvinden bij andere politieke partijen. Dit biedt echter geen verklaring voor de vraag waarom de aanhang van rechts-populisten zo fluctueert. Ook kan deze verklaring niet duidelijk maken waarom sommige rechts-populistische partijen een grote aanhang weten te verwerven en andere inhoudelijk vrijwel identieke partijen niet (Mudde, 2007).

Charismatische leiders

Een tweede verklaring voor de populariteit van rechts-populistische partijen is dat ze sterke leiders hebben die grote groepen burgers weten aan te spreken. Mudde (2007) noemt dit extern leiderschap: in hoeverre zijn leiders in staat buiten de eigen partijleden burgers te enthousiasmeren voor hun visie? Charisma speelt hierbij een belangrijke rol: leiders als Haider en Le Pen hebben zelfs volgens hun politieke tegenstanders charisma. Deze leiders krijgen grote, soms bovenmenselijke kwaliteiten toegekend. Op deze manier wordt benadrukt dat de leiders sterk verschillen van gewone volgelingen. Politiek leiders moeten charismatisch zijn en burgers moeten denken dat zij in staat zijn bepaalde politieke doelen te bereiken. Dit was niet of nauwelijks het geval bij neonazistische en extreemrechtse partijen, waardoor burgers daar zelden op gingen stemmen (Bos & Van der Brug, 2010). Een voorbeeld van een charismatische leider was Jörg Haider die de FPÖ in Oostenrijk enorme successen bezorgde en de belangrijkste verklaring vormde voor het succes van deze partij (Helms, 1997).

Als we deze verklaring volgen, zijn Fortuyn, Wilders en Verdonk charismatische leiders waartoe kiezers zich aangetrokken voelen. In brieven van aanhangers prijzen zij Fortuyn als een 'Messias' die problemen als enige benoemde. De politieke elite zou de gewone man vergeten zijn, de mensen waar Fortuyn nu juist voor opkwam. De schrijvers identificeren zich met de buitenstaander Fortuyn en het leed dat hem is aangedaan (Van Herwaarden, 2005). Fortuyn wist bestaande ontevredenheid te adresseren en problemen die mensen ervoeren op een eenvoudige manier naar voren te brengen (Ellemers, 2003). In de periode waarin Verdonk hoog in de peilingen stond, werd beweerd dat zij de taal van de gewone mensen zou verstaan, een 'warm hart' zou hebben, een neus zou hebben voor de onvrede in het land, standvastig en eerlijk zou zijn. Waar toenmalig premier Balkenende problemen negeerde en Wilders ze overdreef, zou Verdonk de goede middenweg vormen (Van Keken, 2007). Gebrek aan charisma vormt tevens een belangrijke verklaring waarom rechts-populisme in het verleden geen voet aan

de grond kreeg in Nederland: de extreemrechtse Hans Janmaat van de Centrum Democraten werd algemeen gezien als een weinig inspirerende leider (Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002). Waar Janmaat geen charisma had, had iemand als Fortuyn dit charisma juist wel. Zijn opvolger Mat Herben ontbrak het weer aan dit charisma (Van der Brug & Mughan, 2007).

Aan een charismatisch leider worden bepaalde eigenschappen en kenmerken toegedicht: hij zou over buitengewone gaven beschikken, een hogere missie hebben, revolutionaire kracht bezitten, intelligent zijn, tradities doorbreken en een ander, nieuw soort leiderschap introduceren. Hij heeft een bepaalde missie die hij wil volbrengen. De leider benoemt sociale problemen, ontwikkelt nieuwe manieren om de problemen op te lossen, roept mensen op mee te helpen en brengt dit alles op een aantrekkelijke manier. Zijn volgelingen verbinden de charismatisch leider aan bestaande mythen, zien zijn optreden als heldhaftig en bijzonder en dichten hem grote daadkracht toe. De volgelingen vertrouwen in hoge mate op zijn persoon en kwaliteiten. De charismatisch leider is controversieel omdat er ook mensen zijn die hem niet willen volgen, zoals de bestaande elites (Van Herwaarden, 2005). Populistische leiders moeten de juiste balans weten te vinden tussen ongewoon, populistisch en anti-establishment aan de ene kant, en betrouwbaar en bestuurlijk aan de andere kant. Zij moeten aan de ene kant niet, en aan de andere kant juist wel op gewone politici lijken (Bos, Van der Brug & De Vreese, 2010). Het gaat bij charisma niet zozeer om een persoonlijke eigenschap, maar om een eigenschap die anderen als zodanig ervaren (Ellemers, 2003).

De steeds grotere rol van charismatische politiek leiders gaat samen met een afnemende rol van politieke partijen. Partijen zijn hun inhoudelijke rol steeds meer kwijtgeraakt en door de toenemende ontideologisering op elkaar gaan lijken. Politieke leiders spelen voor alle partijen daarom een steeds belangrijker rol omdat zij een van de meest onderscheidende elementen van een partij zijn geworden. Politieke partijen moeten meer dan ooit hun best doen om kiezers te trekken omdat zij geen vaste achterban en steeds minder leden hebben. Campagnes worden hierdoor steeds meer via de media uitgevochten. Betaalde publiciteit speelt een ondergeschikte rol omdat Nederlandse politieke partijen over weinig geld beschikken. Zij zijn daarom vooral afhankelijk van vrije publiciteit en met name van de televisie. Politici treden steeds meer op in diverse soorten programma's, variërend van nieuws tot amusement. Met name in de laatste programma's ligt bovendien steeds meer nadruk op hun persoonlijkheid en imago, waardoor de tendens wordt versterkt dat de inhoud van partijen minder belangrijk wordt en de personen belangrijker (Aalberts, 2006).

Deze verklaring voor de populariteit van Fortuyn, Wilders en Verdonk is echter zwak omdat deze circulair is. Succesvolle politici als Fortuyn worden snel charismatisch genoemd, terwijl niet-succesvolle politici als Mat Herben die benaming nooit krijgen. Charisma wordt alleen toegeschreven aan politici die hoog in de pei-

lingen staan. Op deze manier is het onmogelijk om te bewijzen dat charisma geen rol speelt (Van der Brug, Fennema & Tillie, 2005; Van der Brug & Mughan, 2007). Uit opinieonderzoek blijkt bovendien dat Fortuyn destijds niet erg charismatisch werd gevonden: zijn score was gemiddeld en de meeste politici werden sympathieker gevonden dan hij, zoals Balkenende, Kok en Marijnissen. Fortuyn werd bovendien gezien als de minst geschikte premierkandidaat: 45% van de kiezers had helemaal geen vertrouwen in zijn mogelijke premierschap (Van Holsteyn & Den Ridder, 2005). De PVV-stemmers die Pechtold (2012) interviewde willen Geert Wilders ook niet als premier. Bij charisma lijkt vaak sprake van constructie achteraf: pas toen Fortuyn heel populair was, begonnen burgers hem charisma toe te schrijven omdat hij populair was. Deze verklaring zegt dus vooral iets over de eigenschappen die leiders toegeschreven krijgen op het moment dat ze succesvol zijn, maar niet over hoe de steun voor hen onder de bevolking ontstaat. Daarnaast lijkt het belang van charisma overdreven omdat dit het lange termijn-succes van politieke partijen niet kan verklaren (Mudde, 2007). Ook blijken populistische leiders even afhankelijk van de media als andere politieke leiders. Uit onderzoek blijkt dat de effecten van mediaoptredens van deze leiders niet groter of kleiner zijn dan die van andere politieke leiders (Bos, Van der Brug & De Vreese, 2011). Ellemers (2003) wijst bovendien op het instabiele karakter en de korte duur van charisma. Zo was er bij de opkomst van Pim Fortuyn sprake van een dynamisch feedbackproces waarbij reacties op Fortuyn in de media en van andere politici de populariteit van Fortuyn alleen maar groter maakten. Charisma is op deze manier vooral een functie van wat anderen en de media doen en zeggen, en niet zozeer een functie van de persoon, vaardigheden of tactiek (Koopmans & Muis, 2009). Een belangrijk probleem is dat populistische partijen zo afhankelijk zijn van hun charismatische leiders en de media, dat ze zichzelf op langere termijn nauwelijks in stand kunnen houden: de partijen zijn georganiseerd rond hun leiders (Taggart, 2000). Dit verklaart ook waarom de LPF zonder Pim Fortuyn binnen de kortste keren verleden tijd was.

Al met al worden rechts-populistische partijen regelmatig populair omdat ze een charismatisch leider zouden hebben die burgers weet aan te spreken. Charisma blijkt echter een zeer vluchtige eigenschap: politici zijn vooral charismatisch als veel burgers hen zo noemen. De term refereert dus niet of nauwelijks aan de persoonlijke kwaliteiten van een politicus, maar meer aan hoe burgers over deze leiders spreken. Onduidelijk blijft hoe het mogelijk is dat sommige leiders massaal charismatisch worden gevonden zoals Fortuyn, maar andere minder vaak deze kwalificatie krijgen zoals Wilders, maar toch grote successen weten te boeken. Pechtold (2012) denkt op basis van zijn interviews met PVV-stemmers dat dit komt omdat PVV-stemmers niet goed weten waar veel politici voor staan en dat vooral de duidelijkheid van de PVV hen daarom aanspreekt. PVV-aanhangers willen duidelijke uitspraken horen, maar ze willen allemaal wat anders horen. De

PVV zou vaak een emotionele en geen rationele stem zijn. Dit sluit aan bij de derde verklaring: protest.

Protest

De derde verklaring voor de populariteit van rechts-populisten is dat burgers door hun stem op deze partijen hun ontevredenheid laten horen. Het zou niet zozeer om inhoudelijk gemotiveerde stemmen gaan, maar om proteststemmen. Het gaat dus niet om een positieve houding ten aanzien van rechts-populisten of om inhoudelijke motieven, maar om het uitdrukken van negatieve gevoelens over andere partijen (Mudde, 2007; Van der Brug, Fennema & Tillie, 2000). Onderzoek laat zien dat een deel van de kiezers van rechts-populistische partijen dit doet uit vervreemding en protest (Rydgren, 2007). Deze verklaring suggereert dat negatieve overwegingen belangrijker zijn bij deze partijkeuze dan positieve overwegingen. De zwakste variant van deze verklaring suggereert dat kiezers ontevreden zijn over het beleid van de laatste regering. Hun evaluatie van deze regering is negatief en daarom stemmen ze op populisten. Andere varianten stellen dat burgers hun vertrouwen kwijt zijn in de politieke instituties op zich, hetgeen suggereert dat er een brede politieke crisis is in de representatieve democratie (Norris, 2005).

De opkomst van Fortuyn kan op deze manier verklaard worden door politieke ontwikkelingen tijdens het tweede paarse kabinet. Er waren destijds relatief veel incidenten, zoals de vuurwerkramp in Enschede, de cafébrand in Volendam, de kabinetscrisis over de gekozen burgemeester en de HBO-fraude. Het kabinet kreeg door de optelsom van deze en vele andere incidenten te maken met gezagsverlies, hetgeen door Fortuyn werd opgevuld (De Vries & Van der Lubben, 2005). Veel schandalen, maar ook zaken als corruptie, leiden ertoe dat burgers bij verkiezingen thuisblijven of juist kiezen voor partijen aan de uiteinden van het politieke spectrum. Deze partijen kunnen zich nu profileren als schone varianten van de oude partijen (Fieschi & Heywood, 2004).

Fortuyn kon opkomen door de algemene politieke ontevredenheid onder de Nederlandse bevolking. Het succes van de LPF zou zijn oorsprong vinden in het cynisme dat veel mensen zouden voelen ten aanzien van de politiek in het algemeen: zij hebben genoeg van de bestaande politiek en keren zich vooral tegen de traditionele politieke partijen (Bélanger & Aarts, 2006). Onderzoek laat dan ook zien dat in landen waar de politiek een sterk consensus-karakter heeft, rechts-populisten meer aanhang hebben (Hakhverdian & Koop, 2007). De Nederlandse democratie ontwikkelt zich nu echter van het consensusmodel af. Dit model wordt nu steeds meer gezien als geheimhouding en gebrek aan transparantie, en niet meer als een basisregel van het politieke bestel (Pennings & Keman, 2008).

Onderzoek onder aanhangers van rechts-populisten laat zien dat zij negatief staan tegenover politiek in het algemeen. Zo scoorden LPF-aanhangers hoog op politiek cynisme (Van der Brug, 2003; Van Praag, 2003). Zij vonden veel vaker dan aanhangers van andere partijen dat de Europese integratie te ver is doorgeschooten (Van Holsteyn & Den Ridder, 2005). PVV-aanhangers vinden politici vaker 'zakkenvullers' dan de rest van de bevolking. Zij hebben veel minder vertrouwen in de regering dan andere kiezers en hebben weinig vertrouwen in de politiek in het algemeen (Synovate, 2009). Bovendien voelen PVV-aanhangers zich 'gepakt', ze betalen belasting voor zaken waar ze tegen zijn of onnuttig vinden zoals ontwikkelingshulp, de Betuwelijn, Uruzgan of de publieke omroep. Interviews met PVV-aanhangers laten bovendien zien dat ze moeite hebben met het poldermodel en de partijdemocratie van compromissen en geruzie (Derix, Luyendijk & Mat, 2009). Ook Vlaamse partijen als het Vlaams Belang en Lijst Dedecker krijgen veel steun van kiezers die vervreemd zijn van de politiek (Pauwels, 2010). Koole (2006) wijst erop dat het niet vreemd is dat burgers dikwijls van mening zijn dat de politiek niet deugt, aangezien ook veel politici en journalisten dit idee naar voren brengen. Hoewel dit een goede correctie kan vormen op te hoge verwachtingen van de politiek, is het ook een probleem omdat er erg weinig waardering lijkt te zijn voor het bestaande politieke systeem (Koole, 2006). Sommigen zien een mogelijkheid in het isoleren van rechts-populistische partijen. Dit zou de aantrekkelijkheid van deze partijen doen afnemen. Onderzoek laat zien dat deze partijen onder bepaalde groepen burgers kiezers verliezen als ze geïsoleerd raken: instrumenteel ingestelde burgers stemmen er niet meer op, terwijl burgers die uit protest hierop stemmen dat blijven doen (Van Spanje & Van der Brug, 2009). Een probleem met deze verklaring is dat kiezers die uit protest op rechts-populisten stemmen vaak niet goed te onderscheiden zijn van burgers die dit om inhoudelijke redenen doen. Sommige kiezers hanteren bijvoorbeeld beide uitgangspunten. Burgers kunnen denken dat ze met hun proteststem wel degelijk ook inhoudelijke invloed op het beleid hebben, omdat ze indirect andere partijen stimuleren om voor een restrictiever immigratiebeleid te pleiten (Norris, 2005). Aan de andere kant zijn proteststemmen en inhoudelijke stemmen nauwelijks te scheiden. Er is vaak aanbod van meerdere partijen waarvoor proteststemmers kunnen kiezen, dus kunnen ze met hun proteststem nog steeds een inhoudelijke keuze maken voor een van deze partijen (Mudde, 2007). De verklaring dat PVV-stemmers proteststemmers zijn ligt dus in het verlengde van de verklaring dat PVV-stemmers het inhoudelijk eens zijn met Geert Wilders.

Groepen burgers

De vierde verklaring gaat ervan uit dat specifieke groepen burgers op rechts-populistische partijen stemmen. Stemmers op rechts-populisten zouden vooral mannen zijn, onder de 25 jaar zijn of juist boven de 55, een lage opleiding hebben, handenarbeid verrichten, werkloos of arbeidsongeschikt zijn. Bovendien hebben PVV-aanhangers minder interesse dan de rest van de bevolking in religie en cultuur zoals kunst, boeken, musea en theater (Arzheimer & Carter, 2006; Van Keken, 2007; Hainsworth, 2008; Synovate, 2009). Onderzoeken laten zien dat de steun voor rechts-populisten groeit als de werkloosheid toeneemt of als er economische crisis is (Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002; Coffé, Heyndels & Vermeir, 2007).

Er bestaan grote verschillen tussen steden in de mate waarin de PVV wordt gesteund. Dit hangt van de specifieke omstandigheden af. Zo zijn in sommige buurten met een grote etnische segregatie veel PVV-aanhangers te vinden, en in andere buurten met hetzelfde kenmerk juist niet. Dit is onder meer afhankelijk van de economische situatie in de buurt (Van der Waal, De Koster & Achterberg, 2011). PVV-stemmers wonen vooral in Noord-Brabant en Limburg, maar ook in delen van Zeeland, Zuid Holland, Noord-Holland en Groningen. Vaak zijn dit gebieden met veel laag opgeleide inwoners waar vroeger veel industrie te vinden was en waar de werkgelegenheid daalt. Vaak zijn dit niet-centraal liggende steden zoals Den Helder, Helmond, Delfzijl en Almelo. Ook is er veel PVV-aanhang in groeikernen en gemeenten met veel forenzen (De Voogd, 2011). Deze cijfers ademen het beeld dat PVV-aanhangers een onderklasse vormen.

De aanhangers van rechts-populisten worden in deze verklaring gezien als de verliezers van de moderniteit en de globalisering. Deze burgers hebben in economische termen de boot gemist en zijn hierdoor ontevreden geraakt. Zij laten met hun stem hun ontevredenheid zien ten aanzien van de heersende politieke elite (Van der Brug & Fennema, 2007). Ze staan door hun achtergrond open voor de populistische boodschap dat de politiek volledig op de schop genomen moet worden. Deze aanhangers vormen een onderklasse die de gevolgen van de globalisering als geen ander voelt: ze hebben minder kansen op een goede baan, een slechtere sociale zekerheid en leiden onder de toegenomen sociale ongelijkheid. Dit zouden bovendien burgers zijn die vaker dan andere burgers met immigranten en de multiculturele samenleving in aanraking komen (bv. Norris, 2005). De Witte (2006) noemt dit deprivatie: een jarenlange stroom van negatieve ervaringen zou leiden tot een radicale ideologie. Daarnaast zou ook sprake kunnen zijn van socialisatie, dat een familielid op een burger inpraat en hem overtuigt. Tenslotte zouden burgers ook simpelweg geïndoctrineerd kunnen worden (De Witte, 2006).

Een belangrijk probleem van deze verklaring is dat deze erg onspecifiek is. Het blijft onduidelijk welke problemen burgers ervaren met de modernisering van de samenleving (Mudde, 2007). Er blijkt bijvoorbeeld geen duidelijk verband te bestaan tussen de ervaringen van burgers met asielzoekers en hun steun aan rechts-populisten (Mudde, 2007). In landen waarin relatief veel immigranten zijn, is er weliswaar veel steun voor rechtse partijen (Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002; Coffé, Heyndels & Vermeir, 2007), maar onderzoek laat ook zien dat het Vlaams Belang vooral scoort in de betere wijken van Vlaanderen, waar relatief veel hogere inkomensgroepen en weinig allochtonen wonen en er juist weinig werkloosheid is. Bij het Vlaams Belang is er geen relatie tussen het aantal immigranten in een gemeente en de steun voor de partij (Coffé, Heyndels & Vermeir, 2007; Boomgaarden & Vliegthart, 2007). Dit spreekt tegen dat burgers simpelweg tegen immigranten stemmen omdat er meer van in hun omgeving gaan wonen.

De verklaring dat de verliezers van de moderniteit op rechts-populisten stemmen is ook om andere redenen twijfelachtig. Wilders blijkt bijvoorbeeld deels kiezers weg te trekken bij de VVD, een partij die van oudsher een achterban heeft van hoger opgeleide, relatief goed verdienende kiezers. Dit zijn bij uitstek burgers die de vruchten van de globalisering kunnen plukken en relatief weinig nadeel hiervan ondervinden. Ander onderzoek toont bovendien aan dat ook groepen kiezers die niet per definitie tot een onderklasse behoren op rechts-populisten stemmen. Het gaat dan met name om jongeren die voor het eerst mogen stemmen (Hainsworth, 2008). Het voorbeeld van de LPF laat dit zien: onder jongeren was de partij populair, maar er was nauwelijks sprake van een oververtegenwoordiging van laag opgeleiden onder LPF-kiezers. De partij trok juist een aanhang die een goede afspiegeling vormde van de Nederlandse bevolking (Van Praag, 2003). Onderzoek in Frankrijk naar de aanhang van het Front National wijst zelfs in een tegenovergestelde richting: er is geen onderklasse die het Front National steunt, het is eerder een groep burgers die onderling sterk verdeeld is. Binnen de aanhang van het Front National heerst een extreme diversiteit. Deze kan verklaard worden door de doorgaande groei van de partij, waarbij nieuwe leden uit verschillende sociale groepen kwamen. Zo maken er monarchistische en katholieke rechtse kiezers deel van uit, maar ook anticommunisten en Frans-Algerijnse netwerken. Er zijn burgers die zich van de voormalige Gaullisten hebben afgekeerd, maar ook voorheen onpartijdige kiezers hebben zich aangesloten. Deze diversiteit is extreem in de zin dat sommige nieuwe leden totaal andere ideeën hebben dan oorspronkelijke leden. Er zijn zowel verschillen in klasse, ideologie als in de sfeer van politieke actie. Deze groepen worden bijeengehouden door hun marginalisering in de Franse publieke sfeer (Lafont, 2006). Als deze diversiteit ook onder de aanhang van Nederlandse rechts-populisten kan worden

terugggevonden, is er helemaal geen groep burgers die getypeerd kan worden als 'typische PVV-aanhanger'.

Conclusie

De vier gepresenteerde verklaringen lijken alle maar deels te kunnen verklaren waarom burgers stemmen op partijen als de PVV. Ze geven slechts deels een beeld van de voedingsbodem voor de PVV. Charisma wordt alleen in specifieke situaties aan rechts-populisten toegeschreven, inhoudelijke standpunten verklaren niet altijd waarom burgers op een bepaalde partij stemmen en een deel van de aanhang van Wilders lijkt niet op voorhand cynisch over de politiek. Dit kunnen dus slechts deelverklaringen zijn voor de populariteit van rechts-populisten in Nederland. Bovendien kunnen deze verklaringen niet duidelijk maken waarom aanhangers van de ene naar de andere rechts-populist overstappen, waarom de een meer populair is dan de andere en waarom voorkeuren voor rechts-populisten zo snel kunnen wisselen. In dit boek wordt daarom bekeken waarom politici als Wilders zoveel aanhangers kunnen krijgen. Hoe kunnen we de populariteit van de PVV verklaren? In het volgende hoofdstuk staat centraal hoe we deze vraag kunnen beantwoorden.

PVV-AANHANGERS IN KAART BRENGEN

Bestaande inzichten kunnen niet verklaren waarom de aanhang van de PVV zo groot is geworden, waarom de ene PVV-concurrent wel succes heeft en de andere niet, en waarom burgers zo gemakkelijk hun steun aan de PVV intrekken. De tegenstrijdige verklaringen roepen de vraag op hoe we PVV-aanhangers op de beste manier in kaart kunnen brengen. We kunnen globaal kiezen voor drie methoden om meer over hen te weten te komen, namelijk enquêtes, interviews en groepsdiscussies. In dit hoofdstuk komen deze manieren om kennis over PVV-aanhangers te ontwikkelen aan de orde. De centrale vraag is: hoe kunnen we de aanhang van de PVV het beste in kaart brengen? Aan het eind volgt een uitleg van hoe het onderzoek voor dit boek is uitgevoerd.

Enquêtes

Een belangrijke manier om directe informatie van PVV-aanhangers te ontvangen is door bij hen vragenlijsten af te nemen. Dit kan schriftelijk of telefonisch, maar gebeurt de laatste jaren vooral via internet. PVV-aanhangers krijgen bij enquêtes de kans om hun mening te geven over allerlei kwesties en stellingen. Deze worden vervolgens samengevat gepresenteerd in percentages, tabellen en grafieken, die daarmee een beeld geven van 'de gemiddelde Nederlander' of 'de PVV-aanhanger'. Er is veel reden te twijfelen aan de nauwkeurigheid en daarmee de waarde van dit soort resultaten.

In de media zijn veel enquêtes te vinden over allerlei onderwerpen, en regelmatig wordt hierbij ook aandacht besteed aan de mening die PVV-aanhangers zouden hebben over allerlei politieke kwesties, de politieke actualiteit of de PVV zelf. Een voorbeeld komt van *RTL Nieuws* die op 11 december 2011 een peiling van Maurice de Hond publiceerde over de mening van burgers over de aanstaande extra bezuinigingen van het kabinet-Rutte. De peiling zou laten zien dat driekwart van de PVV-aanhangers wil dat de PVV niet meedoet aan extra bezuinigingen. De peiling was uitgevoerd onder stemmers van alle politieke partijen en zou laten zien dat er breed geen steun bestaat voor het verhogen van het eigen risico in de

zorg, dat de helft van de kiezers de werkloosheidsuitkering niet wil verlagen en dat een derde de hypotheekrenteaftrek ongemoeid wil laten. Kiezers zouden vooral willen snijden in ontwikkelingshulp, cultuursubsidies en salarissen van ambtenaren. Met name PVV-aanhangers zouden willen korten op ontwikkelingshulp (RTL Nieuws, 2011). Een ander voorbeeld is een onderzoek van Spangenberg, Lampert en Van der Lelij (2009) dat laat zien dat 79% van de PVV-aanhangers zelf wil kunnen bepalen wanneer ze sterven, tegen 57% van de niet-PVV-aanhang.

Wat komen we via enquêtes te weten over PVV-aanhangers? De percentages geven een beeld van hoe PVV-aanhangers zouden denken over politieke kwesties, maar er zijn twee redenen om daar ernstig aan te twijfelen. Ten eerste zijn de resultaten afhankelijk van de steekproef en de respons op de vragenlijst. Ten tweede is de vraag of PVV-aanhangers de gevraagde onderwerpen wel belangrijk vinden en of ze er wel een mening over hebben.

Uitspraken als dat 79% van de PVV-aanhangers zelf wil kunnen beslissen wanneer ze sterven kunnen alleen juist zijn als de steekproef representatief is voor de bevolking. Bij het onderzoek van Spangenberg, Lampert en Van der Lelij (2009) bedraagt de steekproef 1.250 personen. Deze selectie van burgers moet willekeurig getrokken zijn om de uitslagen te kunnen generaliseren naar de gehele bevolking. Indien dit het geval is, kan verondersteld worden dat de mening van de onderzochte 1.250 personen met een grote waarschijnlijkheid gelijk is aan die van de bevolking of daar statistisch slechts marginaal van afwijkt (bv. Sturgis, 2008). Veel steekproeven zijn echter niet aselekt getrokken waardoor representativiteit onzeker is. Volgens Tiemeijer (2008) is het zelfs vrijwel onmogelijk om tot een dergelijke steekproef te komen. Zo is er vaak sprake van panelonderzoeken waarbij burgers zichzelf kunnen aanmelden. De deelnemers aan deze panels zijn lang niet altijd representatief voor de bevolking. Zo is de kans dat politiek geïnteresseerden zichzelf aanmelden voor panelonderzoeken over politieke kwesties groter dan dat politiek ongeïnteresseerden dat doen.

Om dit soort problemen op te lossen passen marktonderzoekers achterafweging toe: de steekproef onder de bevolking blijkt bijvoorbeeld meer mannen te bevatten dan de bevolking zelf. De mening van de vrouwen in de steekproef is dus ondervertegenwoordigd en wordt daarom zwaarder meegeteld in de resultaten. Dit maakt de steekproef dan weer 'representatief' op het punt van geslacht. Als men dit grondig aanpakt, kan een steekproef waarvan duidelijk is dat deze niet representatief is voor de bevolking toch weer 'representatief' worden gemaakt op een groot aantal kenmerken, variërend van geslacht, opleiding, leeftijd tot etnische achtergrond. Het probleem van deze benadering is dat er wordt verondersteld dat de meningen van PVV-aanhangers bijvoorbeeld afhankelijk zijn van geslacht. Er is echter geen enkele garantie dat dit het geval is aangezien het onderzoek dit juist in kaart wilde brengen. Toch worden de meningen van som-

migen zwaarder meegerekend dan die van anderen. In dat geval is de steekproef dus niet representatief, en de gewogen resultaten zijn dat ook niet.

Een tweede probleem komt daar bovenop: non-respons. Het probleem hierbij is dat niet alle burgers die een vragenlijst krijgen voorgelegd de enquête ook invullen. Bij telefonische onderzoeken verbreekt een deel van de deelnemers de verbinding of neemt niet op en wordt dus niet bereikt. Bij schriftelijke vragenlijsten vult niet iedereen de vragenlijst in en bij internetonderzoeken worden niet alle aangeboden vragenlijsten ingevuld of afgemaakt. Deze burgers zijn dus wellicht willekeurig getrokken en daarmee onderdeel van een representatieve steekproef, maar als zij niet deelnemen levert een aselechte steekproef nog steeds geen generaliseerbare resultaten op. Non-respons is geen probleem als alle burgers in de steekproef een gelijke kans hebben om deel te nemen (bv. Sturgis, 2008). Dit is echter niet zo: met name hoger opgeleiden nemen vaker aan dit soort onderzoeken deel dan lager opgeleiden.

Bij verkiezingen worden deze problemen zichtbaar. De vraag is: in hoeverre voorspellen opiniepeilingen de verkiezingsuitslag? Opiniepeilingen zouden een representatief beeld van de bevolking moeten geven, en de verkiezingsuitslag is de ultieme test onder de gehele bevolking of de peilingen juist waren. Juist bij de PVV blijkt het problematisch de uitslag goed te voorspellen. In 2006 gaven de peilingen aan dat de PVV drie tot vijf zetels minder zou krijgen dan de uiteindelijke negen zetels. In 2010 herhaalde dit fenomeen zich, toen de PVV 24 zetels haalde, maar in de peilingen was blijven steken op 17 of 18 zetels (De Vries, 2010). De verklaringen ervoor zijn dat peilingen niet altijd gebaseerd zijn op representatieve steekproeven en dat met name PVV-aanhangers niet deelnemen aan dit soort onderzoek. Er wordt dus geen volledig beeld van de PVV-aanhang verkregen.

Maar er is nog een ander probleem: wat is de kwaliteit van de antwoorden op enquêtevragen? Een probleem zit meestal in de thema's waarover burgers worden bevraagd. Hebben burgers daar wel een mening over en weten ze er wel iets van? Burgers missen vaak basale politieke kennis, maar geven wel antwoorden op vragen over onderwerpen waar ze niets vanaf weten of geen duidelijke mening over hebben (Tiemeijer, 2008). Soms wordt dit expliciet duidelijk, bijvoorbeeld als een enquête-onderzoek laat zien dat ruim een kwart van de PVV-aanhangers denkt dat Geert Wilders minister is in het kabinet-Rutte (Wijndelts, 2011). Hoewel bij dit punt duidelijk sprake is van foutieve informatie, kan dat ook bij andere vragen het geval zijn. In die gevallen is dit echter niet duidelijk. Zo zegt in hetzelfde onderzoek ruim twintig procent van de ondervraagden dat de PVV-leider de meeste invloed heeft op het kabinetsbeleid. Het is ook hierbij onduidelijk of burgers hier wel iets vanaf weten.

Een gerelateerde vraag is of burgers eerder hebben nagedacht over de onderwerpen waarop zij worden bevraagd. Saris (1997) laat zien dat burgers die vragen beantwoorden over thema's waar ze geen duidelijke mening over hebben, zeer

uiteenlopende antwoorden kunnen geven en makkelijk van mening kunnen wisselen. Hij laat zien dat burgers met weinig moeite gestimuleerd kunnen worden zeer pro-Europese maar ook zeer anti-Europese antwoorden te geven. Het blijkt zelfs mogelijk burgers in korte tijd een anti-Europees standpunt te laten veranderen in een pro-Europees standpunt en andersom. De vraag die hierbij opkomt is welke overwegingen burgers gebruiken om vragen te beantwoorden en of het beantwoorden van vragen op zichzelf niet de belangrijkste reden is om bepaalde antwoorden te geven. Zo werden de PVV-aanhangers door Spangenberg, Lampert en Van der Lelij (2009) bevraagd of zij zelf willen bepalen wanneer zij sterven, maar onduidelijk is of dit voor PVV-aanhangers een relevant thema is, en of ze hier al eens eerder over hebben nagedacht voordat hen deze vraag werd gesteld. Er wordt op deze manier met vragenlijsten dus een publieke opinie geconstrueerd, die niet daadwerkelijk hoeft te bestaan buiten de enquête zelf.

Al met al hebben enquêtes grote problemen. Hoewel ze potentieel een representatief beeld kunnen geven van de bevolking, is hier niet altijd sprake van. Bij PVV-aanhangers is zelfs duidelijk dat zij vaak ondervertegenwoordigd zijn onder respondenten en relatief vaak vragen weigeren te beantwoorden. Dit betekent dat er grote verschillen kunnen ontstaan tussen het beeld van PVV-aanhangers in vragenlijstonderzoek enerzijds en hun daadwerkelijke opinies anderzijds. Bovendien hebben enquêtes als nadeel dat we geen beeld krijgen of burgers iets weten over de onderwerpen waarover ze vragen beantwoorden, en of de vragen gaan over kwesties die zij relevant vinden. Dit maakt andere methoden geschikter om een beeld te geven van PVV-aanhangers.

Interviews

Een tweede manier om kennis te vergaren over PVV-aanhangers is door interviews met hen af te nemen. Door middel van gesprekken met PVV-aanhangers kan een beeld worden verkregen van hun achtergrond, motieven en ideeën. Deze gesprekken kunnen mondeling, telefonisch en via internet plaatsvinden, maar mondelinge gesprekken zijn hierbij nog steeds het meest voor de hand liggend. PVV-aanhangers krijgen bij interviews meer dan bij enquêtes de kans om hun mening te geven over thema's die voor hen relevant zijn. Een probleem is wel dat het aantal respondenten dat ondervraagd kan worden veel kleiner is dan bij enquêtes.

Derix, Luyendijk & Mat (2009) interviewden PVV-aanhangers en tekenden verschillende verhalen op. Een voorbeeld is een 38-jarige verpleegkundige, die twee keer per jaar naar Amsterdam gaat voor de herdenking van André Hazes. Hij heeft naast Hazes, Danny de Munk, Pim Fortuyn en Geert Wilders als idolen. Hij ziet moslims niet als een probleem, maar buitenlanders wel omdat ze vaak crimineel

zouden zijn. Hij kijkt *Opsporing Verzocht* en komt in zijn werk onverzekerde buitenlanders tegen die de rekening van 1.500 euro per dag niet kunnen voldoen. Hij denkt dat zijn kinderen het niet beter krijgen dan hij. Omdat 'het geld op is', vindt hij dat het niet aan profiteurs moet worden gegeven. Hij vertelt over een Somalische moeder op school die een nieuwe fiets kreeg, maar de ouderbijdrage niet betaalt. Geld van de sociale dienst zou verkeerd worden gebruikt.

Het interview gaat verder met het feit dat de verpleegkundige geen onderscheid zou maken tussen patiënten als hij aan het werk is. Maar moslimvrouwen wijzen hem als man de deur, en sommige buitenlanders spreken geen Nederlands. De stoppen sloegen bij hem door toen een collega hem een woordenboek Turks gaf. Hij noemt zich geen racist, want hij waardeert een Surinaamse collega die boerenkool eet en zich heeft aangepast aan Nederland. Pas ging hij op kraamvisite bij een Marokkaans gezin. De man woonde in de wijk Oosterwei in Gouda, een probleemwijk waar veel allochtonen wonen en waar lawaai, afval en hangjeugd veel voorkomen. Zijn vriendin werd er voor kankerhoer uitgemaakt en Marokkanen zaten op zijn auto en wilden er niet vanaf gaan. Hij verhuisde terug naar zijn geboorteplaats waar hij met zijn kinderen en tweede vrouw woont. Uit veiligheidsoverwegingen heeft hij geen PVV-poster voor het raam (Derix, Luyendijk & Mat, 2009).

Een belangrijke vraag die kwalitatief onderzoek oproept is in hoeverre het gaat om generaliseerbare resultaten. Staan de ervaringen van de geïnterviewde verpleger op zichzelf, of zijn deze representatief voor een veel grotere groep PVV-aanhangers? In tegenstelling tot onderzoek met enquêtes worden weinig PVV-aanhangers ondervraagd en dus is de kans groot dat de ervaringen van de respondenten niet representatief zijn voor een grotere groep. Dit leidt ertoe dat de resultaten van kwalitatief onderzoek gemakkelijk ter zijde geschoven kunnen worden: als het bij Derix et al. (2009) alleen maar gaat om individuele ervaringen van PVV-aanhangers die niet generaliseerbaar zijn, dan heeft het weinig nut om hen op hun ervaringen te bevragen. We zijn immers niet geïnteresseerd in de ervaringen van deze individuele respondenten, maar in de ervaringen van iedereen die PVV stemt.

Als een PVV-stemmer wordt geïnterviewd zoals de genoemde verpleger, is de kans groot dat deze verhalen weinig zeggen over de gehele achterban van de PVV. Als een tweede PVV-stemmer geïnterviewd wordt, is de kans echter aanwezig dat een deel van de ervaringen van de eerste PVV-stemmer opnieuw worden genoemd. Zo zou het idee dat een 'PVV'er geen racist is' terug kunnen komen. Als we op dezelfde manier meer interviews houden, zullen er meer overeenkomsten ontstaan tussen de uitspraken van de respondenten. Na enige tijd zal het aantal nieuwe ervaringen en verhalen dat wordt verteld afnemen, tot het moment dat nieuwe respondenten geen nieuwe verhalen en ervaringen meer opleveren, maar alleen nog maar zaken vertellen die al eerder door anderen zijn genoemd.

We hebben dan in termen van Glaser en Strauss (1967) verzadiging bereikt: nieuwe interviews leveren geen nieuwe informatie meer op.

Wat zegt deze verzameling van ervaringen en verhalen ons over de achterban van de PVV? In de eerste plaats kunnen we er niet vanuit gaan dat deze verzameling compleet is. Hoewel de laatste interviews geen nieuwe inzichten opleveren, is er geen reden om aan te nemen dat alle mogelijke ervaringen van PVV-aanhangers zijn geïnventariseerd. Er is altijd een kans op nieuwe verhalen als we doorgaan met interviewen. Die kans is door het verzadigingspunt wel klein geworden, maar nooit uitgesloten. Dit risico kan worden verkleind door de groep respondenten zo divers mogelijk te maken. Door expliciet op zoek te gaan naar zo divers mogelijke verhalen en ervaringen, is de kans groot dat zoveel mogelijk verhalen en ervaringen in het onderzoek terecht komen voordat er verzadiging optreedt. Een probleem hierbij is dat door PVV-aanhangers specifiek te kiezen, er geen sprake is van willekeurige selectie en dat de ervaringen van de respondenten dus niet zonder meer gegeneraliseerd kunnen worden naar de populatie van PVV-aanhangers. Als deze generalisatie niet mogelijk is, wat zegt deze verzameling ervaringen dan over alle PVV-aanhangers? Er is geen reden om aan te nemen dat verhalen die veel voorkomen onder de respondenten, ook vaak voorkomen onder de populatie. Er is immers geen sprake van willekeurige selectie van PVV-aanhangers en deze groep is relatief klein. Wel weten we zeker dat er PVV-aanhangers zijn die deze ervaringen hebben, en dat het onderzoek zoveel mogelijk relevante ervaringen in beeld heeft gebracht. Er is echter geen zekerheid over welke van deze vertelde verhalen het meest terugkomen als we onderzoek onder alle PVV-aanhangers zouden doen, en we weten ook niet zeker of alle ervaringen die PVV-aanhangers hebben in beeld zijn gebracht. Interviews leveren dus vooral een beeld op van de diversiteit onder PVV-aanhangers, van de verscheidenheid aan ideeën, verhalen en ervaringen die burgers ertoe brengen PVV te gaan stemmen of ermee te sympathiseren.

Bij open interviews staat de reconstructie van het gezichtspunt van de respondent centraal: de interviewer probeert zich in te leven in de situatie van de respondent en probeert hem of haar zo goed mogelijk te begrijpen. De PVV-aanhanger wordt in staat gesteld zoveel mogelijk zijn of haar eigen verhaal te vertellen en de interviewer stuurt daarbij zo min mogelijk, al is het onmogelijk om helemaal niet te sturen. De interviewer kenmerkt zich door een open houding en reageert vooral op de uitspraken die de PVV-aanhanger doet. De thema's die in het interview naar voren komen liggen dan ook niet vooraf vast: de interviewer heeft vooraf vaak wel een beeld van thema's die besproken dienen te worden, maar tegelijk blijft er veel flexibiliteit om nieuwe thema's te bespreken of de volgorde van de thema's aan te passen (bv. Rubin & Rubin, 1995).

De interviewer dient neutraal te zijn, zodat de PVV-aanhanger vrijuit kan praten over zijn persoonlijke achtergrond en politieke voorkeuren. De interviewer stelt

zich invoelend op en probeert niet te oordelen over de zaken die worden verteld. Deze neutraliteit is echter problematisch: de interviewer heeft juist allerlei ideeën over de zaken die besproken worden (Rubin & Rubin, 1995). De vraag is of de interviewer zich wel kan inleven in de verhalen van de respondent. Dit geldt enerzijds omdat de interviewer de verhalen van de PVV-aanhanger voor het interview nog niet kent, en dus te weinig kennis heeft om zich optimaal te kunnen inleven. Anderzijds is de vraag of de interviewer zich vanwege andere politieke opvattingen en een andere persoonlijke achtergrond kan inleven in het verhaal van de respondent, zelfs als hij al weet welke meningen de respondent naar voren gaat brengen. Dit laatste is juist bij de PVV-aanhang een probleem, omdat veel burgers bezwaren hebben tegen verschillende PVV-standpunten. De kans is groot dat de interviewer tijdens het gesprek met deze standpunten wordt geconfronteerd. Het advies aan interviewers is daarom dat zij zich bewust moeten zijn van hun eigen subjectiviteit (idem).

De PVV-aanhanger is zich natuurlijk ook bewust van het feit dat de interviewer wellicht niet dezelfde politieke voorkeuren heeft. Hij zou zich aan kunnen passen aan de interviewer door sociaal wenselijke antwoorden te geven, zoals de uitspraak van de verpleger dat hij 'geen racist' is. Ook zou ditzelfde bewustzijn ertoe kunnen leiden dat PVV-aanhangers helemaal niet mee willen doen aan dit onderzoek. In het verleden vond in Nederland sterke stigmatisering plaats van mensen met een extreemrechtse sympathie. Zij kozen ervoor dit niet publiekelijk te uiten uit angst gestigmatiseerd te worden (Linden & Klandermans, 2006). Het is goed mogelijk dat dit bij PVV-aanhangers speelt, omdat ook deze politieke voorkeur niet door iedereen wordt geaccepteerd.

De vraag die nu opkomt is of deze aanhangers van Wilders hun echte mening naar voren brengen of dat zij zich vooral mooi voordoen voor de interviewer en daarmee een toneelstukje opvoeren. Bij de eerste mogelijkheid leveren interviews feiten op over PVV-aanhangers, zij vertellen over hun politieke voorkeuren, gebeurtenissen die daadwerkelijk hebben plaatsgevonden en rapporteren hun persoonlijke geschiedenis zoals die zich heeft voltrokken. Bij de tweede mogelijkheid zetten PVV-aanhangers vooral een bepaald beeld neer van zichzelf voor de interviewer en de buitenwereld, zonder dat dat beeld per definitie waar hoeft te zijn. Een probleem van dit debat is dat het geen uitkomst heeft en niet opgelost kan worden. We kunnen nooit weten of de verhalen die mensen in interviews vertellen helemaal 'waar' zijn omdat we bijvoorbeeld de meningen van respondenten alleen door middel van diezelfde interviews kunnen achterhalen en deze dus niet kunnen controleren (bv. Aalberts, 2006).

Er blijft bij interviews dus altijd onduidelijkheid of de uitspraken van respondenten waar zijn. De meest realistische oplossing is ervan uit te gaan dat de uitspraken niet willekeurig zijn en een duidelijke relatie hebben met hoe zij de wereld om zich heen waarnemen. Hun uitspraken representeren dus minimaal

deels daadwerkelijk plaatsgevonden gebeurtenissen, bestaande meningen en emoties. Tegelijk is het beter deze uitspraken niet zonder meer aan te nemen voor 'waar' omdat respondenten ook altijd deels zichzelf op een bepaalde manier willen presenteren (bv. Aalberts, 2006). Interviews zijn – of ze nu individueel of in groepen plaatsvinden – per definitie onnatuurlijke situaties. Gesprekken met onderzoekers zijn niet alledaags: ze zijn langer, bevatten meer details, zijn relatief serieus en gaan vaker over abstracte kwesties (Liebes & Katz, 1990). Deze context maakt een verschil voor de uitspraken die PVV-aanhangers doen. We kunnen er niet vanuit gaan dat zij in het dagelijks leven dezelfde dingen zouden zeggen als in interviews, en dus moet gekeken worden naar de context waarbinnen uitspraken worden gedaan.

De beïnvloeding van respondenten is vooral goed merkbaar als ze in groepen worden geïnterviewd. In zogenaamde focusgroepen worden groepen burgers bij elkaar gebracht om onder leiding van een discussieleider een aantal thema's te bespreken. Het doel is alledaagse conversaties te benaderen en te zien hoe burgers met elkaar interacteren en discussiëren. Via focusgroepen zouden groepsprocessen, groepsnormen en groepsinterpretaties naar boven kunnen komen (Bloor, Frankland, Thomas & Robson, 2001). Waar het bij interviews de bedoeling is dat burgers zo eerlijk mogelijk zijn, kan daar bij focusgroepen nog minder sprake van zijn, en is het juist het doel om te zien hoe de interactie tussen burgers zich ontwikkelt.

Samenvattend laten interviews zien welke verhalen door PVV-aanhangers worden verteld en geven ze een beeld van de diversiteit aan ervaringen die onder deze groep leven. Interviews kunnen echter geen beeld geven van welke ervaringen onder PVV-aanhangers het meest voorkomen, en kunnen ook niet garanderen dat alle ervaringen die PVV-aanhangers hebben gerapporteerd waar zijn. Sociale wenselijkheid speelt in interviews altijd een zekere rol: de respondent probeert zich beter voor te doen voor de interviewer dan hij is en zet een bepaald beeld van zichzelf neer. Dit betekent dat de uitkomsten van interviews altijd in de context bekeken moeten worden waarin ze worden gedaan. De uitspraken zijn nooit met een volle 100% zekerheid waar, omdat ook de context waarin uitspraken gedaan worden een rol speelt.

Aanpak

Voor dit boek is onderzoek gedaan naar de aanhang van de PVV. Hiermee worden burgers bedoeld die tussen 2006 en 2012 minimaal een keer op de PVV hebben gestemd of overwogen dit in de nabije toekomst te gaan doen. We spreken van PVV-aanhangers als burgers zichzelf zo beschrijven. Een uitgebreide verantwoording van het onderzoek is te vinden op de website behorende bij dit boek.

Hieronder volgt een korte weergave van de methode. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de gefundeerde theoriebenadering van Glaser en Strauss (1967). Met dit type onderzoek wordt op basis van kwalitatieve methoden op een systematische manier theorie ontwikkeld. De theorie is nauw verbonden met het materiaal wat voor het onderzoek is verzameld, heeft als doel het bestudeerde fenomeen te verklaren en relevant te zijn voor de mensen die ermee te maken hebben. In dit onderzoek wordt onderzocht waarom burgers stemmen op de PVV. Het onderzoek is formeel niet geheel afgebakend tot de PVV, omdat PVV-aanhangers soms ook sympathie koesteren voor partijen als de LPF, Trots op Nederland en Leefbaar Rotterdam.

Dit onderzoek is gestart met een literatuurstudie naar rechts-populistische partijen en hun aanhang in Nederland en het buitenland. Aangezien er weinig literatuur bestaat over de aanhang van de PVV, is hierbij gebruik gemaakt van onderzoek naar aanhangers van soortgelijke partijen. Deze zusterpartijen zijn vaak op belangrijke punten anders dan de PVV en daarom kunnen deze resultaten alleen een globaal beeld geven van de redenen waarom burgers de PVV mogelijk steunen. Dit geldt zowel voor de vergelijking tussen Nederlandse partijen als de LPF met de PVV, als voor de vergelijking tussen buitenlandse partijen als het Vlaams Belang en de PVV.

Tussen eind 2008 en begin 2012 vonden 87 interviews plaats met PVV-aanhangers. Een deel van deze burgers heeft destijds geen PVV gestemd, maar heeft sindsdien een sterke voorkeur voor de PVV ontwikkeld en overweegt in de toekomst PVV te stemmen. Anderen zijn juist minder voor de PVV gaan voelen. Een groot deel van deze interviews is uitgevoerd door studenten van de Erasmus Universiteit Rotterdam in de context van een module over media en populisme. De PVV-aanhangers zijn zo divers mogelijk in termen van geslacht, leeftijd, opleiding, beroep en woonplaats. Door de verschillen tussen de aanhangers zo groot mogelijk te maken, ontstaat een groep respondenten die de ervaringen van PVV-aanhangers zo goed mogelijk afdekt. Slechts een enkeling is ooit actief geweest voor een rechts-populistische partij of is er nog steeds actief in. De interviews variëren in lengte tussen drie kwartier en twee uur. De analyse van de interviews is weergegeven in de komende vier hoofdstukken aan de hand van de vier belangrijkste thema's: Geert Wilders, de politiek, de maatschappij en de multiculturele samenleving.

In de twee daarop volgende hoofdstukken wordt op basis van groepsdiscussies gekeken naar de verschillen tussen PVV-aanhangers en aanhangers van linkse partijen. Zijn deze verschillen werkelijk zo groot als vaak wordt aangenomen? Eerst gaan PVV-aanhangers in groepsdiscussies met elkaar in gesprek. Ze doen dat aan de hand van televisiefragmenten waarin een negatief beeld van politiek wordt geschetst. Deze drie discussies worden vervolgens vergeleken met drie discussies waarin linkse stemmers over hetzelfde onderwerp en dezelfde frag-

menten aan het woord komen. De 23 deelnemers aan deze groepsdiscussies zijn tussen de 18 en 25 jaar. In het hoofdstuk daarna wordt de vraag over verschillen tussen PVV-aanhangers en aanhangers van linkse partijen nogmaals behandeld, maar dan door middel van discussies van PVV-aanhangers met linkse stemmers. De twintig deelnemers waren tussen de 39 en 79 jaar en gingen in vijf groepsdiscussies met elkaar in gesprek over de islam, wederom aan de hand van drie televisiefragmenten.

WILDERS SCHUDT NEDERLAND WAKKER

Hoewel er veel wordt geschreven over de aanhang van de PVV, bestaan deze beschouwingen veelal uit veronderstellingen over Wilders-stemmers en is er nauwelijks onderzocht wat hun echte meningen, visies en zorgen zijn. Veel wetenschappelijk onderzoek gaat over buitenlandse partijen die niet altijd goed vergelijkbaar zijn met de Nederlandse PVV. De motivaties van burgers om op buitenlandse collega's van de PVV te stemmen kunnen dus niet zonder meer worden gegeneraliseerd naar de aanhangers van Wilders. Als we de motivaties van burgers willen leren kennen, moet dit gebeuren door open gesprekken en niet door middel van enquêtes die veel vragen opleveren over de waarde van de resultaten. Zijn de thema's die door onderzoekers aan de orde worden gesteld wel de thema's waar het volgens PVV-aanhangers echt om draait? Interviews zijn daarom een beter alternatief.

Dit hoofdstuk trapt af met een uiteenzetting van de visie van PVV-aanhangers op de PVV. De kernvraag die in dit hoofdstuk aan bod komt is wat de aantrekkingskracht van de PVV is. Eerst komt de vraag aan bod wat PVV-aanhangers van hun leider Geert Wilders en zijn partij vinden. Opvallend aan de gesprekken met PVV-aanhangers is dat het geen van hen moeite kost de PVV-leider, de PVV of de PVV-standpunten te bekritisieren. Sommige PVV-aanhangers zeggen zelfs dat ze liever op een andere partij zouden stemmen en dat sommige ideeën van Wilders aan waanzin grenzen. De geïnterviewde PVV-aanhangers hechten er sterk aan te laten zien dat ze geen blinde fans van Geert Wilders zijn, maar de partij kritisch benaderen en een rationele afweging maken of ze erop gaan stemmen:

Je moet niet denken dat ik een of ander diepe connectie met Wilders heb ofzo, of dat ik boven een A3-poster heb ingelijst van Wilders, dat absoluut niet. Ik vond gewoon zijn onderwijspunten in het verkiezingsprogramma echt goed en vandaar dat ik op de PVV heb gestemd.

Student communicatie (Man, 21)

De aantrekkingskracht van Wilders blijkt vooral te liggen in het feit dat hij de bevolking en de politiek zou wakker schudden over allerlei zaken. Dit is volgens

de PVV-aanhangers dermate belangrijk dat zij veel negatieve kanten van Wilders voor lief nemen.

Politieke informatie

Veel van de geïnterviewde PVV-aanhangers zijn – net als veel andere burgers – niet op dagelijkse basis bezig met politiek. Ze krijgen via de media allerlei politieke informatie tot zich en soms praten ze daar met mensen uit hun omgeving over. Voor de PVV-aanhangers zijn dit de belangrijkste vormen van politieke activiteit. Meer vergaande vormen zoals actievoeren of actief zijn binnen een partij komen nauwelijks voor. Media spelen daarmee een essentiële rol in hoe PVV-aanhangers tegen politiek aankijken. Ze hebben geen duidelijke voorkeur voor bepaalde media: sommigen lezen alleen kranten als *De Telegraaf* en tijdschriften als *Panorama*, maar anderen lezen juist kranten die eerder een links publiek trekken zoals *De Volkskrant*, of kijken naar politieke programma's van de publieke omroep. Sommigen van hen hebben zelfs een speciale motivatie om naar bijvoorbeeld de VARA te kijken:

Het enige wat ik regelmatig kijk is Pauw en Witteman. Dan erger ik me natuurlijk dood. Maar ja, het is toch om te kijken wat er gaande is bij de tegenpartij... weet je wel? Je moet er toch van op de hoogte zijn. Voor de rest neem ik overzichten van de hele wereld tot me. Ik lees koppen... en eventueel een artikel.

Docent en trainer (Man, 60)

Voor veel PVV-aanhangers is politiek geen dagelijks terugkerend onderwerp, maar komt het onderwerp alleen aan bod op bepaalde momenten of bij specifieke gebeurtenissen. Hun informatiehonger is beperkt, maar op bepaalde momenten hebben ze juist veel interesse in nieuws en politiek. Een voorbeeld is het CDA-congres waar werd besloten deel te nemen aan het kabinet-Rutte waaraan de PVV gedoogsteun levert. De PVV-aanhangers stellen dat ze kritisch willen omgaan met de politieke informatie die ze krijgen: ze willen niet zomaar alles van journalisten aannemen en kritisch kijken naar het waarheidsgehalte van de berichtgeving:

Ik vraag me altijd af of het realistisch is wat er staat. Het staat geschreven, maar je hebt eigenlijk geen tegenspraak. Klopt het ook wat er staat? De Telegraaf is natuurlijk wel sensatiegericht, dus je moet oppassen dat je niet alles super letterlijk neemt. Ik ben sowieso niet iemand die direct denkt: het staat er en het klopt. Ik kan wel voor mezelf denken.

Student vrijetijdsmanagement (Vrouw, 22)

Sommige PVV-aanhangers zeggen dat ze zich uitgebreid informeren over de actualiteit en zeggen zo maatschappelijke problemen te kunnen doorgronden. Op deze manier zouden ze een compleet beeld krijgen en een betere mening vormen over allerlei politieke thema's. De vraag die hiermee opkomt is in hoeverre zij ook gebalanceerde informatie tot zich nemen. Zo stelt een PVV-aanhanger dat hij via 'rechtse sites' veel te weten komt over de islam:

Ik vind dat politici zich ook weigeren te verdiepen in de islam. Er is zelfs een motie aangenomen. Ik vind het werkelijk een gotspe dat het tegengaan van islamisering geen regeringsbeleid mag zijn. (...) Ik vind dat men zich eens objectief moet verdiepen in die islam, ik verdiep me er heel erg in. Ik kan het misschien niet zo goed verwoorden, maar ik lees er heel veel over. (...) Ik zit heel veel op rechtse sites en daar staan werkelijk fantastische artikelen van mensen die ermee te maken hebben en er heel veel van weten. Daar steek ik heel veel van op.

Bibliothecaris (Man, 50)

Op dezelfde manier kan betwijfeld worden of alle geïnterviewden op de hoogte zijn van de hoofdlijnen van het nieuws, zoals ze zelf graag doen voorkomen. Bij een deel van de PVV-aanhangers blijkt de kennis over actuele politiek beperkt. Ze maken geen uitgebreide analyses van de politieke actualiteit en kennen allerlei politici niet. Ten tijde van verschillende interviews waren schandalen rond PVV-Kamerleden prominent in het nieuws. In de onderstaande conversatie wordt duidelijk dat deze PVV-aanhanger niets van dit alles had meegekregen:

Interviewer: Enkele PVV-prominenten komen op een slechte manier in het nieuws.

Hoe bedoelt u dat?

Interviewer: Nou, wat u daarvan vindt...

Maar wie is die meneer die u zei? (...) Hij heeft een kopstoot uitgedeeld?

Interviewer: Ja.

Oh, ik ben bang dat ik dat niet gezien heb.

Interviewer: Nee oké, u heeft dat niet meegekregen.

Nee, maar daar zal vast wel een reden voor zijn geweest, toch?

Interviewer: Dat hij dat gedaan heeft?

Ik denk niet dat hij dat zomaar zou doen. Maar ik ken die meneer niet zo heel erg goed, waarschijnlijk als ik zijn gezicht zie dat ik wel weet wie het is hoor, maar dat ik zijn naam nu even niet weet.

Interviewer: Nee natuurlijk, dat kan heel goed. Dus u heeft helemaal niets meegekregen van de mensen bij de PVV die op een nadelige manier in het nieuws komen? *Nee, maar dat zou ik wel een beetje vervelend voor ze vinden. Is dat bij Hart van Nederland geweest?*

Interviewer: Nee, nou dat weet ik zelf persoonlijk niet, maar misschien wel.

Nou dan denk ik dat ik dat even gemist heb.

Huismoeder (Vrouw, 37)

De PVV-aanhangers zeggen enerzijds voldoende te weten en noemen zich wegwijz in de politiek, maar anderzijds blijkt hun feitelijke kennis op diverse punten beperkt. Zo hebben diverse PVV-aanhangers een forse afkeer van de PvdA, maar hebben ze moeite uit te leggen wat nu precies het probleem met de PvdA is. Naast dat PVV-Kamerleden soms onbekend zijn bij de achterban, geldt dit ook voor een deel van de PVV-standpunten. Niet alle geïnterviewden hebben een beeld van wat Wilders op allerlei terreinen wil. Ze hebben vooral een algemene, positieve indruk:

Ja, onderwijs. Eh... ik weet nu niet meer precies wat voor dingen het waren, maar Wilders had iets met onderwijs. Over de dieren had hij ook nog wel wat dingen. Wat had hij nou nog meer? Over de politiemensen dat bepaalde boetes, geloof ik... dat vond hij dan ook weer niet helemaal terecht. Hij had ook wel goede dingen met de bezuinigingen, geloof ik. De zorg, gehandicaptenzorg en ouderenzorg, daar had hij hele goede dingen over dat ik denk: ja, dat is ook waar hij iets aan kan doen. Daar stond ik ook helemaal achter. Want dan willen ze bezuinigen op de gehandicaptenzorg, maar dat kan niet. Als je ziet wat er bezuinigd is op de gehandicapten, dan kun je niet nog meer bezuinigen, dan worden ze allemaal in een hoekje gestopt.

Scholier (Vrouw, 21)

PVV-aanhangers zijn meestal geen goed geïnformeerde burgers die de politiek op dagelijkse basis volgen. Ze hebben aandacht voor de politiek op hoofdlijnen, stemmen op basis van die hoofdlijnen en missen gedetailleerde politieke kennis over politici en politieke standpunten. Vaak stemmen ze vanuit een gevoel op de partij en niet op basis van een uitgebreid inhoudelijk oordeel over het partijprogramma. Toch zijn zij er zelf van overtuigd dat ze wel een inhoudelijk oordeel over de PVV vellen op basis van rationele informatie. Bij al deze punten komt de vraag op in hoeverre PVV-aanhangers echt anders zijn dan de aanhangers van andere politieke partijen.

Wakker schudden

De PVV-aanhangers willen met hun stem op Wilders een signaal afgeven. Er zijn volgens hen veel mensen die kritiek hebben op het huidige beleid en hun ontevredenheid willen uiten. Met een stem op Wilders laten ze zien dat die ontevre-

denheid bestaat en dat er ander beleid moet komen, zoals een strenger optreden tegen criminelen en buitenlanders. De PVV-aanhangers vinden de belangrijkste eigenschap van Geert Wilders dat hij burgers en de politiek probeert 'wakker te schudden'. De politiek moet reëler worden en beter opletten wat er echt in samenleving gebeurt:

Dat soort partijen zijn wel nodig om de andere partijen bij de tijd te houden. In ieder geval om niet achter te gaan lopen op wat er echt speelt in de samenleving. Dus denk aan niet bestraffen van criminaliteit, kleine criminaliteit, allerlei maatschappelijke problemen dus asociaal gedrag, maar ook echt geweld, misdadigheid, vandalisme, beroving, mishandeling... En wat je dan altijd hoort in de media is: er zijn minder misdaden gepleegd, want mensen doen geen aangifte meer. Maar er wordt toch niets mee gedaan, of de politie is wegbezuinigd, en heeft er geen tijd voor. Dus dat is een heel verkeerd beeld waar de politiek nu op reageert. Dat is een heel ander beeld van wat er daadwerkelijk aan de hand is. En de Partij voor de Vrijheid die heeft als enige partij de ballen om te zeggen wat er nu echt aan de hand is.

Adviseur (Man, 35)

De PVV-aanhangers stellen dat Wilders soms problemen overdrijft of ze eenzijdig neerzet. Zij denken te weten waarom de PVV dat doet: als je als politicus gaat uitleggen welke groepen buitenlanders wel en welke niet voor problemen zorgen, haakt iedereen af omdat het te ingewikkeld is. Als partij heb je een eenvoudigere boodschap nodig. Problemen hebben een naam nodig, en dus moeten politici een groep mensen met naam en toenaam noemen. Volgens sommige PVV-aanhangers is het algemeen bekend dat Wilders alleen maar harde uitspraken doet om dingen duidelijk te maken, en niet omdat hij die uitspraken letterlijk wil uitvoeren:

Ik snap wel dat ze dat denken. Maar ja, je kunt moeilijk zeggen: die, die en die, die zijn het [die problemen geven]. Het is natuurlijk makkelijk om moslims neer te zetten. Je moet dat een beetje relativiseren. Hij bedoelt echt niet dat alle moslims het land uit moeten, of ik moet het verkeerd begrijpen. Maar ja, dan krijg je een tweede Hitler en dat zie ik niet voor me.

Student Pabo (Man, 20)

Wilders komt volgens zijn aanhangers met overdreven uitspraken, maar deze zijn noodzakelijk om aandacht te krijgen en in de media te komen. In de extreme uitspraken van Wilders zit een kern van waarheid die gezegd moet worden. Een aanhanger zegt: 'ik zeg niet dat Geert Wilders briljante ideeën aandraagt (...), maar ik denk dat daar ook kernen van waarheid in zitten'. Zo houdt Wilders de

samenleving een spiegel voor, bijvoorbeeld van wat de samenleving te wachten staat als het beleid niet wijzigt. Verschillende aanhangers bewonderen dat Wilders tegen alles aanschopt omdat hij zo mensen wel bewuster maakt en kwesties bespreekbaar, ook al heeft dit grote gevolgen voor de veiligheid van Wilders zelf of voor zijn positie in zijn voormalige partij, de VVD:

Het is iemand die alles durft te zeggen, die zaken bespreekbaar maakt. Ik zie het zo dat als alles 'te' zou worden, dan vind ik dat op zich niet eens zo erg omdat dan zaken besproken kunnen worden. Daar gaat het tenslotte om. Dat er een gesprek op gang komt, een dialoog op gang komt. (...) Als je de Koran leest, en een aantal zaken geldt natuurlijk ook voor de Bijbel... dan staan er gewoon geen leuke dingen in. Daar schrik je zelf van. Natuurlijk zijn het maar enkele anekdotes of enkele stukken, maar het staat er wel in. En dat wordt door veel mensen gezien als de waarheid. En ik denk dat we daar best wel een beetje voor moeten oppassen. Ik vind dat zaken bespreekbaar gemaakt moeten worden.

Ondernemer (Man, 45)

De strategie van Wilders leidt er volgens zijn aanhangers toe dat andere partijen in de richting van de PVV opschuiven. Dit is precies wat volgens hen ook de bedoeling is. Wilders houdt andere partijen met zijn uitspraken wakker en scherp. Andere politici moeten rekening houden met Wilders' standpunten. Ze kunnen niet meteen achter de PVV aanlopen omdat ze dan geen kiezers zouden overhouden, maar ze kunnen de PVV ook niet negeren want dan lopen de kiezers ook weg. Andere partijen hebben vooral als probleem dat ze onvoldoende durf hebben om harde beslissingen te nemen:

Je ziet ook dat steeds meer partijen voorstellen van de PVV wel overnemen. In ieder geval is het wel lang geleden dat ze niet naar de PVV luisterden. Nu wordt er in ieder geval serieus gekeken en ook met partijen onderling samengewerkt.

Student (Man, 22)

De aanhangers refereren regelmatig aan Pim Fortuyn, die op een soortgelijke manier veel invloed zou hebben gehad. Hij kreeg veel kritiek op zijn standpunten, maar ondertussen zijn de partijen in zijn richting opgeschoven:

Het immigratiebeleid hebben de meeste partijen inmiddels overgenomen. Criminaliteit om daar wat aan te gaan doen, hardere aanpak van probleemwijken, gewoon maatschappelijke thema's die eigenlijk begonnen zijn door Pim Fortuyn. Als je kijkt wat er in de tussentijd allemaal veranderd is, dat is natuurlijk een wereld van verschil. Pim Fortuyn die kwam binnen en die werd niet met open armen ont-

vangen. Als je kijkt waar we nu beleidstechnisch gezien zijn, zitten we misschien wel op het punt... zijn we misschien wel verder gegaan dan wat Pim Fortuyn wilde.
Student bedrijfseconomie (Man, 26)

Wilders valt met zijn strategie dus in de traditie van Pim Fortuyn, die destijds ook voor een schokeffect zorgde en iedereen wakker maakte. PVV-aanhangers denken dat burgers destijds gingen nadenken welke redenen andere burgers hadden om op Fortuyn te stemmen. Wilders maakt op dezelfde manier burgers duidelijk dat 'het roer om moet', dat dingen anders moeten dan voorheen. Op deze manier gaan burgers over deze kwesties praten, net zoals ze dat deden toen Fortuyn allerlei zaken aan de orde stelde:

Ik merkte het al in de tijd van Pim Fortuyn. Dat was toen echt een verandering. Een politieke verandering, perfect, erg goed geweest. Ik vond het een prettig gevoel om iemand te horen in de politiek die daarvoor uitkwam dat het roer omgegooid moest worden, dat het anders moest. Dat sprak me heel erg aan. Mijn gevoelens over de samenleving zoals ik die zie. Pim Fortuyn was daar heel duidelijk in, Geert Wilders nog meer.
Muziekleraar (Man, 38)

Fortuyn is volgens deze PVV-aanhangers ooit begonnen de samenleving wakker te schudden, en Wilders gaat nu verder waar Fortuyn was gestopt. Dat is goed en noodzakelijk, want door de moord op Fortuyn was dit proces tot stilstand gekomen:

Ik was er ook wel kapot van dat [Fortuyn] doodgeschoten werd. Toen schoot er wel door mijn hoofd van: daar gaan al die mooie plannen. Er komt geen zak meer van terecht... (...) Gelukkig kwam de PVV... Pim Fortuyn heeft het wakker geschud, de voorzet was gedaan en Wilders ging daarop verder.
Caissière (Vrouw, 37)

Doordat Wilders burgers en politici wakker schudt, is er ook veel negatieve aandacht voor hem en zijn partij gekomen, maar dat maakt voor een deel van de PVV-aanhangers weinig uit. Het gaat er voor hen om dat er aandacht is voor allerlei politieke thema's, en dat Wilders ervoor zorgt dat mensen daarover gaan praten. Dat is belangrijker dan dat er ook kritiek op de acties van Wilders is, want ook negatieve reacties kunnen door extra aandacht positief uitwerken:

[Wilders] komt volgens mij vaker negatief in het nieuws dan positief. Dan krijg je natuurlijk weer het marketingcliché... die belasting op kopvossen en dergelijke, je kan het als negatief zien, maar er laait wel een discussie op in Nederland. Mensen

gaan wel praten over zijn idealen en het levert wel een maatschappelijk debat op. Maakt niet uit wat hij doet, al is het dat voorstel voor de kopvoddentax: mensen gaan er wel over praten op straat. Dus ik denk wel dat als hij negatief in het nieuws komt, dat dat wel een positief effect heeft op de maatschappij, want er wordt wel gewoon over gesproken en getwitterd: 'heb je gehoord wat Wilders nu heeft gedaan?' Het brengt wel een discussie op gang.

Student communicatie (Man, 21)

Een ander deel van de PVV-aanhangers ziet wel potentiële problemen met de strategie van Wilders. Zo zou er door de harde uitspraken van Wilders geen aandacht zijn voor 'de goede voorstellen' van de PVV. Er zijn wel wat slechte zaken bij de PVV, maar daarachter zitten goede ideeën en daar is nu nooit aandacht voor. Je moet daar doorheen willen prikken:

Hij heeft als je door die eerste laag heen prikt, door al z'n geschreeuw, wel goede plannen die eigenlijk niemand hoort. De rest hoort alleen maar: 'alle moslims...' Maar hij heeft zoveel voor ouderen, voor scholieren, voor studenten heeft-ie ook gewoon goede plannen. Daar ben ik het wel mee eens. Daarom heb ik ook uiteindelijk op hem gestemd. (...) Hoe hij in de media dingen zegt... hij wil shockeren. Hij wil gewoon iets eruit gooien. Hij wil ook dat mensen hem zo kennen, volgens mij. (...) Als je alleen daarop af zou gaan zou ik er nooit op stemmen. Dan niet.

Student rechten (Vrouw, 21)

Versillende aanhangers stellen dan ook dat de overdrijving van Wilders niet te erg moet worden. Dan zou de PVV extremistisch worden en daar hebben ze niets mee. Sommigen maken een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog:

De dingen die hij in zijn programma heeft gezegd die vind ik echt heel extreem af en toe. Ik snap wel wat hij bedoelt, ik kan me er ook wel in vinden, maar ik wil niet zeggen dat ik het daar mee eens ben. (...) Ik snap ook ergens wel dat hij heel veel volgers heeft in Nederland. Er zijn ook in Nederland veel gebieden waar overlast is door moslimjongeren, daar zijn statistieken van, dat is ook iets wat bewezen is. Er is ook bewezen dat er heel veel geld uit Nederland gaat naar moslimlanden, met uitkeringen en noem allemaal maar op. Dat kan natuurlijk niet. (...) Maar ik snap ergens ook wel: mensen die lager opgeleid zijn zijn eerder geneigd om een zondebok aan te wijzen voor de problemen. Hetzelfde als wat er in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd met de joden. Ik las het heel toevallig op internet. Dat was eigenlijk hetzelfde als wat er nu gebeurt met moslims in beperkte mate. Het is ook iets wat ik zie, het is ook erg dat dat gebeurt, maar dat is niet het enige waar we voor staan. En ik vind het dan ook jammer dat dat dan zo weinig uitgelegd wordt.

Student vrijetijdsmanagement (Vrouw, 22)

Omdat de PVV er vooral is om mensen wakker te schudden en daarbij soms extreme posities inneemt, denken anderen dat de PVV vooral een goede oppositiepartij is, maar niet geschikt is als regeringspartij:

Ik vond het prima om PVV te stemmen als oppositiepartij maar niet als regeringspartij. Ik vind het prima dat ze bepaalde punten aankaarten, maar het moet wel een beetje ingedamd blijven dat het wel onder de aandacht wordt gebracht en dat het op de politieke agenda van andere partijen komt. Het zijn wel maatschappelijke thema's waar veel mensen wel een mening over hebben.

Student bedrijfseconomie (Man, 26)

Al met al zien PVV-aanhangers het wakker schudden van burgers en politici als de belangrijkste eigenschap en meerwaarde van Wilders. Hij houdt de samenleving een spiegel voor, maakt zaken bespreekbaar die dat voorheen niet waren en noemt problemen bij de naam. Dit alles zou zonder Wilders nooit gebeuren. PVV-aanhangers zijn het niet altijd eens met de uitspraken van Wilders, maar het gaat hen ook niet om de uitvoering van zijn voorstellen, maar om het feit dat burgers gaan nadenken en dat politici opschuiven in de richting van de PVV. Dit laat onverlet dat de strategie van Wilders soms problematisch zou zijn, omdat hij te extreem is en daarmee gevaarlijk, en 'goede voorstellen' van de PVV geen aandacht meer krijgen.

Slechte partij

De PVV levert als partij lang niet altijd positieve gevoelens op onder de eigen aanhang. De PVV wordt door veel aanhangers een slechte partij gevonden of minimaal gezien als een partij met slechte onderdelen. Veel aanhangers zijn vooral fan van Wilders en niet van zijn partij. Hun beeld van de politiek wordt sowieso sterk bepaald door politieke leiders en hun standpunten, en niet door andere politici of hun partijen:

Op een gegeven moment ga je je erin verdiepen. Bij mij is dat gekomen na het verhaal van Pim Fortuyn, toen werd ik geïnteresseerd. Ik had altijd wel een hele grote sympathie voor Hans Wiegel, dat was een man! Ik heb hem twee, drie keer persoonlijk ontmoet, heel kort. Dat was heel lang geleden op de kermis. (...) Ik ben altijd heel erg bezig geweest met die man en vandaar mijn sympathie voor de VVD. Dat geldt nog steeds. Ik vind Mark Rutte ook een waardige opvolger, een toffe peer. Tussendoor een aantal mensen die ik wel aardig vond, eigenlijk nooit echt slechte. Bolkestein: knap, integer, charismatisch. Ze hadden allemaal wel wat. Maar dat vond ik ook van Lubbers, Van Agt en Joop den Uyl. Dan praat je ook echt

over coryfeeën. Zij hebben heel duidelijk hun stempel gedrukt op de politiek. Daar praat je over honderd jaar nog over. En dan heb je een hele berg waar je niets van weet. Pim Fortuyn was natuurlijk shocking. Die man kwam met een radicaal, totaal nieuw beleid. Dat sprak mij van het begin af aan heel erg aan.

Ondernemer (Man, 55)

Over de partij PVV zijn de aanhangers veel minder positief dan over Wilders: hij heeft niet altijd de juiste mensen opgenomen in zijn partij. Zo noemt een PVV-aanhanger een deel van de Kamerleden ronduit criminelen en een ander noemt de PVV een eenmanspartij. Anderen twijfelen openlijk of de PVV een stabiele partij is. Wilders is volgens zijn eigen aanhang in ieder geval niet in staat geweest goede mensen uit te kiezen:

De rest is tuig natuurlijk. Als je ziet wat er om hem heen loopt... Nou, daar zou ik niet graag... dat zijn mijn vrienden niet. En eerlijk gezegd, stem ik ook liever op iemand anders dan Wilders. Maar je hebt geen keus. Zodra d'r een christelijke jongen opstaat met iets meer niveau dan Wilders, dan zou ik op hem stemmen. Maar ja, je hebt geen keus. Het leven bestaat uit kiezen.

Docent en trainer (Man, 60)

De PVV-aanhangers vergelijken niet alleen Geert Wilders met Pim Fortuyn, zij trekken ook vergelijkingen tussen de LPF en de PVV. Zij stellen dat ook bij de LPF politici zaten die niet capabel waren, een vaag verleden hadden of niet konden samenwerken:

Ik heb Pim Fortuyn sinds zijn opkomst met de columns in Elsevier wekelijks gevolgd. Ik vond dat die kerel gewoon interessante ideeën had. (...) Toen kwam het hele verhaal LPF, toen dacht ik: ja in zeven weken een partij opbouwen, dat kan helemaal niet. Dus dat is niet handig, maar ik dacht wel: eindelijk wordt mijn partij geboren. Maar het was wel heel instabiel, dus toen heb ik voor mezelf een lijstje opgesteld en gekeken wie is dan mijn nummer twee, en wie is mijn nummer drie? Toen ben ik gaan kijken naar: wie is het meest opvallend en het meest beantwoorden aan mijn eigen ideeën, toen kwam ik op Geert Wilders. Hij zat toen nog bij de VVD, en dat was toen mijn nummer twee. Toen Fortuyn vermoord werd, dacht ik: op een dooie ga ik niet stemmen. Toen heb ik op Geert gestemd en ben ik eigenlijk nooit meer weggegaan.

Elektricien (Man, 61)

Verschillende PVV-aanhangers zien het met de PVV ook op dezelfde manier aflopen als met de LPF, als Wilders mocht wegvallen. Toen Fortuyn werd doodgeschoten stortte de LPF in. Een aanhanger zegt dat hij hoopt dat dit

Wilders niet ook zal overkomen. Maar als het gebeurt, zal ook de PVV niet lang meer bestaan:

Ik had niet de illusie dat de mensen achter Fortuyn... Die man leidde het geheel. Dat is hetzelfde als straks Wilders vermoord wordt, dan zakt die partij als een pudding in elkaar. Niet dat je geen vertrouwen hebt in de mensen die erachter zitten, maar er is niet iemand die zijn plek in kan nemen op dit moment. Dat merkte je bij Fortuyn, de manier waarop hij overkwam, zijn charmes, toen hij weg was had ik niet het idee dat iemand dat kon vervangen. Het is dus niet te hopen dat Wilders een kogel krijgt, want dan is die partij ook opgeheven, denk ik.

Re-integratie-coach (Vrouw, 34)

Maar ook als dit noodlot niet zou toeslaan, denken diverse PVV-aanhangers dat de partij een hele onzekere constructie is van ja-knikkers met een grote leider. De partij zelf zal nooit een succes worden omdat op den duur niet iedereen in bedwang te houden is:

PVV is Wilders. Weet je wat het is? Hij zat natuurlijk al jaren bij de VVD. Hij is ook al tien, twaalf jaar politicus. Die jongens die overal uit het land zijn weggetrokken zijn allemaal mensen die op een andere manier in de maatschappij staan. Hij heeft op dit moment gewoon 24 ja-knikkers achter zich. En daar zullen zeker ook goede politici tussen zitten, misschien. Maar die jongens die moeten nog tien, twaalf jaar ervaring opdoen. Dus dat Wilders op de lange duur zijn partij in stand zou kunnen houden, dat geloof ik niet. Omdat hij op een gegeven moment zoveel aandacht krijgt en zoveel groter wordt dat hij het alleen niet meer aankan. Want op dit moment merk je ook al dat het voor hem een enorme tour is om die 24 Kamerleden rustig te houden.

Vrijwilliger Vluchtelingenwerk (Vrouw, 30)

Andere PVV-aanhangers zijn positiever en geloven dat het nog goed kan komen met de PVV. De partij is immers nieuw en in het begin worden overal fouten gemaakt. Die fouten zijn op te lossen, al blijft het volgens iedereen uiteindelijk afwachten. De PVV moet nu vooral de beloften gaan waarmaken, maar niet iedereen weet zeker of dat ook gaat gebeuren. Sommigen stellen dat Wilders niet goed te beoordelen is omdat hij nooit aan de macht is geweest. Hij moet eerst kansen krijgen voordat duidelijk is dat hij een goede leider is en of hij zich aan zijn beloften houdt. Dat geldt voor Wilders net zo goed als voor andere partijen:

Wilders moet zichzelf eerst bewijzen, laat hem daar vier jaar lang maar mee stoeien. Hij moet zich bewijzen. Dat hebben we allemaal op ons werk moeten doen en hij is geen uitzondering. Beslist niet. Ik waardeer zijn enthousiasme en dan mag

hij zijn woorden waarmaken. Dat verwacht ik ook van alle andere partijen. Dat staat los van de partij waar ik op stem. Waarmaken wat je zegt, anders is het een leugen en we hebben een hekel aan leugenaars. Wilders spreekt de taal van het volk en iemand van het CDA staat ver van je af. Zijn kracht is zijn taal, zijn charisma. Hij weet je wel te raken.

Medewerker zorgverzekeraar (Man, 33)

PVV-aanhangers proberen realistisch te zijn: veranderingen gaan altijd langzaam, ook als Wilders zich aan zijn beloften houdt. De PVV is dan ook geen uitzondering op deze algemene regel. Wetten veranderen duurt een aantal jaar, en dus moet Wilders ook een aantal jaar de kans krijgen dingen te veranderen. Een aantal van zijn beloften zijn gedaan om kiezers te trekken, maar dat is geen probleem zolang hij ze echt uitvoert. De PVV-aanhangers zeggen het kritisch te volgen:

We hebben opa's en oma's gehad die in verzorging- of verpleeghuizen zaten. Daar word ik niet vrolijk van. En dan denk ik: het is goed dat er een partij is die daar veel aandacht aan schenkt. De PvdA schoot daarin tekort. Ik heb Bos toen wel gehoord over de zorg. Ik vond niet dat hij verstand van zaken had, op dat onderdeel schoten ze heel erg tekort. Ik zeg ook niet dat de PVV dat heeft, maar ze roeren het wel aan, ze hebben het heel erg aangeroerd in hun verkiezingsprogramma. Ook om stemmen te krijgen natuurlijk, maar goed dan moet je het ook maar waarmaken. Ik ga ze wel kritisch bekijken, ik weet nu wel zo'n beetje wat hun standpunten daarin waren. Ze hebben de kans, ze zijn dan wel gedoogpartij, maar hebben wel veel invloed.

Installateur (Man, 32)

PVV-aanhangers blijken beperkt vertrouwen te hebben in de partij van Geert Wilders. Er worden zowel kritische als minder kritische opmerkingen gemaakt. Sommigen denken dat Wilders niet te beoordelen is omdat hij nooit aan de macht is geweest, anderen denken dat Wilders weinig kan uitrichten omdat veranderingen altijd veel tijd kosten en weer anderen hebben kritiek op de partij op zich, die slechte Kamerleden zou rekruteren. Zij stemmen allen op de PVV vanwege de standpunten, maar vragen zich af hoe het verder moet met de partij als Wilders ooit weg zou vallen. LPF-toestanden zouden dan op de loer liggen.

Mediahetze

Wilders maakt de politiek volgens PVV-aanhangers minder saai. Burgers raken door politici als Wilders en Fortuyn geïnteresseerd in de politiek, omdat er meer debat en sensatie komt dan er hiervoor was. Het is volgens hen schitterend om

debatten met hen te bekijken. Vooral de debatten van Fortuyn met Ad Melkert worden geroemd. Er is door de PVV weer meer spanning dan voorheen:

Wat ik goed vind aan de PVV is: ze zijn het zwarte eendje van de politiek. Hoe moet ik het zeggen... ze zorgen voor spanning en sensatie, en het is niet allemaal dat gelikte, brave gedoe wat je bij die andere partijen ziet. Het is wel gewoon iemand die eruit springt. Ook zo iemand als Pim Fortuyn en Theo van Gogh, die hadden gewoon uitgesproken gedachten. En ja, ik denk dat zulke mensen altijd wel goed zijn voor de politiek. Het brengt gewoon spanning met zich mee, ook in de Tweede Kamer als Wilders er is.

Student communicatie (Man, 21)

De strategie van Wilders om mensen wakker te schudden werkt volgens de PVV-aanhangers heel goed. Hij is in ieder geval een goede mediastrateeg, want de media werken graag mee aan zijn strategie. Wilders zou voor de media interessant zijn omdat hij interessante dingen zegt en voor sensatie en afleiding zorgt. Zonder Wilders zou er in de politiek weinig aan zijn. De media geven hem de aandacht die hij wil:

Ik vind dat de media een domme rol spelen. Want als je die man geen podium geeft, dan is het probleem, wat zij vinden dat een probleem is, opgelost. Want Wilders is een probleem, ook voor de media. Op de Elsevier na, maar voor de rest van de media is Wilders een probleem. Ze geven hem nu een podium om iets te verkondigen. Als de media tegen Wilders zouden zijn, doen ze het verkeerd. Welke rol hebben de media? Ik denk voor Wilders een fantastische rol: ze rollen er overheen. Net als bij Fortuyn, als die wat zei dan rolden de media er overheen. En hetzelfde bij Wilders, en vervolgens heeft hij weer de aandacht op zich gevestigd. Dat doet hij eigenlijk fantastisch. En blijkbaar weet hij als enige hoe die media echt werken, daar speelt hij goed op in.

Re-integratie-coach (Vrouw, 34)

De PVV-aanhangers vinden dat de media de neiging hebben om slechts één kant van een verhaal te belichten. Deze algemene tendens zien ze terug in de berichtgeving over Wilders, waarin consequent negatief wordt geschreven over de PVV-voorman en er weinig ruimte zou zijn voor nuance of positieve noten. Dit geldt ook voor kwesties als immigratie, integratie en criminaliteit, die door de media systematisch eenzijdig worden weergegeven:

Laatst stond er een voorbeeld in de Telegraaf. Heel toevallig op internet stond een berichtje dat een vrouw was geslagen door een conducteur. Ik weet niet of je dat gezien hebt? Ze was uit [de trein] gezet omdat er iets gebeurd was. Zij zou in ieder

geval geslagen zijn. Als ik dat bericht ga lezen, denk ik: dat kan niet zonder reden zijn. Er moet iets anders geweest zijn. Het wordt alleen vanuit het verhaal van die vrouw verteld. Dat is denk ik ook het probleem wat in de politiek speelt: je ziet heel vaak maar één kant van het verhaal. Je hoort het niet van meerdere kanten, je hoort het wel, maar die ene kant wordt meer uitgelegd dan de andere kant.

Student vrijetijdsmanagement (Vrouw, 22)

Op dezelfde manier zouden de media regelmatig bevooroordeeld schrijven over de PVV. Aanhangers worden neergezet als 'een stelletje domme racisten' of 'klootjesvolk'. PVV-aanhangers zeggen zeker te weten dat dit beeld niet klopt, dat er juist weinig tot geen racisten bij de PVV zitten en dat mensen uit alle lagen van de bevolking sympathie hebben voor de PVV. Zo vertelt een aanhanger dat zijn academische vriendenkring ook PVV stemt:

Dus in tegenstelling tot wat die idioten op de TV en de radio allemaal zeggen, dat het klootjesvolk is die op Wilders stemmen: dat is dus niet zo. De meeste van mijn vrienden stemmen ook op Wilders. Het zijn allemaal academici.

Docent en trainer (Man, 60)

De PVV-aanhangers verwachten dat de belangen van mediaorganisaties zelf een belangrijke rol spelen bij de toon van hun berichtgeving. De media zouden tegen Wilders zijn omdat ze zich identificeren met de politieke elite waar Wilders tegenaan schopt. Bovendien zijn de media zoals de publieke omroep bang dat ze hun privileges kwijt raken als Wilders ooit aan de macht zou komen, bijvoorbeeld als er 'baantjes worden verdeeld':

De media zijn natuurlijk de dienaars van jongens zoals Pechtold en Cohen, die zijn gebaat bij een heel mild beeld van de islam. Ik denk dat het ook wel heel belangrijk is om het onderscheid te maken tussen mensen en ideologie. Want islamitische mensen weten helemaal niet van welke ideologie zij deel uitmaken. En dat weet ik omdat ik zelf uit het christendom kom... die ook heel slaafs de dominee volgden. Heel veel mensen weten niet van welke ideologie zij deel uitmaken. Als de media een heel mild beeld schetsen van de islam, dan krijgen ze geen problemen met de partijen van links. Daar willen ze geen problemen mee, want door de jaren heen zijn dat toch de partijen die de macht voeren. En die verdelen de baantjes. Als jij geen zin meer hebt om journalist te zijn is het toch leuk om persvoorlichter van een politicus te worden. Dan moet je dus niet al te kritische artikelen over die mensen schrijven. En links heeft ook de massa-immigratie nodig om aan de macht te blijven in Nederland. Het is een machtsfactor.

Ondernemer (Man, 41)

Het gevolg hiervan is volgens PVV-aanhangers dat de media veel soepeler omgaan met andere partijen dan met de PVV. Schandalen bij andere partijen komen nauwelijks in het nieuws, maar bij de PVV worden ze juist extra prominent gebracht. De PVV wordt systematisch als een club van bad guys geportretteerd. Zo memoereert een aanhanger dat oud-Kamerlid Krista van Velzen van de SP ook weleens is opgepakt, maar dat dat nauwelijks in het nieuws komt terwijl het bij een PVV'er wel groot nieuws is. Incidenten bij andere partijen zouden worden verkleind, verdoezeld of genegeerd. Bij de PVV wordt er juist op ingezoomd om zo de PVV kapot te schrijven. De 41-jarige ondernemer, die actief is binnen de PVV, vervolgt:

Toen minister Ter Horst drie keer is betrapt op het dronken achter het stuur zitten, is het proces-verbaal in de prullenbak verdwenen. Toen Lubbers dronken de sloot in reed kwam het wel in de krant, maar kraaide er geen haan naar. Zo kun je duizend voorbeelden noemen die wel wat ophef hebben veroorzaakt, maar wat voor de rest niet heel veel uitmaakte. Als zulke zaken bij de PVV gebeuren... Kijk, een politicus behoort zich te gedragen. Aan de andere kant zijn we allemaal mensen en moet je een tweede kans verdienen. Ik vind wel dat er een grens ligt bij fraude, geweld, tucht- en zedenzaken, dan zou je gelijk op moeten stappen. De incidenten die er geweest zijn bij de PVV, een vermeende kopstoot, een burenruzie... de getuigen spreken elkaar tegen, er is geen veroordeling, dus die mensen moeten gewoon hun werk kunnen blijven doen. Het komt vervolgens wel in de krantenkoppen te staan waardoor deze mensen helemaal zwart worden gemaakt, terwijl er geen aangifte of wat dan ook is gedaan. Kijk nogmaals, politici moeten zich gedragen, maar moeten ook de kans krijgen om het vertrouwen te winnen van de kiezer. De media slaan dan wel door. Een mens is zo kapot geschreven. Vertrouwen gaat te paard maar komt te voet. De media zelf mogen daar op een nettere manier mee omgaan. Je hebt wel met mensen te maken. Ben je verslaggever of sensatiezoeker? Doe je werk en doe daadwerkelijk verslag over wat er gebeurt. Wij moeten niet vergeten dat het vergrootglas van wat je als PVV'er doet heel groot is. Ik ga bijna de stad niet meer in om een biertje te drinken. Ik kan altijd uitgelokt worden tot een discussie en dan ben ik de lul.

Ondernemer (Man, 41)

De irritatie over hoe de media de PVV in beeld brengen is verreweg het grootst als het gaat om de publieke omroep en dan met name de VARA. Deze omroep wordt immers uit overheidsgeld betaald en dus is het erger dat zij zo negatief over de PVV spreken dan als RTL dat zou doen. Het blijkt volgens PVV-aanhangers echter juist de publieke omroep te zijn die zich hier met publieke middelen schuldig aan maakt:

Iedereen heeft die filmpjes gezien van een bijeenkomst van Wilders in Almere, waarbij de vrouw die ze interviewden gewoonweg een junk was. En uitgerekend die vrouw laten ze zien, er wordt niet in beeld gebracht dat bijvoorbeeld een directeur van een grote onderneming daar ook staat. En dat vind ik niet een hele nette manier van weergeven. En dat wordt dan ook nog uitgezonden door de NOS, een gesubsidieerde zender. Waar wij allemaal voor betalen en die eigenlijk onafhankelijk zou moeten zijn. Dat vind ik niet zo netjes. Dat RTL er zo over denkt, prima... dat wordt betaald door rijke sponsors. Maar de publieke omroep wordt betaald door het land. Dan vind ik dat je ook echt objectief moet zijn en dat zijn ze niet. En het is ook wel bekend dat bepaalde zenders een bepaald beeld geven. VARA bijvoorbeeld. Er zijn wat onderzoekjes gedaan naar mensen aan tafel bij Matthijs van Nieuwkerk, dat zijn negen van de tien keer aanhangers van de PvdA. Dan denk ik: als je betaald wordt door ons allemaal, dan moet daar een mengelmoes aan tafel zitten van Nederland en niet uit een bepaalde hoek.

Re-integratie-coach (Vrouw, 34)

PVV-aanhangers denken dat het doel van journalisten is om de PVV in een negatief daglicht te zetten, maar vermoeden tegelijk dat journalisten hier het omgekeerde mee bereiken: als burgers kritische informatie over de PVV lezen zou dat er ook toe kunnen leiden dat ze gaan denken dat de PVV gelijk heeft. Het is namelijk hypocriet dat de meningen van de PVV niet geuit zouden mogen worden, en veel burgers zouden dat nu al vinden, ook al stemmen ze geen PVV. Als mensen over de PVV gaan praten, ontstaat er vaak sympathie:

Die zogenaamde intelligente journalisten hebben enorm bijgedragen aan het succes van Wilders. Het is tot nu toe nog steeds de meest besproken politicus van Nederland. Tot op de dag van vandaag, in ieder geval geloof ik tot verleden week. Dus: hoe dom kun je zijn? (...) In Nederland hebben we nogal wat linkse media die er alles aan proberen te doen rechts kapot te krijgen. (...) Een hetze dus, in die zin dat iedereen in de PVV van voor naar achteren en van links naar rechts wordt onderzocht: hoe kunnen we ze kapot maken? Achteraf moesten ze natuurlijk een interviewtje houden met alle Kamerleden van: goh wat heb jij nou gedaan? Maar er is niemand die daadwerkelijk in dat verleden heeft lopen wroeten terwijl de journalisten voor de deur hebben gestaan van iemand waar die PVV'er ruzie mee heeft gehad. Hoe heet die vent? Die kale van de PVV. Die zal weleens uit zijn dak zijn gegaan omdat-ie een paar keer door de hondenstront is gelopen. Zou ik me kunnen voorstellen dat je pissig wordt, want dat zou ik ook worden, dan moet je je aan de regeltjes houden. Zelfs de journalisten hebben met die mensen gesproken. Hoe kun je het bedenken. De media zetten Wilders zo negatief mogelijk in de hoek.

Ondernemer (Man, 45)

De PVV-aanhangers zijn ervan overtuigd dat de media niet neutraal zijn en vaak slechts een kant van een onderwerp belichten. Ze vinden dan ook dat de media een hetze voeren tegen Geert Wilders en zijn ideeën. Een voorbeeld is dat de media PVV-aanhangers neer zouden zetten als domme racisten, terwijl de PVV-aanhangers zichzelf zo niet voelen en veel mensen kennen die PVV stemmen en niet in het mediabeeld passen. De media zouden deze kritische toon kiezen uit eigen belang, omdat de PVV voor hen een bedreiging vormt. Het gevolg is dat schandalen rond de PVV breed worden uitgemeten en dat die bij andere partijen weinig aandacht krijgen. Toch denken PVV-aanhangers dat de PVV hier alleen maar van profiteert, want de PVV profiteert altijd als er over de partij gesproken wordt. Aandacht voor de PVV levert volgens PVV-aanhangers vooral sympathie voor Wilders op.

Schaamte

Veel PVV-aanhangers ervaren een probleem met het imago van de PVV en haar achterban. Deels is dit slechte imago een gevolg van de PVV-standpunten, deels van de partij zelf en deels van de mediahetze tegen Wilders. PVV-aanhangers gebruiken regelmatig allerlei negatieve termen om hun mede-aanhangers te beschrijven, zoals lager opgeleiden, domme mensen of 'de Tokkies'. PVV-aanhangers zeggen dat 'anderen' deze termen gebruiken om PVV'ers te beschrijven, maar tegelijk denken zij dat deze termen soms ook waar zijn. Zij hebben daarom moeite toe te geven dat ze PVV gestemd hebben, want ze willen daar niet bij horen:

Wat natuurlijk wel jammer is, is dat ze zeggen van: het zijn heel veel laag opgeleiden. Dat zal ook wel zo zijn, maar dat betekent niet dat ik er dan nog niet op mag stemmen. Bij filosofie zitten allemaal van die linkse rakkers. Een gast zegt altijd: ik vind dat jij als hoog opgeleide niet op de PVV mag stemmen, want het is natuurlijk waar dat heel veel Tokkies op de PVV stemmen. Maar ja, je kan natuurlijk ook zeggen: het zijn natuurlijk ook mensen, hè? (...) Neem een vuilnismen: ik wil zeggen, die rijdt dan door die straat en die ziet bijvoorbeeld al die schotels. Maar het is niet alleen daarom, het is ook omdat de PVV die mensen wil helpen. En omdat zij het anders willen doen dan de huidige partijen. Die mensen willen ook graag zien dat hun situatie verbeterd wordt, de wat armere mensen, als je dat zo mag noemen. Die zijn het met de huidige partijen niet eens, dus die willen dan verandering, dus die stemmen dan daarop.

Student filosofie (Man, 20)

Het beeld dat aanhangers hebben van de PVV-aanhang als zijnde laag opgeleid en dom, komt ook terug bij de PVV-Kamerleden zelf:

Dom vind ik geen goed woord, maar dat is wel het eerste dat bij me opkomt. Het zijn geen onintelligente mensen volgens mij, maar er is wel een verschil tussen intelligent en slim, en ik heb het idee dat ze niet echt slim zijn.

Administratief medewerker (Man, 25)

Een PVV-aanhanger zegt dat ze begrijpt dat Wilders soms 'lage opmerkingen' maakt, want die moeten gemaakt worden voor het laagste niveau van de aanhang, omdat die daarvoor gevoelig zijn. Een andere associatie onder PVV-aanhangers is dat er fascistische onderdiele aanhang aanwezig zijn, wederom een groep waarmee de geïnterviewde PVV-aanhangers niet willen worden geassocieerd. De PVV zou daar afstand van moeten nemen en doet dat gelukkig ook:

Ik weet ook wel, het trekt ook andere mensen, zo noem ik dat dan maar. Mensen die heel erg rechts zijn, heel erg discriminerend, heel erg nationalistisch bijvoorbeeld, dat soort mensen trekt zo'n partij ook aan. Nou daar zit je wel samen mee in. (...) Dat wist ik natuurlijk wel van tevoren, want dat was natuurlijk ook al een beetje zo, maar daar hebben ze ook steeds afstand van genomen. Dus dat was mijn reden om te zeggen: ik durf wel op ze stemmen, omdat ze dat zelf steeds heel erg afwezen. Dus als zo'n rechtse partij contact met ze zocht... (...) Vlaams Blok zocht ook contact met ze en dat wees Geert Wilders heel erg af. (...) Dat vond ik goed, dat was een reden om te zeggen: dan wil ik wel op jullie stemmen. Waren ze met hen in zee gegaan of hadden ze met hen samengewerkt, dan had ik me nog wel een keer bedacht.

Student filosofie (Man, 20)

Tegelijk denken een aantal PVV-aanhangers dat het er ook wel degelijk om gaat burgers met haat voor allochtonen aan de PVV te binden. Dit soort standpunten trekken nu eenmaal veel kiezers:

Ik denk dat dit het gesprek van de dag is, omdat heel veel mensen haat hebben tegenover allochtonen. Daarom trekt het heel veel kiezers als je er elke dag over praat. Ik denk dat het punt is dat er veel over wordt gesproken, omdat er echt mensen zijn die gewoon allochtonenhaat hebben. En dat trekt veel kiezers, denk ik.

Student communicatie (Man, 26)

Veel PVV-aanhangers vertellen dat ze niet voor hun voorkeur voor de PVV durven uit te komen, vanwege extreme uitspraken van Wilders, schandalen in de media

en het beeld dat andere mensen van de PVV hebben. De meesten houden hun voorkeur zoveel mogelijk voor zichzelf:

Ik moet heel eerlijk zeggen, het is niet zo dat ik me ervoor schaam. Maar juist om die standpunten die de PVV heel erg uitdraagt, ook juist naar de media over het islamgedeelte, waar ik het ook niet mee eens ben, schaam ik me af en toe wel voor dat ik het gekozen heb. Schamen dat zij daar zo sterk voor staan, terwijl ze ook andere punten hebben, waarvan ik denk: dat doen ze gewoon goed. Er reageren heel veel mensen verbaasd als je zegt dat je daarop gestemd hebt. Van: waarom in godsnaam? Juist omdat ze alleen maar die standpunten van de islam horen en zelf ook inzien dat dat niet klopt. (...) Ja jongens, ze hebben ook andere standpunten, het is niet alleen dat. Ze willen bijvoorbeeld ook het onderwijssysteem een beetje op niveau gaan krikken, want dat is op het moment ook niet je-van-het.

Student vrijetijdsmanagement (Vrouw, 22)

De geïnterviewden zijn bang dat ze met de nek worden aangekeken. Sommigen maken zich daar kwaad over. Het zou raar zijn niet uit te komen voor je PVV-voorkeur omdat er ook slechte kanten zitten aan een partij als GroenLinks, maar daarbij ervaren allerlei mensen dat niet zo. Sommigen trekken zich dan ook niets van het taboe op PVV-stemmen aan:

Ik wil nog wel toevoegen dat het natuurlijk te gek voor woorden is dat mensen niet durven zeggen dat ze op de PVV stemmen. Alsof je stemt op de NSB, dat is tenminste het beeld wat wordt geschetst. Dat is natuurlijk te gek voor woorden. Toen ik aangaf dat ik mee zou werken aan dit interview, waren er geloof ik drie mensen die zeiden: weet je het wel zeker? En: is het wel anoniem? Terwijl je mag wel op GroenLinks stemmen, waarin een partij zit die communistisch was. Nou als je gaat kijken wat het communisme voorheen in Rusland, Cambodja en China heeft gedaan... in China zijn nog steeds concentratiekampen. Waarom mag je wel zeggen dat je GroenLinks stemt en waarom mag je dan niet zeggen dat je PVV stemt? Een partij die gewoon heel kritisch is op onder andere een bevolkingsgroep die er eigenlijk gewoon een potje van maakt. En die onze zorgvuldig opgebouwde verzorgingsstaat eigenlijk alleen maar gebruikt, dat mag je dan niet zeggen. Dat vind ik gek.

Re-integratie-coach (Vrouw, 34)

Volgens deze aanhangers is het een kwestie van 'ballen hebben' om wel voor je politieke voorkeur uit te komen. Het is wel begrijpelijk dat je er niet voor uitkomt, maar je moet je daar gewoon niets van aantrekken:

Ik vind het bezwaarlijk dat de PVV nog steeds geen vereniging is, maar ik begrijp het wel... strategisch. Bezwaarlijk omdat het niet voortgezet kan worden. Stel dat Wilders omver wordt geschoten, dan heb je een probleem. Het is niet eenvoudig om goede mensen te vinden. Niet dat ze niet zouden kunnen, maar je hebt wel gelijk een stempel als je PVV-stemmer bent. Ik heb daar zelf niet direct last van. Maar wat me wel verbaasd is dat ik de enige ben in mijn omgeving met een paar anderen die PVV stemmen. Dat betekent dus dat er een heleboel mensen zijn die daar niet voor uit durven te komen. Dat vind ik slap.

Ondernemer (Man, 45)

Het taboe op het stemmen op Wilders verdwijnt volgens sommige PVV-aanhangers langzaam. Een van hen zegt dat ze daarom nu mee durft te doen aan dit onderzoek, want vroeger accepteerde niemand deze politieke voorkeur. Dat laat onverlet dat een deel van de geïnterviewden altijd in de publieke ruimte ont-kent PVV te stemmen. Een PVV-aanhanger is bijvoorbeeld bang een steen door de ruit te krijgen:

Ik zou bijvoorbeeld geen plaquette van de PVV voor mijn raam durven hangen, nee. Wat dat betreft ben ik ook een lafaard, dat geef ik eerlijk toe, dat zou ik niet durven. (...) Ik denk dat je ook een steen door je ruit zou kunnen krijgen. Niet zozeer in het dorp misschien, maar ik denk wel dat als je in een gewone stad woont en je hangt daar een plaquette, dan denk ik dat je een steen door je raam kunt verwachten. En dat blijkt ook wel, daar lees ik ook wel eens dingen over dat dat daadwerkelijk gebeurt.

Bibliothecaris (Man, 50)

In andere gevallen zijn PVV-aanhangers bang voor sociale uitsluiting. Zo volgt een PVV-stemmende student een opleiding waar iedereen links stemt en dus loopt ze er niet mee te koop:

Daarom vroeg ik ook nog aan je of je mijn naam noemt, want dat hoeft niet iedereen te weten dat ik op de PVV heb gestemd, dat vind ik nou niet echt hè... Ik bedoel mijn opleiding... als mensen weten dat ik op de PVV heb gestemd dan denken ze wel van: bij ons is het meer gebruikelijk dat je op de PvdA gaat stemmen of meer op de linkse partijen vanwege de gezondheidszorg.

Student gezondheidswetenschappen (Vrouw, 20)

PVV-aanhangers zijn niet altijd positief over de achterban van de PVV, die een slecht imago heeft en waar veel PVV-aanhangers niet bij willen horen. Veel opmerkingen van Geert Wilders worden verklaard door deze achterban: die zou immers ook aan zijn trekken moeten komen. De PVV-aanhangers schamen zich

daarom ook voor hun keuze en komen daar vaak publiekelijk niet voor uit. Hoewel ze hier zelf voor kiezen, zijn ze er toch niet over te spreken omdat ze denken dat de PVV niet slechter is dan andere partijen. Alleen bij die andere partijen is er minder aandacht voor de slechte kanten. PVV-aanhangers hebben wisselende gevoelens: soms denken ze dat ze meer ballen moeten hebben en hun voorkeur bekend moeten maken, ook omdat ze het opinieklimaat in hun richting zien opschuiven. Maar tegelijk vinden ze het vaak verstandig om over hun politieke voorkeuren te zwijgen.

Trouwe aanhangers

Er bestaan twee soorten aanhangers van de PVV: de trouwe aanhangers die de PVV zonder meer willen blijven steunen en de aanhangers die sterk twifelen of ze hun steun niet moeten intrekken. De trouwe aanhangers vinden dat er lange tijd geen partij bestond die aan hun wensen voldeed. Ze waren op zoek naar een bepaalde combinatie van standpunten die niet werd aangeboden. Andere partijen pasten daarom per definitie niet bij hen, maar ze stemden er dan soms toch op bij gebrek aan beter. Dit gold zowel voor partijen met een te gematigd profiel, als voor partijen met een te extreem profiel. Het ontstaan van de PVV heeft dit voor hen veranderd:

Mijn partij bestond eigenlijk niet. Ik was nooit tevreden waarop ik kon stemmen. Dus het werd altijd VVD bij gebrek aan beter, want ik was wel altijd heel sceptisch tegenover Europa bijvoorbeeld, al het geld wat daarheen ging. De VVD is natuurlijk eigenlijk heel pro-Europa, die vinden dat allemaal prachtig. Ik vind zelf economische samenwerking heel goed, maar ik vind niet dat er in Brussel vergaderd moet worden over het feit, gek voorbeeld, de kromminggraad van komkommers of de dikte van aubergines. Dat is maar een klein voorbeeld om aan te geven hoe ver Europa eigenlijk ingrijpt op ieders leven. Daar zag ik wel een aantal haken en ogen die ik niet zo wilde. Dus dat was wel de reden waardoor ik dacht: mijn partij is er nog niet. Maar goed, ik ben ook niet een persoon die dan zelf een partij op gaat richten, daar heb ik natuurlijk ook de politieke ervaring niet voor. Het grappige was, in de jaren negentig kwam Pim Fortuyn, die kwam toen al op. Daarvoor had je natuurlijk als anti-immigratie partijen... heb je hele enge partijtjes gehad zoals CP'86, Centrum Democraten en Volksunie, afijn hele nare ideeën.

Ondernemer (Man, 41)

Deze PVV-aanhangers zeggen zeer trouw te zijn en zijn van plan PVV te blijven stemmen. Ze zeggen dat de PVV een eerlijke kans verdient om dingen te veranderen en zien de schandalen rond de PVV als onschuldig, opgeblazen, een ongelukje

of een beginnersfout. Deze aanhangers denken dat het niet mogelijk is om in vier of vijf jaar een complete partij op te bouwen. Zij hebben bijvoorbeeld begrip voor personele problemen bij de PVV want nieuwe Kamerleden moeten thuis raken in de politiek en door de groei van de partij komen soms ook minder goede mensen op een positie terecht:

Ik steun de PVV absoluut op dit moment, omdat ik de partij de kans gun om te groeien en ik sta nog steeds achter de standpunten, maar ik vind dat degenen die die standpunten verdedigen ook van onbesproken gedrag moeten zijn. Als ze een keertje door rood licht hebben gereden of dat ze dertig jaar geleden een gummetje hebben gestolen op school, dat geloof ik allemaal wel. Maar je kan niet dronken achter het stuur en je burens bedreigen, dat doen we niet. Maar als Geert Wilders de partij zou blijven leiden, dan zou ik toch wel Geert Wilders blijven stemmen. (...) Dan vertrouw ik er honderd procent op dat hij ervoor gaat zorgen dat dat soort mensen geen deel meer uitmaken van zijn partij.

Caissière (Vrouw, 37)

Deze trouwe PVV-aanhangers maken vergelijkingen tussen Wilders en andere politici, waarbij Wilders systematisch het beste naar voren komt. Zij trekken de vergelijkingen met Wilders sterk door en noemen hem een historische figuur:

Balkenende wist ook te weinig. Nou kan je dat wel compenseren, want Wilders weet ook niet zoveel, maar die compenseert dat met iets. Dat deed Balkenende niet, die was op alle gebieden een grijze muis. En dat kan niet. (...) Wilders is veel meer een exceptioneel historisch figuur. Nu al, (...) door zijn wilskracht. Hij is een heel sterk... hoe moet ik dat zeggen, vastberaden type. (...) Fortuyn was een hele geleerde man vol met complexen. Die hele homoseksualiteit is natuurlijk een problematiek op zichzelf, maar hij had niet dat politieke inzicht van Wilders, en hij had ook niet de hardheid van Wilders. De wilskracht gecombineerd met hardheid. Het is een unieke man die Wilders. Het is een historisch figuur. Dat durf ik nu al te zeggen. Dat zie je dat hij ook in Israël ontvangen wordt door de minister van Buitenlandse zaken. Nou, dat gebeurt niet zomaar hoor! Vooral niet door die Israëliërs.

Docent en trainer (Man, 60)

Deze aanhangers zien Wilders als een belangrijke, uitzonderlijke figuur die verandering brengt in binnen- en buitenland. Zo zou het feit dat er een Duitse PVV is ontstaan ook een succes van Wilders zijn. Deze partij heeft weinig Duitse kiezers aangesproken, maar ook dat is een bewijs van Wilders' succes, aangezien niet iedere PVV-achtige partij meteen hetzelfde succes heeft als de Nederlandse PVV die door Wilders wordt aangevoerd:

Het is een hele bijzondere man. Kijk wat hij teweeg heeft gebracht. En dan niet alleen in Nederland, maar zijn redeneringen en zijn bewegingen hebben ook uitstraling. In Duitsland is er ook zo'n partij begonnen, maar die heeft helemaal niets voor elkaar gekregen. Het is gewoon een fantastische man die door toch wel, waar we het net over hadden, wat rebelse houdingen, dingen kan roepen en dingen kan losmaken. Hij zal het niet voor elkaar krijgen, maar waardoor hij probeert eigenlijk een heel land in verandering te brengen. Want als je nou eens goed nagaat wat hij in de afgelopen drie, vier jaar in Nederland veranderd heeft. Dat kan niet iedereen zomaar.

Vrijwilliger Vluchtelingenwerk (Vrouw, 30)

Trouwe aanhangers kunnen hun bewondering voor Wilders moeilijk onder stoelen of banken steken. Zij zien dat Wilders burgers wil wakker schudden en soms moet hij daarbij zondigen tegen zijn eigen principes. Hij moet dan bijvoorbeeld van mening veranderen, maar dat kan later wederom om politiek-strategische redenen weer terug veranderen. Trouwe aanhangers beargumenteren op deze manier dat alle acties van Wilders strategisch en inhoudelijk de beste zijn:

Ik durf overigens te wedden dat Wilders nog wel terugkomt op dat hele verhaal over de AOW. Als we een jaar of twee jaar verder zijn, dan denk ik dat dit verhaal terugkomt. Hij pakt dat wel weer op. Hij heeft nu iets gehad van: laat maar even, ik geef ze wel even gelijk. Voor nu is het verstandig om het even te laten. Ik pak het straks wel terug. (...). Je moet de mensen erbij houden en dan moet je soms water bij de wijn doen en van standpunt veranderen. Ik denk niet dat hij van mening is veranderd, ik denk alleen dat hij gedacht heeft: dit is het verstandigst.

Ondernemer (Man, 55)

Trouwe aanhangers vergroten de 'exceptionele kwaliteiten' van Wilders uit, door te wijzen op zijn goede verbale capaciteiten, zijn humor of de effecten die zijn verschijnen en zijn uitspraken in de hele wereld hebben. Soms gaat de invloed die aan Wilders wordt toegekend ver: als Wilders premier van Nederland wordt, zou dat weleens tot internationale conflicten kunnen leiden, denkt een van de aanhangers, maar al snel bedenkt hij dat ook dat nadeel waarschijnlijk wel meevalt:

Geert Wilders als premier. Ik denk dat het wel zou kunnen leiden tot een Derde Wereldoorlog om het zo maar even te noemen. Dat denk ik wel. Als Geert Wilders echt premier wordt van Nederland en hij gaat al zijn islamitische beleid uitvoeren en hij gaat overal met zijn kop op tv anti-islamitische zaken uitspreken, dat is natuurlijk niet goed. Het zou voor mij goed zijn als de PVV de grootste winnaar wordt, omdat ik een grote kans heb dat mijn studentenbelangen dan behartigd worden, maar ik denk dat het voor Nederland een kans is op negatieve

imagoschade. Maar Wilders kan niet alles doen wat hij wil als hij eenmaal premier is van Nederland. Dat kan niet, hij heeft te maken met coalitiepartijen en oppositiepartijen en hij kan niet zomaar met de pet op gaan zwaaien, hij is geen monarch ofzo. Dus hij is sowieso heel erg beperkt in de beslissingen die hij zou kunnen nemen als hij premier is van Nederland. Dus ik denk niet dat het al te veel schade op zal leveren.

Student communicatie (Man, 21)

Ook de partijgenoten van Wilders worden door trouwe aanhangers relatief positief beschreven. Zij zouden bijvoorbeeld echte idealisten zijn die gaan voor een inhoudelijke missie en niet zozeer voor een persoonlijke carrière waar ze alleen zelf beter van worden. Ze worden er eerder slechter van:

Ik durf te beweren dat de leden van de PVV idealistisch zijn. Ze worden zo door het slijk gehaald, in de media ook. Dat ga je niet doen omdat je er beter van wil worden. Ik kan me niet voorstellen dat mensen die lid zijn van de PVV, of Tweede Kamerlid daarvan, dat die een leuk baantje krijgen toegeschoven van iemand. Ik denk juist het tegenovergestelde. (...) Andere leden krijgen ook wel bedreigingen, en zijn er dus niet beter van geworden om daarbij te gaan. Ze doen dat vanuit idealistische overwegingen.

Adviseur (Man, 35)

De meest trouwe aanhangers van de PVV hebben soms wel kritiek op de partij, maar nauwelijks op Wilders. Zij zien wel problemen in hoe de PVV opereert, maar hebben geduld en zeggen dat beginnersfouten altijd voor zullen komen. Zij vinden de voordelen van de PVV groter dan de nadelen, zien in Wilders soms een historische figuur die verandering gaat brengen en grote invloed heeft op de Nederlandse en soms ook internationale politiek. De meesten vallen echter niet in deze groep van trouwe aanhangers, maar in de groep van twijfelaars. Zij lijken aanzienlijk minder overtuigd van de PVV.

Twijfelaars

De meeste geïnterviewden zijn eerder twijfelaar dan overtuigd aanhanger. Zij noemen zichzelf zwevende kiezers omdat ze al langer niet goed weten waar ze op moeten stemmen. Velen van hen komen met tamelijk basale redenen om op een partij te stemmen, bijvoorbeeld omdat een partij over het algemeen opkomt voor ondernemers of omdat ze altijd al op die partij stemden. Zo heeft een deel van de PVV-aanhangers vanuit hun jeugd meegekregen op de PvdA te stemmen. Ze deden dit uit gewoonte en dachten er niet bij na. Dit is langzaam veranderd

omdat ze zich meer bewust zijn geworden van allerlei maatschappelijke problemen:

De eerste keer dat ik stemde was het CDA, omdat ik uit een CDA-nest kom, dat mijn vader ook fractievoorzitter was van het CDA. Omdat ik op vrij jonge leeftijd ondernemer werd, besloot ik op een partij te stemmen die het opnam voor de ondernemer. Dus dat werd de VVD. Toen was ik twintig jaar. Daar ben ik redelijk trouw aan gebleven, tot het moment dat Pim Fortuyn op de proppen kwam. Toen ben ik op zijn partij gaan stemmen, ook vanwege pure hufterigheid dat hij dood was. Ondernemer (Man, 45)

Een aantal twijfelaars twijfelt sinds de laatste verkiezingen aan de PVV. Zij zeggen dat ze altijd al hun twijfels hadden, maar dat dat langzaam ernstige twijfels zijn geworden. De PVV blijkt een rommeltje te zijn, er zijn nu Kamerleden die 'Tokkies' zijn en onvoldoende kennis, ervaring en opleiding hebben om hun werk te doen:

Achteraf gezien had ik, moet ik eerlijk zeggen, liever op Mark Rutte gestemd. Toen met dat hele gedoe en gebeuren, dat ze erachter kwamen dat een aantal PVV'ers een strafblad hadden of in ieder geval aardig wat op hun kerfstok hadden... (...) Dat is toch de integriteit van de partij die nu in twijfel wordt getrokken, omdat er gewoon een heleboel partijleden zijn met aardig wat op hun kerfstok. (...) Dat heeft mijn vertrouwen geschaad, dat moet ik wel eerlijk toegeven. Dat zijn toch fouten die je, vind ik, niet als professionele onderneming mag maken en zeker niet als het een stuk of zeven waren die erbij betrokken zijn geweest. Nee, dat heeft mij wel doen twifelen aan de PVV. Dan denk ik bij mezelf: ik zat al te twifelen tussen Mark Rutte en de PVV.

Student hotelschool (Man, 21)

De twijfelaars verwoorden de kritiek op PVV-stemmers die ook in het publieke debat terugkomt: denken PVV-stemmers wel goed na als ze op de PVV stemmen? Weten ze wel waarop ze stemmen? Wat verwachten ze eigenlijk? De twijfelaars stellen dat 'de meeste mensen' op de PVV stemmen omdat ze mooie beloftes horen, maar daar verder niet over nadenken:

Niet alle stemmen die je krijgt zijn weloverwogen. Ik denk dat wel een meerderheid op hem stemt omdat hij mooie dingen belooft. Of ja mooie dingen... Als mensen vinden dat alle moslims uitzetten mooie dingen zijn. Ik denk niet dat veel mensen er echt over nadenken waarom ze op hem stemmen, zij zijn niet zo de diepte ingegaan voordat ze hun stem uitgebracht hebben. (...) Als je moet stemmen, dan

moet je ook weten waar je stem voor staat, anders moet je gewoon blanco stemmen of niet stemmen.

Student rechten (Man, 21)

De twijfelaars denken dat de media steeds meer achter 'domme burgers' aanlopen. Het is negatief dat burgers steeds minder nadenken, niet meer hun eigen mening vormen en door de media niet van de juiste informatie worden voorzien. Burgers gaan sterk uit van wat de media hen vertellen en laten zich daar kritiekloos door leiden:

Ik vind het heel jammer dat de media de laatste tijd ontzettend de hand hebben in hoe de Nederlandse bevolking gaat denken over een politieke partij of politieke opvatting. Ik heb het idee dat dat voornamelijk de laatste tijd leidend is, wat de media schrijven en hoe Nederland daarop reageert. De media schrijven iets en Nederland reageert van: oh ja, inderdaad dat is ook zo. Je kunt het heel makkelijk naar je hand zetten met sensatie. Ik heb het idee dat heel veel mensen veel minder zelf nadenken en meer aannemen wat de media schrijven.

Student vrijetijdsmanagement (Vrouw, 22)

De twijfelaars halen vaak herinneringen op aan Pim Fortuyn. Zij zien in Fortuyn een echte grote leider. Waar Fortuyn volgens hen de perfecte leider was, is Wilders daar maar een zwak aftreksel van. Wilders is vooral op dit moment de beste van alle politici, hij is overtuigender dan anderen en weet waar hij voor staat. Maar in de herinnering van twijfelaars was Fortuyn duidelijk beter:

Weet je wat het probleem is, Wilders is natuurlijk geen Pim Fortuyn, dat is mischien ook wel iets wat je in je andere interviews heb gehoord? (...) Er is geen vergelijking natuurlijk, Wilders mag niet eens in de schaduw staan van Fortuyn, die kon die problemen pas echt goed benoemen.

Recruiter uitzendbureau (Man, 29)

Een belangrijke reden voor de aantrekkingskracht van Fortuyn is de levendige herinnering aan de politieke discussies die de PVV-aanhangers destijds over politiek hadden. Toen Fortuyn opkwam, heeft hij ervoor gezorgd dat in de kantine over politiek werd gepraat. Dat is daarna nooit meer voorgekomen:

De heer Fortuyn die heeft mij echt wel aangesproken als persoon en ook over zijn, ik mag wel zeggen, onconventionele manier van optreden. Ik zeg niet dat het wat geworden zou zijn als de goede man door geleefd zou hebben en premier geworden zou zijn, dat blijft koffiedik kijken... Maar hij enthousiasmeerde een heleboel mensen. Ik weet nog dat we in de middagpauze toen op het werk, toen werkte ik daar

al twintig jaar, daar werd nooit over politiek gepraat. Wel over voetbal, en weet ik wat... Toen Fortuyn vrijwel elke dag weer wat te melden had, ging er geen dag voorbij of we praten in de kantine met mensen over de politiek.

Gepensioneerde (Man, 65)

Voor twijfelaars is Wilders in vergelijking met Fortuyn geen sterke figuur. De herinneringen aan Fortuyn zijn sterker dan de huidige ervaringen met Wilders. In tegenstelling tot Fortuyn krijgt Wilders van zijn eigen achterban het label 'extreem' opgeplakt, en dat is ook volgens deze PVV-aanhangers geen goede eigenschap voor een politiek leider:

Ik vind dat Wilders af en toe... hoe moet ik dat zeggen... te onbesuisd is in zijn uitspraken, waar Pim Fortuyn altijd wel goed nadacht over wat hij zei. Ik denk dat Wilders echt een paar fouten heeft gemaakt met populistische uitspraken, zoals de kopvoddentax. (...) Dat soort uitspraken vind ik dom, want dat zijn te harde uitspraken om zomaar in het openbaar te doen en zeker in de politiek vind ik dat niet slim. Nee, ik denk dat Pim Fortuyn zo'n fout niet had gemaakt.

Student hotelschool (Man, 21)

Wilders zou volgens de twijfelaars geen goede leider zijn omdat iedereen tegen een leider moet kunnen opkijken. Grote groepen mensen zouden zich met een politicus moeten kunnen identificeren, en dat kan bij Wilders niet omdat hij in oorlog leeft met allerlei bevolkingsgroepen. Hij kan discussies aanzwengelen, maar dat is niet hetzelfde als leiderschap:

Ik vind het heel belangrijk dat een leider heel nuchter is. En dat is misschien dan wel weer iets waar Wilders zichzelf een klein beetje in de vingers snijdt. Ik heb het idee dat hij zelf gewoon een persoonlijke vete heeft met een hoop culturen. Ik vind wel belangrijk dat je moet opkijken tegen een leider. Hij moet inderdaad iets uitstralen wat de rest niet heeft. Bijvoorbeeld Balkenende had dat gewoon niet. Dat was iemand die continu belachelijk werd gemaakt. En bij Wilders zeggen ze ook nog wel eens: haha, wat zit zijn haar leuk. Maar ik bedoel inhoudelijk, wat hij te vertellen heeft, hij zet wel een hoop in beweging. Het is eigenlijk een hele goede provocateur. Hij weet bijna alles en hij is goed in de discussie op gang brengen.

Student journalistiek (Man, 20)

De bezwaren tegen Wilders zijn talrijk, en door de gesprekken ontstaan bij de twijfelaars alleen maar meer twijfels. Zo zien zij het ook als nadeel dat Wilders geen echte bestuurder is en geen bestuurlijke ervaring heeft in vergelijking met zijn politieke concurrenten, en dat hij te direct, bot en spontaan is:

Ik zou hem niet aan het hoofd van Nederland willen zien. Daar is hij een beetje te bot voor soms. Hij wil wel iets zeggen, maar het klinkt nog altijd alsof hij het er zomaar uitgooit. Zo iets als: flapdrol, of zo iets. Dat kun je niet maken als echte leider van Nederland. Daar vind ik hem een beetje te impulsief voor. Altijd van: hij gooit eruit wat hij denkt, heb ik het idee, dat hij niet heel diep nadenkt over wat hij zegt. Ik weet niet of je dat wel als vertegenwoordiger van Nederland wil.

Student rechten (Vrouw, 21)

De twijfelende PVV-aanhangers hadden al twijfels over de partij toen ze erop stemden en hun twijfels zijn sinds de schandalen rond PVV-Kamerleden alleen maar groter geworden. Zij denken dat veel mensen ondoordacht op de PVV stemmen en zien de partij ook als een club voor 'Tokkies'. Voor deze PVV-aanhangers is niet zozeer Wilders, maar Fortuyn een historische figuur en is Wilders daar hooguit een slap aftreksel van. Hij is geen echte bestuurder, te extreem en te controversieel om een staatsman te worden.

Conclusie

De geïnterviewde PVV-aanhangers profileren zich als controlerende, moniterende burgers (Schudson, 1998) die de politiek op hoofdlijnen volgen en vooral kijken naar thema's die volgens hen het meest relevant zijn. De PVV-aanhangers hebben geen gedetailleerd beeld van de politieke actualiteit, politieke voorstellen van andere partijen of de PVV zelf, of van politieke functionarissen. Hun interesse in politiek is niet per definitie beperkt, maar zij volgen het politieke nieuws zeker niet op dagelijkse basis. Het gevolg is dat de PVV-aanhangers op hoofdlijnen stemmen en zich veelal gevoelsmatig aangetrokken voelen tot de PVV en tot enkele voorstellen van de PVV, maar dat zij niet komen tot een uitgebreid oordeel over alles wat de partij doet en vindt.

Voor PVV-aanhangers is de belangrijkste kwaliteit van Geert Wilders dat hij burgers en politici 'wakker schudt'. Deze formulering wordt door zeer veel aanhangers gebruikt om aan te geven dat Wilders iedereen laat nadenken over belangrijke vraagstukken van deze tijd. Wilders en zijn partij verhelleren politieke thema's, benoemen die expliciet en verhullen deze dus niet. Wilders maakt nieuwe thema's bespreekbaar, en zijn aanhangers zien daar op zichzelf veel waarde in. De aanhangers denken dat als Wilders niet in de politiek zou zitten dit niet zou gebeuren. De expressieve kant van de politiek staat voor deze burgers centraal: zaken moeten benoemd worden en besproken, en de uitvoering van voorstellen komt duidelijk op de tweede plaats. Het gaat PVV-aanhangers ook lang niet altijd om de letterlijke uitvoering van de ideeën van Wilders, maar meer dat de door de PVV gecreëerde bewustwording ertoe leidt dat burgers gaan nadenken en andere

partijen in de richting van Wilders opschuiven. Dit zou een wenselijk resultaat zijn van de inspanningen van de PVV. Aandacht voor de PVV en haar standpunten levert volgens aanhangers vaak meer steun voor de PVV op, zelfs als die aandacht voor de partij eigenlijk negatief is.

De PVV-aanhangers hebben moeite met de manier waarop de media met hun politieke voorkeur en hun partij omgaan. Zij spreken over een hetze tegen Geert Wilders, zijn ideeën en zijn aanhangers. De media zouden PVV-aanhangers neerzetten als domme racisten, terwijl de aanhangers zelf stellen dat dit ver van de werkelijkheid afstaat. Zij herkennen de PVV-achterban niet als een 'stelletje domme racisten', maar juist als een diverse groep burgers. Dit laat onverlet dat ook PVV-aanhangers zelf niet altijd positief tegenover de PVV-achterban staan. Zo beschrijven zij 'de achterban' systematisch als laag opgeleid, en zo verklaren PVV-aanhangers ook veel uitspraken van Wilders: zijn lager opgeleide achterban zou ook aan zijn trekken moeten komen. De geïnterviewden hebben dan ook moeite zich publiekelijk te verbinden met de PVV. Veel aanhangers komen hier niet expliciet voor uit, omdat ze bang zijn voor afwijzende reacties. Dit blijft een lastige afweging, want velen vinden tegelijk dat ze eigenlijk de moed zouden moeten hebben om wel publiekelijk voor hun standpunten te gaan staan.

PVV-aanhangers zien dat de strategie van Wilders om zaken te benoemen vruchten afwerpt, en zijn meestal tevreden met die uitkomst. Zij nemen dan ook veel nadelen van de partij van Wilders voor lief. Zij realiseren zich bijvoorbeeld dat de PVV geen ideale partij is, dat er een slechte selectie van Kamerleden en andere volksvertegenwoordigers heeft plaatsgevonden, dat de uitvoering van beleid niet zo snel gaat als de PVV suggereert en dat de PVV vermoedelijk uit elkaar valt als Wilders ooit wegvalt. De PVV wordt door de eigen aanhangers dikwijls vergeleken met de LPF en dat bedoelen zij nooit als een compliment. Maar tegelijk is deze kritiek op de PVV voor hen niet echt relevant, omdat het wakker schudden door Wilders op dit moment belangrijker zou zijn dan het bouwen van een stabiele partij die de komende decennia een grote rol kan blijven spelen in het publieke debat. Impliciet is de hoop van veel PVV-aanhangers op de traditionele partijen gericht: zij zouden zich moeten aanpassen. Daarnaast twijfelen zij ook aan de negatieve verhalen over de PVV, simpelweg omdat er sprake zou zijn van een mediahete tegen de PVV waardoor negatieve verhalen over de PVV makkelijker nieuws worden dan negatieve verhalen over andere partijen. Dit suggereert dat er eigenlijk geen verschil tussen de partijen bestaat, maar dat alleen het mediabeeld verschilt.

De PVV-aanhangers zijn in twee groepen onder te verdelen: de trouwe aanhangers die zeggen de partij altijd te blijven steunen, en burgers die veel meer twijfelen of de PVV wel de juiste keuze is. De meeste geïnterviewden in dit onderzoek vallen in de tweede categorie. De trouwe aanhangers suggereren dat Wilders een historische figuur is die enorme effecten zal hebben op de politiek en de

maatschappij. Zij zien wel problemen rond de PVV, maar dit zijn voor hen vooral aanlooppromblemen. De meerderheid is veel minder overtuigd. Deze twijfelaars zien wel de waarde van het wakker schudden in, denken dat de media te kritisch zijn over de PVV en sympathiseren ook met diverse PVV-standpunten. Maar tegelijk zien zij ook een partij die niet functioneert, willen zij niet dat alle uitspraken van Wilders beleid worden en identificeren zij zich niet met de PVV-aanhang, en met name niet met de laag opgeleide aanhangers. Zij twijfelden al toen ze voor het eerst op de PVV stemden en zijn dat blijven doen. Velen van hen spreken hun voorkeur uit voor Fortuyn boven Wilders. De PVV is in de praktijk voor hen vaak te extreem en te controversieel. Dit verklaart ook waarom zij in de publieke ruimte niet toegeven dat ze PVV stemmen. Hun twijfels zijn simpelweg te groot. De aantrekkingskracht van de PVV ligt voor zowel de overtuigde aanhangers als de twijfelaars op drie inhoudelijke terreinen: de politiek, de maatschappij en de multiculturele samenleving, of zoals PVV-aanhangers het noemen: buitenlanders. Dit zijn de terreinen waar Wilders iedereen 'probeert wakker te schudden'. Deze terreinen komen in de volgende hoofdstukken aan de orde.

ANDERE, DUIDELIJKE POLITIEK

PVV-aanhangers uiten een groot aantal klachten over de politiek, de maatschappij en de multiculturele samenleving. Hun klachten lopen sterk uiteen. Sommige PVV-aanhangers hebben alleen een probleem met de multiculturele samenleving, anderen hebben alleen klachten over de maatschappij in brede zin en weer anderen beklagen zich slechts over de politiek. Er bestaan ook PVV-aanhangers die op meerdere van deze terreinen klachten verwoorden. Dit maakt dat aanhangers van de PVV het zeer oneens met elkaar kunnen zijn over wat problemen zijn en hoe ze moeten worden opgelost. Als zij het op een van deze terreinen eens zijn met andere PVV-aanhangers, betekent dit nog niet dat dat ook voor de andere terreinen geldt.

In dit hoofdstuk spreken de PVV-aanhangers over de politiek op zich. Zij zien de politiek als weinig effectief bij het oplossen van maatschappelijke en sociale problemen, denken dat de politiek de verkeerde prioriteiten stelt, en leggen daarbij een verband met de belangen die politici nastreven: dit zouden eerder eigen belangen zijn dan de belangen van burgers. De politiek heeft dan ook een slecht imago bij veel PVV-aanhangers. Tweede Kamerleden hebben onder hen een lage status:

Soms denk ik wel eens bij Tweede Kamerleden: hoe is het mogelijk dat die in de Tweede Kamer zitten? Ga schoonmaken ergens, word kleuterjuf. Of sommige kerels: ga terug de homobar in en ga lekker biertjes tappen voor je vriendjes.

Ondernemer (Man, 45)

PVV-aanhangers bekritisieren tevens het gebrek aan transparantie en de onduidelijke taal die politici gebruiken. Dit alles maakt dat zij zich geen goed oordeel kunnen vormen van wat er in de politiek gebeurt. Wilders geeft hen enige hoop dat deze trends zich in een andere richting zullen ontwikkelen.

Verkeerde thema's

De belangrijkste klacht van PVV-aanhangers ten aanzien van de huidige politiek is het gebrek aan actie waar de politiek aan zou lijden. De politiek schenkt volgens hen aandacht aan de verkeerde thema's: de thema's die veel aandacht van politici

vragen zijn in het dagelijks leven relatief onbelangrijk. De thema's die werkelijk belangrijk zijn blijven liggen. Politici houden zich bijvoorbeeld bezig met kunst, cultuur en subsidies:

Er wordt zoveel onzin verkocht. Dan denk je van: hoe kun je jezelf daar nou druk om maken? Er zijn mensen die geen eten hebben en dan zitten ze daar te vechten of een schilderij wel subsidie moet hebben. Ik denk bij mezelf: wij moeten ook werken voor ons geld, wij krijgen ook geen subsidie en hij krijgt wel een subsidie voor zijn schilderij. Dan moet hij maar zorgen dat hij goed werk maakt, dan kan hij het verkopen en dan kan hij ervan leven. Dan heb ik er vrede mee. Net als Joop van den Ende, die heeft dat DeLaMar-theater helemaal uit eigen zak betaald. Niks geen subsidie. Monteur kunststofkozijnen (Man, 55)

Politici houden zich volgens PVV-aanhangers bezig met thema's die onbelangrijk zijn en zo kunnen ze thema's die juist wel essentieel zijn volledig negeren. Een voorbeeld is de zorg, waar sommige PVV-aanhangers zeer negatieve ervaringen mee hebben, maar waar niets aan wordt gedaan, zo lijkt het:

Mijn opa die lag daar. (...) Te weinig mensen, er wordt gestolen van de ouderen, ze stelen gewoon het geld uit je portemonnee. (...) De mensen krijgen niet genoeg betaald, of de mensen die daar werken, die deugen niet. Van al dat geld wat we nu in een ver land pompen, waar we niets van terug zien, wat rechtstreeks in de zakken van dictators komt, hadden wij dus goede zorg kunnen hebben. Hadden we die mensen die daar werken misschien wat meer kunnen betalen. Of ze hadden de voorzieningen kunnen verbeteren. Dan hadden we al die mensen een plezierige oude dag kunnen geven. Dat ze in hun waarde aan hun eind kunnen komen. Dat ze de laatste jaren gewoon menselijk kunnen leven. Dus niet: een keer in de week douche en de halve dag je plas ophouden, omdat je niet op de wc geholpen kan worden omdat de mensen het zo druk hebben. Dat is toch niet rationeel nadenken? Het lijkt wel of al die politieke partijen zo gefocust zijn op alle dingen die er totaal niet toe doen, dat ze echt de meest normale dingen, dus de dingen waar het echt om gaat vergeten, dus eten, dak boven je hoofd, veiligheid, maar ook gewoon menselijkheid... Daar hoort ook bij gewoon op een humane manier aan je eind komen. Adviseur (Man, 35)

Soms gaat het hierbij om regionale kwesties. Een aanzienlijk deel van de PVV-aanhangers woont buiten de Randstad (De Voogd, 2011). Zij hebben het gevoel dat de politiek plaatsen buiten de Randstad negeert en er onvoldoende aandacht aan geeft. De Limburgse belangen komen alleen in Den Haag aan bod als er iemand uit Limburg in de Tweede Kamer zit. Limburg is wat dat betreft achtergebleven gebied:

Ik denk dat je dat van andere mensen ook te horen krijgt: we zijn hier in Limburg nog een achtergebleven gebied ten opzichte van de rest van Nederland. (...) Op alle gebieden. Op het ogenblik speelt weer zoiets, wij hebben hier heel veel last van hoog water. Al dat water van Frankrijk en van België komt allemaal hier naartoe. In Den Haag zijn ze dan bang om hier vijftig centimeter op een dijk te zetten. Dat is niet iets nieuws, dat is altijd zo gegaan. De laatste tijd zijn er gelukkig een paar politici die ook uit deze contreien komen.

Arbeidsongeschikte (Man, 70)

Op deze manier, zo oordelen PVV-aanhangers, hebben burgers weinig of niets aan de politiek omdat de politiek niet werkt aan de problemen die de samenleving echt teisteren en waar burgers de meeste last van hebben. Het beleid is te slap en politici praten veel maar doen weinig. Dat geldt ook voor belangrijke onderwerpen als immigratie en criminaliteitsbestrijding:

Ik vind het beleid veel te slap. En als ik dan Balkenende hoor met respect en normen en waarden, daar heeft hij zijn bek van vol, maar er gebeurt niks. Hij doet niks. Zo zit de helft van de politiek in elkaar, zo'n tachtig procent. Dan ben je blij dat er iemand komt die doet wat hij zegt. En dat doet Wilders ook. Bam, rammen met die hap. En dan loopt hij maar een keer met de kop tegen de muur. Hij doet in ieder geval wat. En dat geslinger... of zoals wij in Friesland zeggen: laveren doen we op de Friese meren.

Ondernemer (Man, 55)

Volgens PVV-aanhangers bestaat er een relatie tussen de eigen belangen die politici nastreven en hun politieke agenda die niet aansluit bij de belangen van burgers. Politici worden vooral door hun eigen belang gemotiveerd en dat maakt dat ze zichzelf onsterfelijk willen maken door hun naam aan 'belangrijke' voorstellen te verbinden. Dit zijn volgens PVV-aanhangers echter kwesties die niet daadwerkelijk van belang zijn. Zo stelt dezelfde ondernemer:

Ze hebben allemaal maar vier jaar om te scoren als ze in de regering zitten, dus ze moeten iets bedenken om herinnerd te worden. We hebben het kwartje van Kok, we hebben de Zalmsnip, er is de Balkenende-norm, Melkert-banen. Ze zitten zich helemaal sufte piekeren om te kijken: wat kunnen we nou bedenken om onsterfelijk te worden? (...) Tuurlijk, ze moeten zich toch indekken. Over vier jaar zijn er verkiezingen, dan is het afgelopen.

Ondernemer (Man, 55)

De irritatie van PVV-aanhangers over de politieke agenda gaat echter nog een stap verder dan dat de verkeerde thema's worden aangesneden. Dikwijls zeggen

politici wel belangrijke zaken aan te gaan pakken, maar doen dat in werkelijkheid niet. Politici zijn op die manier bijvoorbeeld verantwoordelijk voor mislukkingen zonder dat ze daar verantwoordelijkheid voor nemen:

Ik heb me werkelijk verbaasd over de ChristenUnie. Rouvoet is op zo'n slinkse wijze verantwoordelijk voor jeugdzorg en het is nog steeds een zootje. Ze zeggen dat de wachtlijsten zijn teruggebracht, maar dat is helemaal niet zo, er wordt gewoon keihard gelogen. Er moet wat opgepakt worden, er moet wat gedaan worden, het moet bespreekbaar gemaakt worden, er moet gewoon gewerkt worden, er moet actie op komen. Zo komen we niet verder. Nederland moet verder, zorgen dat we weer een prettige samenleving worden. Dat hebben we nu niet.

Ondernemer (Man, 45)

De verkeerde thema's op de politieke agenda en de onwil om zaken echt aan te pakken, zijn extra frustrerend voor PVV-aanhangers omdat zij denken dat de belangrijkste problemen in Nederland juist gemakkelijk opgelost zouden kunnen worden. Volgens hen liggen de oplossingen juist voor het oprapen. Vaak zijn dit oplossingen die Wilders naar voren brengt. De analyse van de PVV-aanhangers van hoe je problemen oplost is tamelijk eenvoudig:

Hoe we die zouden kunnen aanpakken? Meer politie op straat, laat dat voorop staan. Veel meer politie op straat. Dan moet je denken aan het afnemen van de bureaucratie onder overheden en politiecursen en dergelijke. Er is gewoon veel te veel bureaucratie, er gaat gewoon zoveel tijd en energie en geld verloren aan papierwerk. In plaats van aan het echte cliché: boeven pakken. (...) Meer politie op straat en afschaffing van bonnenquota enzo. Al die gedoogde commerciële activiteiten van de politie moet je allemaal afschaffen. Een agent moet gewoon 80% van zijn werktijd op straat zijn en niet achter een computer. Dat lijkt mij een manier om de criminaliteit terug te dringen. En ja hardere straffen natuurlijk voor mensen die wel een misdaad begaan. Die moet je gewoon harder straffen. En in Nederland is dat met name toch een bepaalde groep, dat zijn toch wel heel vaak de buitenlanders om het zo te noemen: de allochtonen, de Antilianen en de ongeschoolde Marokkanen van de straat. Dat zijn toch meestal wel de jongens die neigen naar het criminele circuit.

Student communicatie (Man, 21)

De PVV-aanhangers storen zich eraan dat beleid in Nederland nooit echt verandert: partijen zijn allemaal één pot nat. Je kunt in Nederland dus stemmen op welke partij je maar wilt, maar aan het eind van de formatie komt er toch hetzelfde beleid uit, of beleid dat ongeveer hetzelfde is. Dat komt ook door de invloed van Europa, want die blijft onverminderd groot. PVV-aanhangers hopen

juist op verandering, dat er niet aan de ene kant wordt bezuinigd en aan de andere kant met geld gesmeten:

Volgens mij maakt het niet veel uit of je nou CDA hebt of PvdA of D66 in de regering... de grote lijnen, economisch, en buitenlandse zaken enzo, dat zal elkaar toch echt niet veel ontlopen. Ik denk dat het regeren in Nederland voor 80% onafhankelijk is van welke politieke partijen er in de regering zitten. (...) Zoals de Europese Unie en de NAVO, zonder kunnen ze sowieso al heel veel dingen niet... Maar ja, die 20% dat scheelt dan wel of je zeg maar een rechts kabinet hebt of een links kabinet, en die 20% wordt dan ook daadwerkelijk anders ingevuld.

Gepensioneerde (Man, 65)

Aangezien de politiek volgens PVV-aanhangers lange tijd met ongewijzigd beleid problemen niet heeft opgelost of heeft laten liggen, wordt het tijd voor een ander geluid en een nieuwe poging door nieuwe mensen. Dit zou de PVV kunnen zijn:

Ik ben ook een kleine man, ik moet ook heel hard werken om rond te komen. Ik ben niet voor niets bij mijn compagnon in de zaak gestapt. Dat is voor mij ook geen vetpot. Dat is mede gekomen door de keuzes die in de politiek zijn gemaakt en wat in mijn ogen mis is gegaan. Nu sta ik meer achter de PVV. Ik heb ook op de PVV gestemd de laatste keer. Deze partij komt veel meer op voor de kleine man en ze hebben nog geen kans gehad, dus wat mij betreft mogen ze het een keer proberen. De rest zit al zo lang erin, die hebben hun kans gehad en dat is niet gelukt. Dan moet je wat anders proberen. Als het ene niet lukt, probeer je het andere. Ik sta wel achter de ideeën van de PVV.

Medewerker zorgverzekeraar (Man, 33)

Een deel van de PVV-aanhangers had al langer de hoop dat het beleid gaat veranderen. Hun wens gaat terug naar de tijd van de LPF, maar zij constateren dat er na Fortuyn niet echt iets is veranderd. Het is volgens hen daarom goed dat de PVV er nu is. In de tijd van de LPF hadden ze meer geduld met bestaande partijen, maar dat geduld is nu jaren later vervlogen. Hun hoop is dat de PVV de verandering zal brengen die de LPF niet gebracht heeft:

Fortuyn was niet hetzelfde, maar dat was eigenlijk wel de eerste die een grote stap zette van: we zullen even proberen het anders aan te pakken, het roer om te zetten. Alleen op dat moment was ik nog niet zo ver van: ik ga ook al meteen helemaal om, maar nu we een paar jaar verder zijn en het niet echt veel beter is heb ik toch gezegd: misschien dat het toch een keer op een andere manier... (...) maar dat is ook maar de vraag of dat het dan beter wordt, hè?

Monteur (Man, 52)

PVV-aanhangers stellen al met al dat de politiek te weinig doet. De politiek werkt aan beleid wat volgens de PVV-aanhangers niet belangrijk is, en laat juist beleid wat wel belangrijk is liggen. Dit zijn soms regionale kwesties. Soms maakt de politiek wel beleid op relevante thema's, maar is dat beleid te slap en te weinig effectief. Politici doen soms een poging het beleid toch effectief te laten lijken, terwijl de werkelijkheid anders is. PVV-aanhangers vinden het belangrijk dat de politiek verandert en willen een ander beleid dat meer daadkracht laat zien en ook werkt aan andere thema's. Ze denken dat de kans op verandering echter klein is, aangezien zelfs Fortuyn niet tot echte verandering heeft geleid. Hun hoop is nu gevestigd op de PVV.

Eigen belang

PVV-aanhangers denken dat politici vooral worden gedreven door hun eigen belang en dus zaken vooral goed voor zichzelf regelen. Ze vergelijken dikwijls hun eigen zorgen en problemen met het leven van politici en hoe die voor zichzelf zorgen. Dit levert bij hen een beeld op van politici die alles goed voor zichzelf hebben geregeld. Ze hebben bijvoorbeeld allerlei nevenfuncties die goed betaald worden en ze maken gebruik van wachtgeldregelingen waardoor ze bedragen ontvangen waar een gewone burger jaren voor moet werken. Politici zijn luie zakkenvullers:

Ik zag die Fred de Graaf [voorzitter Eerste Kamer, CA] op televisie, die is ook weer eens burgermeestertje. Ik denk: ja jongens, jullie lopen allemaal je zakken te vullen. Ik vind ook dat als je dan op wachtgeld wordt gezet, je hebt twee ton per jaar verdiend en je wordt daarvoor op wachtgeld gezet van vijftig, zestigduizend euro, dan denk ik: jongens, er lopen zoveel armoedzaaiers, ga er ook maar eens een keer voor werken. Niet met je luie vlees thuis zitten wachten tot je weer burgermeestertje kan worden. Met wachtgeld van zestig tot tachtigduizend euro over een jaar gezien, en misschien nog wel meer... dan denk ik: daar moet ik vier jaar voor werken.

Autoverkoper (Man, 51)

De PVV-aanhangers hebben de indruk dat er in de politiek en bij de overheid veel geld aan de strijkstok blijft hangen. Met name het wachtgeld dat politici ontvangen als ze een aantal jaar in de Tweede Kamer hebben gezeten stuit hen tegen de borst. Deze regeling suggereert dat politici zichzelf in de watten leggen:

De PVV heeft laatst meegestemd met alle linkse partijen over de wachtgeld-regeling. Als je de politiek verlaat en je hebt twee jaar lang recht op een soort uitkering, dat je dan vrijwilligerswerk moet doen. Fantastische regeling, want het is natuurlijk te gek voor woorden dat sommigen rustig een tonnetje pakken terwijl

ze niks hoeven te doen. Het was een motie van de SP, denk ik, en daar is Wilders ook in meegegaan.

Re-integratie-coach (Vrouw, 34)

Een andere zorg is de vriendjespolitiek die er bestaat bij de benoeming van politieke functionarissen. Politici zouden elkaar banen toespelen en buitenstaanders maken geen kans. De politiek bestaat uit een kliek van mensen die elkaar adviseren en benoemen. Er ontstaat geen diversiteit van personen en zo bestaat de politiek vaak uit veel grijze muizen:

Regentenpolitiek. Je ziet dat nu ook met de benoeming van Donner bij de Raad van State, dat is precies een voorbeeld daarvan. Heel veel politieke functies zijn in handen van bolwerken van de PvdA, VVD, CDA. (...) Burgemeestersbenoemingen bijvoorbeeld zijn echt benoemingen, dat is gewoon uitwisselen: de VVD krijgt daar een burgemeester, dan krijgt regeringspartij CDA daar een burgemeester. Er komt een functie vrij bij de Raad van State, het CDA krijgt ook weer een mooie functie toebedeeld. (...) Als ze beweren democratisch te zijn, vind ik dat niet bijdragen aan het democratisch proces. Als jij een functie toebedeeld krijgt omdat je bij een bepaalde politieke partij zit in plaats van je competenties... (...) Dat zit zo diepgeworteld in de Nederlandse politiek, gewoon regenten, mensen plaatsen op hooggeplaatste posities en als je als burgemeester ontslagen wordt of als je als minister ontslagen wordt, word je ergens weer burgemeester en andersom, dus er wordt goed geschoven met dat soort functies. Staatssecretarissen die verdwijnen en weer ergens opduiken als wethouder...

Student bedrijfseconomie (Man, 26)

De PVV-aanhangers denken dat politici niet alleen goed voor zichzelf zorgen, maar vooral ook ziertjes proberen te winnen om hun eigen baan veilig te stellen. Politici lobbyen de hele dag voor zichzelf. Zij zijn er echter niet per se op uit om hun beloften ook waar te maken als hun baan eenmaal veilig is gesteld. Hiervan bestaan uiteenlopende voorbeelden. Sommigen denken dat Wilders hier inmiddels ook aan meedoet:

Bij elk verkiezingsdebat, ongeacht in welk land, beloven ze je gouden bergen. Ziertjes winnen en alles is geoorloofd en als er maar op een of andere manier een mogelijkheid is om je tegenstander onderuit te tegelen, dan doe je dat. Maar daarna moet je natuurlijk wel waarmaken wat je gezegd hebt. In ieder geval proberen. Dat je een tegenstander hebt, is duidelijk. Dat je niet alles kan winnen, is ook duidelijk. Maar als je het daarna gewoon helemaal niet meer noemt, of je gooit het in de prullenmand, of het komt op de stapel, en dat gebeurt te veel, dat is wat ook heel veel oud-politici is verweten... Je had er zo'n grote bek over, maar er gebeurt

niets mee. Dat zie je nu met Wilders wel gebeuren. Hij komt steeds terug op de dingen die hij eerder heeft gezegd. Soms zegt hij ook 'ik heb dit toen gezegd, maar nu gaan we het anders doen'. Dus dat is het bijstellen van een mening. Dat hoeft niet zwak te zijn, dat kan ook slim zijn. (...) Je moet eerst zorgen dat je binnenkomt, het vertrouwen winnen. Ik vind nogmaals dat Wilders dat heel goed doet en ik vind dat Femke Halsema dat niet heeft.

Ondernemer (Man, 55)

Politici hebben volgens PVV-aanhangers de neiging burgers naar de mond te praten met als enige doel op het pluche te blijven zitten. Politici vertellen wat burgers willen horen omdat ze op zoek zijn naar macht en machtsbehoud. Die beloftes hebben weinig te maken met het beleid wat uiteindelijk tot stand komt en met de overtuigingen van politici zelf:

Ik vind het ook niet zo belangrijk wat ze allemaal zeggen, want tegen de tijd dat er weer verkiezingen zijn, gaan ze een onderzoek houden voor een hoop geld en dan gaan ze kijken: hoe kunnen we de meeste stemmen krijgen? En als we er zitten, dan gaan we het gewoon doen wat wij denken wat we moeten doen. (...) De euro is daar een mooi voorbeeld van. Een referendum gehouden: Nederland wilde geen euro. Dan zegt Balkenende: we gaan de regels veranderen, en nu hebben we de euro. Daar kan ik niets mee. Je moet gewoon staan voor de dingen die je uitdraagt, als dat de mensen aanspreekt. Zo denk ik, maar je moet niet doen van: wat zou de buurvrouw leuk vinden... dan ga ik dat maar doen, want dan vindt ze me leuk. Zo gaat dat wel in de politiek, hè? Kijken hoe we de meeste stemmen krijgen en hoe we de grootste machtspositie krijgen en vervolgens gewoon doen wat in ons hoofd opkomt. Want dat zit al in hun hoofd, hè? Maar dat vertellen ze ons niet voor die tijd.

Werkloze (Man, 56)

De PVV-aanhangers denken om deze reden dat het weinig zin heeft om gedetailleerde kennis over politiek op te doen. Dat informeren heeft maar weinig zin want politici vergeten veel van hun beloften alweer snel. PVV-aanhangers vinden het goed dat er naar burgers wordt geluisterd, maar politici moeten dat vooral doen en niet alleen maar zeggen dat ze dat doen. Zo startte het vierde kabinet-Balkenende met een tour van honderd dagen door Nederland om te luisteren naar de burger. Er was echter niets van terug te zien in het beleid en dus bleef onhelder of er echt naar de bevolking was geluisterd. PVV-aanhangers denken dat er in de praktijk juist niet wordt geluisterd terwijl politici het omgekeerde beweren. De werkloze man vervolgt:

Ze moeten wel naar de mensen luisteren, wat er leeft onder de bevolking, maar ze moeten gewoon doen waar ze voor zijn. En niet doen wat hun op den duur het beste uitkomt, of wat hun het meeste oplevert of... daar zit een verschil in, hè? Dat is wat je meestal ziet gebeuren. Ze vertellen je het ene en ondertussen zitten er hele andere achtergronden achter. Dan handelen ze heel anders.

Werkloze (Man, 56)

PVV-aanhangers hebben een negatief beeld van de politiek dat gemakkelijk onder de noemer politiek cynisme kan worden geschaard. Zij stellen dat er veel geld aan de strijkstok blijft hangen, dat politici alleen uit zijn op macht en mooie baantjes, dat politici goed voor zichzelf zorgen met nevenfuncties en wachtgeldregelingen en dat ze alleen maar ziertjes proberen te winnen om aan de macht te blijven. Zij zeggen naar burgers te luisteren maar doen dat in de praktijk niet of nauwelijks.

Transparantie

PVV-aanhangers denken dat politici het burgers niet erg makkelijk maken om een beeld te krijgen van de politiek. Politici zouden volgens hen hun fouten verdoezelen. Een voorbeeld is volgens een van hen het Limburgse CDA waar men fout op fout zou hebben gestapeld maar daar nooit eerlijk over was. Dit zou de reden zijn dat veel Limburgers inmiddels PVV stemmen. De politiek is onvoldoende transparant terwijl de burger wel transparantie wil:

Het wordt vooral moeilijk als politici bepaalde pijnlijke gegevens ook helemaal niet naar buiten willen brengen. Daarom vond ik bijvoorbeeld Wikileaks ook reuze interessant. Dat schijnt toch een totaal ander licht op de politiek die we niet kennen en dat maakt het alleen maar leuk en interessant. Ik vind ook eigenlijk dat het volk gewoon recht heeft op dat soort informatie. Dus inderdaad wat meer openheid van de Tweede Kamer, en een zender op tv die zich daaraan wijdt. De hele dag met camera's, als een soort real life soap te volgen wat er precies gebeurt in Den Haag. Dat zou heel interessant kunnen zijn. In plaats van een fragmentje van twee minuten met nieuws met hooguit drie interessante zinnen.

Student journalistiek (Man, 20)

Het gebrek aan informatie maakt sommige PVV-aanhangers achterdochtig. Een voorbeeld zijn de pensioenen. Er was altijd veel geld voor pensioenen en jarenlang hebben mensen hun premies betaald. Toch is er nu geen geld meer om ze te kunnen betalen. Het is onduidelijk hoe dat precies komt. Er zijn meer mensen gaan werken en premies gaan betalen, en toch is er minder geld. Een politiek leider moet zaken wel durven benoemen, nergens omheen draaien en fouten

toegeven. Meer in het algemeen vinden PVV-aanhangers dat achterkamers uit den boze zijn en politici niet om de zaken heen moeten draaien:

Een goed politiek leider is iemand die gewoon staat voor wat hij verkondigt, niet telkens overal eindeloos omheen draait en gewoon zegt wat hij vindt. Niet zoals je op een maandag of dinsdag op tv gaat kijken als ze aan het vergaderen zijn in de Tweede Kamer, eindeloos om vraagstukken heen draaien en draaien en draaien. Totdat je op den duur gewoon vergeet waar de vraag over ging. Een politiek leider, iemand die gewoon leiderschap uitstraalt, zegt wat hij heeft verkondigd in zijn campagne.

Student civiele techniek (Man, 22)

Een probleem dat de PVV-aanhangers signaleren is dat alles lang duurt en dat in Den Haag veel beslissingen worden uitgesteld. Een reden hiervoor zou zijn dat er te veel partijen zijn waardoor discussies op zichzelf heel erg lang duren, wat de transparantie niet ten goede komt:

Al die kleine partijen die er niet toe doen... (...) Partij voor de Dieren, ChristenUnie, SGP, het zijn allemaal kleine partijen die eigenlijk een klein deel van de bevolking vertegenwoordigen. Op sommige punten hebben ze heel veel te zeggen, terwijl ze maar een kleine groep vertegenwoordigen. Op het moment dat je dat niet doet, krijg je veel betere discussies. Als je nu weleens kijkt naar zo'n debat, mag elke partij een verhaaltje vertellen en dan mogen ze daar ook nog eens op reageren. Dat duurt allemaal veel te lang.

Student Pabo (Man, 20)

Het poldermodel levert onder PVV-aanhangers veel irritatie op want als je echt iets wilt aanpakken werkt al dat overleg niet. Politiek vindt in deze gevallen plaats in achterkamertjes, net als bij de coalitievorming. Vroeger was dit een politieke traditie die als sterk punt van het politieke systeem werd gezien, maar nu associëren PVV-aanhangers achterkamertjes met gekonkel en geheime afspraken die niet door de beugel kunnen:

Wat was dat nou met die achterkamertjespolitiek? Dat ze met die brief [over de formatie van Rutte-1, CA] van Ab Klink aan Verhagen, die dan weer uitlekt en waarover dan weer gediscussieerd wordt. En over die politieke spelletjes tijdens die coalitievorming. Dat Cohen weer Paars-Plus blokkeert... ik begrijp wel dat dat allemaal strategieën zijn. Maar dat hele politieke spel er omheen: jongens, vorm gewoon een coalitie en that's it. Er gebeurt heel veel in die achterkamertjes waar jij en ik niks

van afweten, laten we dat wel zeggen. Het zijn gewoon die politieke spelletjes er omheen. Dat zint me gewoon niet, maar dat heb je overal, hè?

Student communicatie (Man, 21)

Bovendien werkt dit soort intern overleg niet omdat het niet leidt tot daadkrachtig beleid waar tempo achter gezet wordt:

Het poldermodel is hartstikke mooi, heel veel landen vonden dat geweldig, maar als je echt iets moet aanpakken, het moet in een jaar gebeuren, dan is een poldermodel waardeloos. Je emmert maar door en je emmert maar door en er komt niks uit. Komt er wat uit dat is een beetje aangepast hier en bijgeschaafd daar en dat zet dan helemaal geen zoden aan de dijk.

Installateur (Man, 32)

Politici kiezen ervoor in de Nederlandse politiek vooral veel onderzoeken uit te voeren, in plaats van zelf maatregelen te nemen. Zo worden dossiers volgens PVV-aanhangers jarenlang uitgesteld terwijl er niets aan het beleid verandert en dat wel noodzakelijk is:

Ik denk toch de economie. Daar moet gewoon gemakkelijker gedaan worden over dingen bouwen. Niet tientallen jaren onderzoek doen naar dingetjes voordat er eindelijk een keer wat kan gebeuren, want die onderzoeken, dat is allemaal leuk en aardig. Oké, die zijn dan ook wel aan het werk... al die archeologen en onderzoekertypes, maar ik denk in de bouw (...) wordt meer verdiend en daar hebben mensen ook nog wat aan. Al die onderzoeken zijn leuk, maar die gaan alleen maar de kast in of op een computer tegenwoordig en over tien jaar worden ze weer opgevestigd of weer op een volgende computer opgeslagen.

Student civiele techniek (Man, 22)

PVV-aanhangers vragen om een consistent beleid, maar dat beleid komt er regelmatig niet. Ze willen beleid dat voor iedereen gelijk is en eenduidig uitgelegd kan worden. Gedoogbeleid is een voorbeeld van beleid dat onduidelijk is en waar PVV-aanhangers om die reden graag vanaf willen:

Venlo is een grensplaats, hè? We hebben hier vier grensovergangen, dan kun je wel nagaan: dat is met drugs, met de hele handel... daar moet natuurlijk veel beter op gecontroleerd worden. Als je iets wilt gedogen, dan moet je niet kinderachtig zijn en hier op de Parade iemand aanhouden die een stickie in de hand heeft. Dat vind ik onzin. Het is of-of. Of je gedooft en dan stem je toe, of je bent ertegen, en dan handhaaf je ook. Je moet alles handhaven, vind ik. Heel eenvoudig.

Arbeidsongeschikte (Man, 70)

Het gebrek aan transparantie is voor sommige PVV-aanhangers bovendien een reden om zich niet in de politiek te verdiepen omdat het te veel tijd kost, weinig duidelijkheid brengt en soms ronduit overbodig is:

Ik verdiep me er niet in omdat het veel te ondoorzichtig is. Als je je erin wilt verdiepen, dan ben je voor mijn gevoel gemiddeld een uur tot twee uur per dag kwijt om de krant te lezen, televisie te kijken en de radio te volgen. Het Journaal kijk ik wel, maar al die dingen... heb ik helemaal geen tijd voor, en al zeer zeker geen zin in.
IT-er (Man, 31)

Transparantie is ook een probleem in Brussel. In de Europese Unie wordt veel geregeld, maar het is voor PVV-aanhangers niet helder hoe die besluitvorming verloopt en hoe daar invloed op uitgeoefend kan worden. Er wordt weinig over Europa uitgelegd, waarom het slecht is als Turkije lid wordt van de Unie en waar Nederland wel en niet zeggenschap inlevert. Het is duidelijk dat er veel geld naar de EU gaat, maar het is niet duidelijk wat de PVV-aanhangers daarvan moeten vinden. Daarvoor staat Europa te ver van hen af:

Daar heb ik ook niet echt een idee over. Het is gewoon heel onduidelijk en vaag, onbekend en ver weg. Ik weet niet wat zich daar allemaal afspeelt. Ik denk dat heel veel mensen dat ook gewoon niet weten, wat zich daar afspeelt. Wat gebeurt daar nou? Je ziet het af en toe op televisie. Maar voor mij is het echt gewoon onbekend en onbereikbaar. Kijk, Den Haag is anders, dat is in Nederland, daar kunnen wij hier in Nederland nog iets aan doen. Brussel is onbereikbaar.
Student communicatie (Vrouw, 22)

Het is voor PVV-aanhangers vooral duidelijk dat Nederland in Europa minder te zeggen krijgt en dat vinden ze slecht. Maar hoe dit precies zit, weten ze niet. Een probleem is volgens hen dat Nederland het braafste jongetje in de klas is en dat het ook niet zeker is dat al die samenwerking wel echt iets oplevert:

Ik vind samenwerking goed, alleen je hebt helemaal niks meer te zeggen. Het is net alsof het slecht ging, volgens mij konden we het prima allemaal zelf en samenwerking is goed en handel met elkaar is goed, alleen eigenlijk hebben ze ons er wel een beetje ingeluisd natuurlijk, want zonder euro zouden we geen handel meer hebben... maar Noorwegen, Zwitserland en Engeland hebben ook geen euro en daar gaat het nog beter nu. Dus volgens mij had dat best gekund, maar Nederland wil dan altijd weer voorop lopen met dat soort dingen.
Recruiter uitzendbureau (Man, 29)

PVV-aanhangers vinden de politiek onvoldoende transparant. Zij hebben zelf weinig informatie over de politiek en dit maakt hen achterdochtig. Alles wat riekt naar achterkamertjes en vooroverleg wordt afgewezen. De implementatie van voorstellen duurt volgens PVV-aanhangers te lang, en fouten worden niet toegegeven. Er wordt veel onderzoek gedaan, maar het is hen onhelder wat dat onderzoek oplevert.

Duidelijke taal

Daadkrachtig beleid is volgens de PVV-aanhangers gelijk aan duidelijk beleid. Zij waarderen het vooral dat Wilders duidelijke taal spreekt. Als kiezer krijg je bij Wilders een duidelijk verhaal, duidelijke antwoorden op vragen en daarmee weet je als kiezer waar je aan toe bent. De PVV-aanhangers vinden dat Fortuyn dit al deed, en zij zien Wilders in dit opzicht als een waardige opvolger. Net als bij brieven van overheden en de klantenservice van bedrijven, vinden PVV-aanhangers dat taal in de politiek begrijpelijk moet zijn:

Ik volgde Fortuyn al een klein beetje in de Elsevier en dat was geen domme man. Tevens wist hij het ook zo te vertalen dat hij gewoon duidelijke taal sprak. Ik krijg soms brieven van de fiscus over teruggave of verrekening van de vennootschapsbelasting. Als ik diezelfde brief aan vijf mensen laat lezen, dan weet ik niet of ik het nou terugkrijg of dat ik nou moet betalen. Dat geldt ook als ik een brief krijg van de rechtbank: dan begrijp ik niet wat daar staat. Ik heb een redelijk IQ, dat heb ik een tijdje geleden getest, maar dat is onvoorstelbaar. Dat betekent dat heldere en duidelijke taal meer aanspreekt dan dat er iedere keer geen antwoord wordt gegeven. Net zoals die T-Mobile klantenservice. Ik denk: geef nou gewoon eens antwoord. Zeg nou een keer ja of zeg een keer nee.

Ondernemer (Man, 45)

PVV-aanhangers stellen dat politici als Wilders en Fortuyn als enige politici in Den Haag duidelijke taal spreken. Het kenmerk van de meeste Haagse politici is juist dat ze dit niet doen. Jan Peter Balkenende staat hoog in hun lijst van onbegrijpelijke politici, naast vele anderen:

Pim Fortuyn was gewoon een buitenbeentje om het maar zo te zeggen. Hij sprong er echt bovenuit. Niet alleen qua kledingstijl, maar gewoon hoe hij sprak over dingen. (...) Welbespraakt, duidelijk zijn mening kunnen vertolken naar het volk, dat iedereen het kan begrijpen. Het mooiste voorbeeld was eigenlijk Jan Peter Balkenende die altijd in hele moeilijke bewoordingen... ik moet zeggen dat Rutte daar ook wel een handje van heeft, dat ze gewoon in veel te moeilijke bewoordingen eromheen

draaien, dat dat daarom voor het grootste gedeelte van het volk niet meer duidelijk is waar het nu uiteindelijk om gaat. En dat vind ik jammer. Pim Fortuyn kon altijd wel dingen zo vertalen dat ook Henk en Anita het begrepen.

Student hotelschool (Man, 21)

Verschillende PVV-aanhangers stellen dat veel politici helemaal niets zeggen door de manier waarop ze hun mening verwoorden. Het gaat er niet alleen om dat Wilders zaken aan de orde stelt die aan de orde gesteld moeten worden, maar ook om het feit dat hij dit begrijpelijk doet en zo doordringt tot de bevolking. Anderen draaien overal omheen, komen niet tot de kern of zeggen ronduit niets. Juist een harde en ongenueanceerde manier van optreden maakt voor burgers duidelijk waar Wilders voor staat en wat hij bedoelt:

Ik ben niet zo vatbaar voor andere mensen, dat ik dan meteen denk van: oh wat jij zegt, dat is waar. Ik heb gewoon mijn eigen mening. Ik vind ook niet alles slecht. Er zijn gewoon bepaalde punten en hij raakt gewoon wel af en toe een bepaalde snaar en hij durft het wel gewoon te zeggen (...) over die Marokkanen en de islam. Dat is toch wel een gevoelige snaar in Nederland, denk ik. Mensen praten daar liever niet over en Wilders doet dat wel. Hij zegt gewoon wat hij ervan vindt, zoals ik al zei: hij durft dat wel gewoon te zeggen. (...) Dat vind ik heel goed, alleen vind ik het jammer dat hij het op zo'n manier doet dat hij daarmee ook weer heel veel mensen afstoot. Als hij het gewoon wat beter zou aanpakken en gewoon met een wat sterkere argumentatie zou komen, dan denk ik dat hij... Ik denk dat zoals hij het nu aanpakt, hij zich richt op de doelgroep die daar vatbaar voor is.

Huisvrouw (Vrouw, 35)

PVV-aanhangers hebben een voorkeur voor duidelijke taal in combinatie met duidelijk beleid. Zij spreken zich uit tegen 'soft gedoe' en zijn voor duidelijk beleid waarbij iedereen weet waar hij aan toe is. Duidelijk beleid is echter alleen duidelijk als het ook scherp wordt geformuleerd. Er is durf en moed nodig om de waarheid te zeggen en daarmee mensen bewuster te maken van wat er in Nederland aan de hand is:

Dat had Pim Fortuyn en dat heeft Wilders ook... die durven gewoon dingen te zeggen die anderen niet durven te zeggen. Bijvoorbeeld nu in Gouda met die Marokkaanse hangjongeren, dat is natuurlijk afschuwelijk als je daar woont. Heel veel mensen durven dat niet te zeggen omdat ze dan het woord Marokkaans gebruiken en dan zijn ze bang dat ze discrimineren. Het heeft niets met discriminatie te maken, maar het heeft gewoon met die rotjochies te maken en of het nou blanken of Marokkanen zijn... Het maakt me niet uit wat ze zijn, maar er moet wel

wat aan gedaan worden. En dat durven zij wel normaal te benoemen alle twee. Wilders en Fortuyn. Gewoon benoemen zoals het is.

Caissière (Vrouw, 35)

Als beslissingen van politici helder zijn, kunnen ze ook helder geformuleerd en gecommuniceerd worden. Een probleem is volgens PVV-aanhangers dat het beleid vaak niet duidelijk is en dus ook niet helder gecommuniceerd kan worden. Er zijn weinig politici die een uitzondering op deze regel zijn, naast Wilders. Geen enkele naam komt vaak terug, maar sommigen hebben wel een eigen voorkeur:

Eurlings krijgt dingen voor elkaar en zegt dat hij dingen doet. Hij is bezig met het, neem het verhaal van de [Zuiderzee-]spoorlijn naar Groningen. Einde verhaal. Had hij door. Punt uit, klaar, en hierom gaan we het niet doen. Hij heeft gewoon heel simpel een kosten-baten-analyse gemaakt en gezegd: dat gaat het gewoon niet opleveren, het is gewoon heel vervelend maar... (...) Met voor mijn gevoel in ieder geval een heldere en duidelijke uitleg erbij. Dat is een van de voorbeelden waarvan ik denk: dat vind ik prettig, en dat heb ik vaak bij de politiek niet. (...) Neem de HSL, hoe lang gaat het nog duren voordat we bedenken dat het gewoon veel te veel geld heeft gekost en dat we het helemaal nooit hadden moeten doen? Dat gaat niet gebeuren, want het is de overheid, en die kan niet toegeven dat ze een fout hebben gemaakt.

IT-er (Man, 31)

Een belangrijk voordeel van de PVV is volgens de eigen aanhang dat ze duidelijk zijn in waar ze voor staan, waar dat bij andere partijen vaak juist niet duidelijk is. De PVV heeft een mening, en anderen hebben die niet. Ze lijken problemen simpelweg niet op te lossen of geen enkel standpunt in te nemen:

Ik durf ook wel te zeggen dat ik wel iets verder kan kijken dan het mediaverhaal. Zeker ook wel door mijn achtergrond in media en in trends. Ik heb toch wel een beetje een idee van hoe dat wereldje in elkaar zit. En dus kun je ook door dat soort dingen heen kijken en zelf beslissen van: nu ga ik op zoek naar bepaalde punten, of bepaalde zaken die mij aanspreken of die voor mij uiteindelijk de doorslag kunnen geven. En ik moet ook zeggen dat andere partijen het voor mij hebben laten liggen. Door gewoon niet duidelijk te zijn, of door geen standpunt in te nemen. Dus ik denk dat het eerder is het durven een standpunt in te nemen, dan het heel duidelijk te vertellen.

Eventmanager (Man, 25)

De keerzijde van deze duidelijkheid, is dat dit extreem, drammerig en onfatsoenlijk kan zijn. Diverse PVV-aanhangers zeggen dat de standpunten van Wilders

soms doorslaan, te extreem zijn en te ondoordacht. Duidelijkheid verandert dus in extremiteit, en dat is waar de aanhangers juist geen prijs op stellen, behalve dat dit het lager opgeleide deel van de achterban zou kunnen bedienen:

Wilders zou het liefst alle buitenlanders meteen eruit gooien, en dat gaat natuurlijk niet, dat werkt niet, je zult grondig te werk moeten gaan. Zoiets moet je wel nu aanpakken, maar dat moet ook een beetje op lange termijn of op de lange baan worden geschoven. Wilders duurt zoiets natuurlijk te lang en die wil dat meteen aanpakken en daar is hij nog wel eens wat extreem in. Hij zou er ook wel eens een keertje wat genuanceerder tegenaan kunnen kijken. Hij bedoelt het natuurlijk allemaal goed en daarom begrijp ik hem, ik begrijp natuurlijk wat hij bedoelt, maar het zou natuurlijk ook wel eens wat minder kunnen.

Postbode (Man, 23)

Duidelijkheid kan ook leiden tot een gebrek aan fatsoen, waarbij PVV-politici anderen niet meer laten uitpraten en alleen geïnteresseerd lijken te zijn in wat ze zelf te zeggen hebben. Hoewel een vechtersmentaliteit goed kan zijn, moeten PVV'ers het ook niet overdrijven:

Net als een tijdje terug van die islamitische aap die uit de mouw kwam, en dat Rutte daar dan van maakte dat een premier van een ander land dan die islamitische aap was. Dat hele 'doe eens normaal man', dat hoeft dan van mij allemaal niet. (...) Als je een partij hoort die alleen maar dingen zegt waar jij het niet mee eens bent en dat dan keer op keer wordt beïnvloed door de beelden die je ziet op de televisie of in de krant, dat stuurt je wel een kant op. (...) Er is zo'n vrouw uit Limburg, die is ook van de PVV. Die zie je vrij vaak in beeld, maar dat vind ik niet echt positief. Die begint overal gelijk op in te hakken, nog voordat duidelijk is waar het nou eigenlijk allemaal om gaat of voordat de ander klaar is met praten.

Bouwer van marktkramen (Man, 23)

De PVV zou diplomatieker en minder impulsief moeten zijn, bijvoorbeeld in hoe Wilders zijn politieke tegenstanders aanpakt. Hij zou bijvoorbeeld Job Cohen niet telkens als 'een pispaltje' moeten gebruiken. Volgens PVV-aanhangers kan dit mensen ook afstoten en dat kan niet de bedoeling zijn. Pim Fortuyn was volgens sommige PVV-aanhangers dan ook genuanceerder en beter in staat burgers aan zich te binden. Politici hebben ook een voorbeeldfunctie en moeten dus niet praten over bijvoorbeeld 'islamitisch stemvee' of over de 'kopvoddentaks' waarvan 'iedereen weet dat het nergens op slaat':

Iedereen weet nu wel welke richting hij op wil. Dus gewone politiek binnen de partij, gewone politieke beleefdheid, gewoon politiek gedrag. Wat hij inderdaad zegt, de

bekende voorbeelden van: 'doe normaal' of met zijn kopvoddentaks of weet ik veel wat, dat kun je niet zeggen. We begrijpen de essentie echt wel als je het op een andere manier zegt. Maar breng het niet zo, dan stoot je mensen juist van je af. Dat moet je niet doen. Dat is niet de bedoeling van een politicus, denk ik.

Verkoper detailhandel (Man, 46)

Maar afhankelijk van de politieke achtergrond van de geïnterviewden vinden zij soms ook het omgekeerde. Een man die nooit interesse in politiek had, stelt juist dat het heel goed is als Wilders de Tweede Kamer uitscheldt:

Dat geslijm en dat erom heen gedraai... Jongens, als je wat wilt zeggen, zeg het dan en zeg dan de goeie woorden. Geert Wilders zei het van de week of verleden week... hij schold de Tweede Kamer uit. Hoe hij dat nou deed met die woorden, dat vond ik geweldig.

Timmerman (Man, 61)

In het Europees Parlement heeft de PVV zich niet aangesloten bij een grotere Europese fractie en de aanhangers die hier iets van weten vinden dit een goede zaak. Het leidt er namelijk toe dat de PVV haar eigen geluid duidelijk kan laten horen. Dat zou niet kunnen als de PVV in een fractie zou opereren:

Ze hadden niet bij voorbaat zich al aangesloten bij een van de grote Europese coalities, maar gaan eerst zelf kijken hoe ver ze het kunnen schoppen in het Europees parlement. Dat vind ik op zich wel goed. Alleen beleidstechnisch gezien zou je daar minder mee bereiken dan wanneer je je aansluit. Aan de andere kant kun je wel dingen op je eigen manier aankaarten zonder dat je eerst hoeft te overleggen met de partijen van andere landen, voordat je een soort coalitiestandpunt naar buiten brengt. Dus dat vind ik wel positief.

Student bedrijfseconomie (Man, 26)

De belangrijkste eigenschap die PVV-aanhangers aan Wilders toekennen is dat hij duidelijke taal spreekt. Veel collega-politici zijn niet duidelijk en niet helder, en durven niet te zeggen hoe het echt is. Wilders doet dat wel, net zoals Fortuyn dat in het verleden deed. De PVV staat bovendien voor een duidelijk beleid met duidelijke uitgangspunten, hetgeen bij andere partijen eveneens niet altijd gebruikelijk is. Door zijn heldere manier van formuleren maakt Wilders de politiek toegankelijker voor zijn achterban. Tegelijk zien PVV-aanhangers hierin een gevaar omdat het te extreem zou zijn en bovendien niet netjes. Zij denken dat dit voor andere PVV-aanhangers wel aantrekkelijk zou kunnen zijn.

Conclusie

In het vorige hoofdstuk werd al duidelijk dat PVV-aanhangers geen actieve volgers zijn van de politieke actualiteit. Dit heeft gevolgen voor hoe zij de politiek waarnemen. Voor veel PVV-aanhangers is de politiek onduidelijk, vaag en niet transparant. PVV-aanhangers beweren dat dit komt door de politiek zelf: het politieke systeem zou onvoldoende transparant en onduidelijk zijn. Hun gebrek aan informatie maakt hen achterdochtig. Met name het idee dat in de politiek veel zaken in achterkamertjes worden bekostigd vinden zij verschrikkelijk. Onderzoeken die problemen zouden moeten verhelderen vinden zij slecht, overbodig en verspillend. Hun algemene beeld is dat in de politiek alles lang duurt, er te lang wordt vergaderd en te veel wordt onderzocht, en dat er veel fouten worden gemaakt die niet worden toegegeven. De onduidelijkheid die PVV-aanhangers ervaren over politiek hoeft echter geen gevolg te zijn van de manier waarop de politiek functioneert. Het is ook mogelijk dat de politiek transparant en duidelijk is, maar dat de PVV-aanhangers er onvoldoende tijd in steken. Dit laatste is onder PVV-aanhangers nauwelijks een overweging.

De achterdocht van PVV-aanhangers lijkt voort te komen uit allerlei schandalen en incidenten die hen de afgelopen jaren via de media hebben bereikt. PVV-aanhangers hebben geen totaalbeeld van alles wat er in de politiek gebeurt, zoals vrijwel alle burgers, maar zij hebben als monitorende burgers wel bepaalde situaties en voorvallen opgepikt. Dit zijn altijd voorvallen die een negatief karakter hebben, en geconcentreerd zijn rond geldverspilling, fraude en eigen belang van politici. PVV-aanhangers hebben van veel politieke thema's weinig kennis, maar zij weten wel voorbeelden te noemen dat er geld aan de strijkstok bleef hangen, dat politici mooie baantjes kregen, dat politici veel geld declareren of wachtgeld krijgen of dat politici met halve waarheden proberen de verkiezingen te winnen. Ook weten PVV-aanhangers voorbeelden te noemen die duidelijk maken dat de politiek absoluut niet naar burgers luistert, al beweert de politiek vaak het omgekeerde. Dit alles maakt dat veel PVV-aanhangers politici op voorhand wantrouwen, en nauwelijks iets van hen aannemen. Dit wantrouwen vergroot vervolgens hun roep om meer duidelijkheid en transparantie.

PVV-aanhangers willen een duidelijk beleid uit politiek Den Haag. Duidelijk beleid is voor hen daadkrachtig beleid. Dit kunnen alleen maatregelen zijn die kort uitgelegd kunnen worden, zodat ze voor iedereen meteen helder zijn. Het is precies deze duidelijke daadkracht die ze in Den Haag missen. De politiek werkt volgens PVV-aanhangers aan de verkeerde thema's, namelijk thema's die niet belangrijk zijn, terwijl de belangrijkste thema's juist blijven liggen. Het beleid wat wel op relevante thema's wordt gemaakt is te slap en te weinig daadkrachtig. Hun achterdocht maakt dat als politici stellen dat het beleid wel daadkrachtig is, de PVV-aanhangers direct denken dat dit niet juist kan zijn en dat er een addertje

onder het gras zit. PVV-aanhangers bepleiten in feite een grote verandering in de politiek, namelijk ander beleid met meer daadkracht op andere thema's dan nu. Hun achterdocht maakt dat ze weinig vertrouwen hebben in deze verandering: de politiek zou nauwelijks te veranderen zijn aangezien zelfs Fortuyn destijds niet tot veranderingen in staat was.

De toegevoegde waarde van de PVV is voor PVV-aanhangers in deze context volstrekt duidelijk: de PVV is in ieder geval wel duidelijk en straalt wel daadkracht uit. Wilders spreekt duidelijke taal, net zoals Fortuyn dat deed. De PVV staat ook voor duidelijke maatregelen op relevante terreinen, terwijl dat bij andere politici vaak niet het geval is. De combinatie van standpunten, taalgebruik en uitstraling maakt dat PVV-aanhangers positief zijn over de verandering die de PVV zou kunnen inluiden. Met de PVV is de politiek transparanter en helderder. Het gaat ook hierbij om de grote lijnen: kleine incidenten rond de PVV brengen aanhangers niet aan het twifelen over de duidelijkheid en daadkracht van de partij. Deze incidenten zorgen er eerder voor dat de PVV wordt gezien als slachtoffer van een mediahetze, dan dat PVV-aanhangers gaan denken dat de PVV hetzelfde is als andere partijen.

VERTROUWDE NORMEN HANDHAVEN

Waar een deel van de PVV-aanhangers zich zorgen maakt over de politiek, maakt eveneens een deel van hen zich zorgen over de maatschappij. Een deel van de PVV-aanhangers maakt zich bezorgd over beide thema's, een deel over slechts een ervan. Als men een thema als politiek of maatschappij negeert, betekent dit vooral dat men het niet belangrijk vindt en neutraal staat over wat de PVV van dit thema vindt.

PVV-aanhangers verwoorden diverse zorgen over de ontwikkeling van de maatschappij. Een kenmerk van PVV-aanhangers die deze zorg verwoorden is dat ze qua leeftijd ouder zijn dan de anderen, maar het gaat niet uitsluitend om ouderen. Soms zijn het juist ook jongeren die dezelfde klacht verwoorden. Deze PVV-aanhangers zijn van mening dat politici zich niet bezighouden met de juiste thema's, en als ze die thema's adresseren, ze onvoldoende alert reageren. Deze aanhangers staan bekend om hun kritiek op de multiculturele samenleving, maar er bestaat volgens hen een breder probleem, namelijk op maatschappelijk niveau. Het meest duidelijk zijn deze maatschappelijke problemen voor PVV-aanhangers wiens woonomgeving de afgelopen jaren is veranderd. Vroeger kon je het water uit de singel drinken, nu ligt er een matras in:

Op een gegeven moment ga je kinderen krijgen en dan moet je uit de buurt waar het niet zo lekker loopt, waar onveilig verkeer is. Dan ga je een betere buurt zoeken. Dat was Mathenesse [wijk in Rotterdam, CA]. (...) De laatste vijf tot zeven jaar is het achteruit gegaan. Het is altijd een goede wijk geweest hier, met voornamelijk havenarbeiders. Dat waren hardwerkende, fatsoenlijke mensen. Maar wat ik nu in de wijk heb... je ziet het zienderogen achteruitgaan.

Autoverkoper (Man, 51)

De PVV-aanhangers noemen allerlei ontwikkelingen die hen doen terugverlangen naar vroeger. Ze hebben zelf een betere jeugd gehad dan de jeugd nu, want de samenleving zag er toen heel anders uit: vroeger was er kattenkwaad, nu is er vernieling. Bij baldadigheid vroeger werd er wel eens ergens een ruit ingeschopt,

maar tegenwoordig trappen mensen moedwillig auto's of de buurman in elkaar. De maatschappij is verhard en minder sociaal dan hij was:

Toen de containers werden geplaatst, kreeg iedereen gratis een prullenbak op maat voor thuis. Als jij daar dan zakken van zestig liter in gaat doen, wat niet past, en maar volstouwt en volstouwt... Dan past het niet in die klep en zit het voor de zoveelste keer vast omdat jij niet de moeite neemt om het goed aan te bieden. Dat staat pal bij ons voor het raam. Zomers is dat geen pretje. En als jij dat dan op dat moment ziet gebeuren en je spreekt de mensen erop aan: hallo, u ziet toch dat hij vol is of klem zit? Dan is het: mens, houd je tyfusmuil. Dan denk ik: mijn god, wat is dit?

Arbeidsongeschikte (Vrouw, 49)

PVV-aanhangers formuleren uiteenlopende problemen, klachten en ontwikkelingen over de maatschappij in brede zin, van verloedering tot criminaliteit. Deze problemen hebben hen ertoe gebracht de PVV te gaan steunen. De aanhangers hanteren in hun verhalen drie centrale waarden: verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid. Deze waarden zijn op persoonlijk én maatschappelijk niveau verdwenen, waardoor het noodzakelijk is dat de overheid harder ingrijpt dan voorheen. Alleen de PVV staat dit voor.

Verantwoordelijkheid

PVV-aanhangers willen verantwoordelijk gedrag van burgers zien: zij moeten voor zichzelf zorgen. Een deel van de geïnterviewde PVV-aanhangers zegt hard te werken, soms al decennialang. Zij vertellen regelmatig trots dat ze nooit geld van de staat hebben gekregen. Ze vertellen over hun eerste motor waar ze zelf voor spaarden, of de moeite die ze hadden om na een ziekte weer aan het werk te gaan. Zij zien een groot verschil met de huidige maatschappij, waarin mensen alles willen hebben: een mobieltje en mooie kleren, terwijl ze dat eigenlijk niet kunnen betalen. De spaarzaamheid van vroeger is verdwenen. Mensen zijn nu te veel met geld bezig, wat bijvoorbeeld duidelijk wordt als mensen een hypotheek nemen:

De hele maatschappij is zo, ook als mensen een huis kopen. (...) Ik hoorde een keer van de generatiehypotheek, dan moeten opa en oma en pa en moe garant staan als de kinderen een huis willen kopen. Dat is niet goed. Als je een huis wil kopen en je kan dat zelf niet voor elkaar krijgen, dan moet je het ook niet doen. Als je ouders en grootouders erbij betreft dan ben je verkeerd bezig, want als ze niet betalen dan zijn zij hun spullen ook kwijt.

Werkloze (Man, 56)

Volgens deze PVV-aanhangers is het hele idee van tevredenheid, spaarzaamheid en zuinigheid weg. Mensen gooien steeds sneller hun spullen weg, ze zijn verwend en niet meer tevreden met wat ze hebben. En dit terwijl ze meer hebben dan ooit. Het interview met de werkloze man vond plaats bij een leverancier van rollators:

Als je hier nou kijkt, wat hier de deur uit gaat, dan vraag ik me wel eens af: is dat wel allemaal nodig? (...) Rollators, bijvoorbeeld. Dat kunnen mensen ook wel met een gebruikte doen. En privé hebben we ook in dat straatje gezeten, weet ik nog. Dan zie je beneden in zo'n tehuis twintig of dertig van die dingen, en dan moet er weer één bij komen. Dan is het allemaal niets meer waard. (...) Het wordt zo weer weggekwaakt. Aan de andere kant, als je een klant aan de telefoon hebt, die zegt: ik wil ook een nieuwe. Het één is het gevolg van het andere. (...) Dus daar gaan kapitalen in om en het wordt maar duurder en duurder. Toevallig zijn mijn vrouw en ik tevreden met wat we hebben. Wij zien dat dat minder voorkomt: tevreden mensen. Want men wil altijd meer, meer, meer. Men is nooit tevreden. En dat is het leuke bij ons: we zijn tevreden. We hebben ook geen kast van een huis, we hebben een gewoon huisje. Je kan mooi buiten zitten. En daar gaat het om, dat je gewoon rustig en veilig kan leven en wonen.

Werkloze (Man, 56)

De PVV-aanhangers stellen dat burgers verwend zijn en geen verantwoordelijkheid meer nemen voor zichzelf en anderen. Mensen voelen zich volgens PVV-aanhangers niet meer verantwoordelijk om zelf iets van hun leven te maken, geven anderen de schuld en kijken naar de overheid. Volgens PVV-aanhangers moeten burgers voor zichzelf zorgen en niet hun hand ophouden. Burgers moeten zich inzetten om iets van hun leven te maken en geen afwachtende houding aannemen. Burgers hebben discipline nodig, en moeten niet klagen als anderen er met hun werk vandoor gaan:

Nederlanders zeggen altijd: er is geen werk, die Pool die pikt mijn baan in, maar sorry hoor, als je op een vacaturebank zoekt of op Monsterboard: er is zat werk, maar werk wat je niet wilt doen. En dan moet je het niet heel raar vinden dat een ander die het werk wel wil doen, misschien ook voor minder geld, met je baan aan de haal gaat. Het is een beetje beide kanten op. Aan de ene kant laten ze soms verkeerde mensen binnen, dat moeten ze beter controleren. Aan de andere kant, die mensen doen werk wat niemand anders wil doen.

Consultant (Man, 29)

Vroeger namen scholieren adviezen over omdat ze verantwoordelijkheid namen voor hun eigen leven en hogerop wilden komen, zo denken PVV-aanhangers,

maar dat is nu niet meer zo. Een van hen heeft bij zijn werk regelmatig stagiairs die geen verantwoordelijkheidsgevoel meer hebben:

Ik heb in mijn werk een heleboel stagelopers gehad. Honderden jongens die zo van school af kwamen of nog op school zaten, die het vak wilden leren. Ik zal je vertellen dat daar 95% bij zat waar dat echt... 5% die er echt iets mee wil doen met dat vak. Dan zeg ik: dat is niet veel. Er zat niets bij, ze wilden niet leren. Het was puur tijdverdrijf, denk ik.

Autoverkoper (Man, 51)

Gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel speelt vooral onder jongeren, denken PVV-aanhangers. Asociaal gedrag begint al in de trein waar mensen in de stilte-coupe zitten te bellen en niemand iets durft te zeggen. Er zijn veel asociale jongeren die geen respect hebben voor anderen, rondhangen op straat en tegen iedereen een grote bek hebben. En ook op school worden PVV-aanhangers regelmatig geconfronteerd met kinderen die niet opgevoed zijn:

Ik heb het vorig jaar op mijn stage gehad dat daar eentje uit groep acht heel erg rende door de gang. Dat is gewoon een regel: je rent niet op de gang. Ik heb hem er op aangesproken. Grote mond tegen mij, want hij wist niet wie ik was en daarom deed hij niet beleefd. Dus ik zeg: ik ben toch ouder dan jij? Het maakt toch niet uit of je me kent of niet? Maar daar was hij het niet mee eens. Hij was heel brutaal. Dat doe je gewoon niet, voor ouderen heb je respect.

Student Pabo (Man, 20)

Maar het probleem is veel groter dan alleen jongeren. Volgens PVV-aanhangers zijn alle mensen egoïstischer geworden. Een veelzeggend voorbeeld is de omgang van volwassenen met kinderen. Er lijken in Nederland veel mensen te zijn die hun kind vrijwel direct na de geboorte 'dumpen' in een crèche en er niet meer zelf voor willen zorgen:

Mijn dochter werkt op een crèche, een kinderdagverblijf. Ze kreeg pas geleden een baby van zeven weken van moeder even in de schoot geworpen. Dan denk ik: hallo moeder, je neemt een kind en die werp je dan gelijk na zeven weken al in een kinderdagverblijf? Dan denk ik: je bent niet goed wijs. Daar neem je toch geen kinderen voor om ze weer weg te douwen elke dag en dan 's avonds weer op te halen om vijf-zes uur? Dat vind ik belachelijk. Vrouwen hoeven voor mij ook niet achter het aanrecht te staan, maar het gaat mij er om: als je ambitieus bent, je wil allebei werken en je wil allebei je lusten hebben, dan moet je ook je lasten dragen en als je kinderen krijgt vind ik dat je daar minimaal de eerste vijf-zes jaar gewoon voor moet zorgen. (...) Dan moet je de keuze maken en dan kun je zeggen: de best

verdienende gaat werken en de minst verdienende voor de kinderen zorgen. Zo zie ik het en dat doe je dan ook samen. Mijn kinderen kwamen thuis van school en dan stond er een boterhammetje met een glaasje melk klaar en moeder zorgde daarvoor, die bracht de kindjes weer naar school en zo ging dat dag in dag uit.

Autoverkoper (Man, 51)

De mensen zorgen in de huidige maatschappij sowieso niet meer echt voor hun kinderen, denken diverse PVV-aanhangers. Door kinderen in de kinderopvang te 'dumpen' hoeven ouders er geen tijd meer aan te besteden en nemen ze er geen verantwoordelijkheid meer voor. Alles wordt voor de mensen geregeld, ook door hun werkgevers, waardoor ze geen verantwoordelijkheid meer hoeven te nemen:

Mijn vrouw heeft dus bij een bedrijf gewerkt, ik viel een keer van mijn stoel af: ze kunnen een boodschappenbriefje heenbrengen, ze kunnen de kinderen in de crèche stoppen, ze kunnen het wasgoed meenemen. Dat is allemaal wel heel leuk, maar het gaat wel de verkeerde kant op natuurlijk. (...) Bianca heeft daar gewerkt, en als ze boodschappen moest hebben dan kon ze daar een boodschappenpapiertje neerleggen en dan kreeg ze dat 's avonds weer mee. Je kon je kinderen dumpen in de crèche daar beneden. Dan kon je die om vijf uur ook weer meenemen. Boodschappen en wasgoed ook. Alles werd geregeld, dat gaat wel heel ver, daar schrok ik toen van. Dat is alweer een paar jaren geleden. Aan één kant mooi, aan de andere kant is het niet goed. (...) Dat betekent dus dat je net als in Japan de hele dag gaat werken en niet voor de kinderen gaat zorgen. Dat kan toch niet de bedoeling zijn? Want daar draait het op uit, daar gaat het verder hè? Als alle bedrijven dat zo verder gaan doen dan heb je dus, zoals in China of waar ze dat doen, dat ze dáár de kinderen opvoeden. Dus wat doe je dan nog met kinderen, vraag ik mij af? Dan zie je ze alleen als ze op bed liggen. (...) Dan moet het toch ook niet gekker worden.

Werkloze (Man, 56)

De PVV-aanhangers denken dat burgers moeten leren op hun eigen benen te staan. Daar is echter geen sprake van, want ze krijgen een uitkering en maken gebruik van allerlei regelingen. Zo leren mensen geen verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen leven en zij worden daar door de overheid in gestimuleerd. De mentaliteit van de PVV-aanhangers staat daar diametraal tegenover:

Ik ben hard, ook hard voor mezelf maar ook hard naar mijn kinderen toe. En dat klinkt misschien cru, maar zo leer je wel zelfstandigheid, op je eigen benen te staan. En dat vind ik heel belangrijk en dat is zeker vandaag de dag heel belangrijk.

Autoverkoper (Man, 51)

Volgens PVV-aanhangers zijn de mensen heel gelaten en niet meer productief. Ze morren als ze ontevreden zijn maar ze proberen niet actief zaken te verbeteren. Zo klagen mensen wel over hun werk of over de sociale zekerheid, maar ze gaan niet zelf op zoek naar ander werk of naar werk op zich. Ze krijgen immers allerlei uitkeringen en rekenen uit dat ze het beste in die regelingen kunnen blijven zitten. Eigenlijk begrijpt iedereen dat ook wel, want dit is financieel het meest voordelig. Veel burgers ontvangen uitkeringen, en zij willen daar niets voor terugdoen, ook niet als er eigenlijk gewoon werk voor ze is:

Die rijkdom is zo verkeerd verdeeld, want de onderlaag, de achterstandswijken en weet ik wat, daar zitten de mensen die met de handjes werken en die mensen beuren niks. Ze mogen alleen maar werken en komen nergens voor in aanmerking. (...) De overheid strooit met geld want als ik zie wat een ambtenaar verdient en als ik dan zie wat een bouwvakker verdient... het systeem is toch helemaal verkeerd? Als je het minimumloon verdient, dan kom je nergens voor in aanmerking. Niet voor huursubsidie, noem maar op en als je bij de sociale dienst loopt dan zit je net eronder kom je overal voor in aanmerking, als je een nieuwe tv nodig hebt of een ijskast of de huursubsidie, noem maar op. Maar iemand die het minimumloon heeft krijgt niks. Dus kun je veel beter bij de sociale dienst lopen, dan heb je veel meer. Dus dan vinden ze het gek dat de mensen niet meer willen werken, maar dat veroorzaken ze zelf.

Ondernemer sloopbedrijf (Man, 63)

Verantwoordelijkheid nemen is volgens PVV-aanhangers ook in bredere zin verdwenen in de publieke sector. Daar nemen werknemers en met name bazen hun verantwoordelijkheid niet meer, terwijl ze wel goed voor zichzelf zorgen. Burgers die in verzorgingstehuizen naar hun ouders gaan, merken dat op maatschappelijk niveau geen verantwoordelijkheid wordt genomen voor de ouderen:

Mijn peettante zit ook in een bejaardentehuis. Dan belt ze een dokter... hoe lang ze moet wachten voordat de dokter komt... Een oom van mij was gevallen en had een heup gebroken, hoe lang hij heeft moeten wachten met pijn voordat er een dokter was. In een bejaardentehuis. Dan denk ik: dat moet toch niet kunnen als daar iemand valt, dan moet er toch een dokter aanwezig zijn die moet even minimaal binnen een kwartiertje of een half uur daar zijn en niet drie of vier uur later? Voor hetzelfde geld is dat mens helemaal doodgebloed als ze een bloeding had. Dat vind ik eigenlijk een beetje meer voorrang hebben dan die buitenlanders. De mensen die eigenlijk Nederland een beetje mee opgebouwd hebben, dat die er ook een klein beetje van kunnen genieten. (...) Het ligt niet aan de mensen die de zorg doen. Het is puur een centenkwesie, want dan zeggen ze: we kunnen niet

meer mensen missen want we hebben geen geld, anders kunnen we de toko niet draaiende houden.

Monteur kunststofkozijnen (Man, 55)

Dit is niet alleen een kwestie van de toedeling van te weinig geld, maar ook van functionarissen in de publieke sector die hun verantwoordelijkheid niet nemen. Hoewel er veel onderzoeken worden gedaan, wordt geld nog steeds verkeerd besteed, met name aan directieleden die geen beeld hebben van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid:

Ik daag een actualiteitenprogramma uit om met de camera in een bejaardenhuis of een verpleegtehuis naar de patiëntenkamers te gaan en daar de misstanden vast te stellen, dat ze met z'n vieren op een kamer liggen, dat er niemand verschoond wordt, en weet ik wat, dat de familieleden daarvoor moeten komen. En vervolgens met datzelfde camerateam de trap, of de lift te pakken naar de directieverdieping, en daar eens even te tellen hoeveel mensen daar zitten en hoe die kantoren eruit zien. De directeur van het verpleeghuis in Tegelen was het, daar ben ik dan uit hoofde van mijn functie naartoe geweest, die had een véél groter en mooier gemeubileerd kantoor dan mijn directeur van de pompenfabriek, waar 400 mensen de kost verdienen.

Gepensioneerde (Man, 65)

Samenvattend missen PVV-aanhangers de verantwoordelijkheid die vroeger genomen werd door burgers en publieke functionarissen. Vroeger namen mensen zelf verantwoordelijkheid voor hun inkomen, wilden mensen zelf hun kinderen verzorgen en hadden jongeren de ambitie om carrière te maken en wilden ze zich daarvoor inzetten. Dat is allemaal verdwenen. Maar ook overheden en publieke instellingen zijn hun verantwoordelijkheden uit het oog verloren: publieke instellingen voeren hun taken slecht uit, geven geld uit aan directeuren en niet aan hun kerntaken. Bovendien maakt de overheid mensen passief door allerlei regelingen waardoor een uitkering aantrekkelijker is dan een baan. Op deze manier stimuleert de overheid dat burgers hun verantwoordelijkheid niet meer nemen. Maar als de burgers dat niet kunnen, neemt de overheid haar verantwoordelijkheid ook niet.

Wederkerigheid

PVV-aanhangers willen naast verantwoordelijkheid ook wederkerigheid zien. Dit betekent dat als anderen iets voor jou doen, je iets terug moet doen. PVV-aanhangers stellen dat de maatschappij de laatste jaren ook op dit punt is

veranderd. Zij verlangen terug naar vroeger toen de sfeer in Nederland anders was, toen de mensen minder hard waren, meer oog hadden voor elkaar en meer verantwoordelijkheid voor elkaar namen. Vroeger was er minder haat en waren de mensen socialer. Nu heeft niemand meer tijd voor elkaar, je kunt mensen niet bereiken als je iets leuks wilt doen, de agenda van iedereen zit helemaal vol en dat was vroeger allemaal niet zo:

Ik denk van: waarvoor zijn ze zo haatdragend naar elkaar? Vroeger was dat een stuk socialer naar elkaar. Ik ben een persoon die altijd graag iemand wil helpen als het in mijn macht ligt. Van: dat doen we wel even voor je. Als je zelf thuis komt te zitten en het leven van de drukke moeders van school valt weg... op een gegeven moment voel je je eenzaam. En dan denk ik: ik stond toch vroeger altijd voor iedereen klaar en wie staat er nu voor mij klaar? Waar zijn die dan? Ligt dat aan mij, ligt dat aan de maatschappij? Hebben de mensen het zo druk? Ja, de mensen hebben het zo druk.

Arbeidsongeschikte (Vrouw, 49)

Deze PVV-aanhanger vertelt dat ze vroeger zelf altijd klaar stond voor anderen, maar nu ze zelf hulpbehoevend is geworden komt er niemand langs, want niemand heeft tijd of niemand heeft iets over voor een ander. Niemand lijkt meer iets voor een ander te doen, zoals kennissen of de burens. Er is volgens haar geen wederkerigheid meer:

Aan de andere kant denk ik: ik zit nu hier 24 uur in mijn huis, wat moet ik anders gaan doen? Dan verwacht je dat de mensen van toen jou nu ook wel eens aandacht kunnen geven. Dat gebeurt dan niet. Dus je gaat hele rare dingen zitten denken. Dan denk ik van: ga er dan zelf op uit, maar dan denk ik ja... als er nooit iemand thuis is... wat ik dan wel begrijp... druk, druk, druk. Ik ben dan weer zo'n type dat als ik het druk had vroeger, dan denk ik: daar maak je even tijd voor. Ik ben een sociaal mens en hou van mensen om me heen en samen dingen doen.

Arbeidsongeschikte (Vrouw, 49)

Sommige PVV-aanhangers zijn verhuisd naar de grote stad terwijl ze daarvoor lange tijd in een dorp woonden. In het dorp is veel meer sociale cohesie dan in de stad omdat de mensen elkaar kennen en begroeten. Voor kinderen is opgroeien op het platteland daarom ook veel beter, vinden deze PVV-aanhangers:

Het is veel socialer in Sexbierum [dorp in Friesland, CA]: men kent elkaar. Dat heb je hier in Leeuwarden niet. Negen van de tien keer ken je je eigen burens niet of nauwelijks. In een dorp groet je elkaar en in de stad kijken ze je heel vreemd aan als je tegen een vreemde zegt: goedemorgen. (...) Ik vind Leeuwarden makkelijker,

een dorp vind ik leuker. (...) Mocht ik ooit de kans krijgen om een gezin te stichten, dan zit ik er zwaar over te denken om weer terug te gaan naar een dorp. De sociale controle is groter, het is rustiger. Dat vind ik mooier, maar een stad is makkelijker: alles dichtbij en een veel groter assortiment aan winkels. Het is makkelijker.

Medewerker zorgverzekeraar (Man, 33)

Bij verantwoordelijkheid gaat het erom dat mensen hun eigen verantwoordelijkheid niet meer nemen, terwijl het er bij wederkerigheid om gaat dat burgers onderling niet meer voor elkaar klaarstaan en de sociale cohesie is verdwenen. Men moet verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en elkaars kinderen. Vroeger spraken mensen elkaar aan en deden ze iets voor elkaar, maar dat doen ze nu niet meer. Mensen kenden elkaar in een veilige omgeving, maar die sociale controle is weg:

Ik hoop op verandering dat er wat aan de strafmaat wordt veranderd. Ik heb een zeer rechtschapen gevoel. Ik vind het niet erg om een Marokkaan, Turk of een Biafra [Biafra is een deel van Nigeria, was ooit korte tijd onafhankelijk, CA] als buurman te hebben. Ik ben opgegroeid in een straat waarvan de huizen eigendom waren van defensie. Mijn vader was officier bij de luchtmacht. Iedereen kende elkaar in die straat. Daar woonde Jan Soldaat tot de Kolonel. We speelden met dertig man op straat. Dat was een hele veilige omgeving. Ik zal het nooit vergeten, maar een keer stond een raam open en ik pakte een hand zand en gooide dat naar binnen en toen zei mevrouw Van Lent, de vrouw van de staatsecretaris: hè Jansen! Ik schrok me helemaal kapot. Dat was twintig huizen verder en dat betekende dat iedereen elkaar kende. Op straat werd je dus ook gecorrigeerd. Dat is niet meer.

Ondernemer (Man, 45)

Vrijwilligerswerk is heel belangrijk, maar mensen zijn steeds minder bereid dit te doen. Het is belangrijk om verenigingen in stand te houden en ouders brengen hun kinderen hier graag naartoe, maar doen zelf niets. Ze zouden de contributie als er geen vrijwilligers waren ook niet willen of kunnen betalen, maar denken daar niet bij na:

Vroeger waren er gewoon meer vrijwilligers, mensen waren makkelijker. Als je een beroep deed op iemand dan was het: (...) ik kom wel of ik help wel mee. Als je zaterdag voor het voetballen ouders moeten hebben voor het rijden, dan was dat vroeger geen enkel probleem want dan reden er zoveel mee. Nu moet je gewoon lijstjes gaan maken van welke ouders er moeten rijden en ook duidelijk afspreken van: als je niet kunt, dan moet je zelf wel voor vervanging zorgen, anders sta je er zaterdags en dan kom je niet heel ver of je moet elke zaterdag zelf rijden.

Monteur (Man, 52)

De mensen van nu zijn heel onverschillig geworden over allerlei zaken, terwijl ze dat vroeger niet waren. Het leven is prettiger als iedereen rekening met elkaar houdt, maar dat idee is niet meer leidend in de maatschappij: het gaat volgens PVV-aanhangers bij de mensen vooral om hun eigen belangen en spullen:

Dingen slopen, hè? Als je ziet wat hier in de sloot terecht komt aan Bas van der Heijden karretjes terwijl die dingen honderden euro's kosten om nieuwe aan te schaffen. Mijn man spreekt ze dan ook weleens aan en ik ook en dan zeggen we: hoe vind je dat nou, als jouw mama dadelijk boodschappen moet gaan doen en er is geen karretje meer te krijgen? Dan zeggen ze: nou, dat zal mij toch een zorg zijn. Dan krijg je dat onverschillige. Dan zeg ik: zal ik dan eens naar je mama lopen? Ik weet wel waar jij woont, hoor. Zeggen ze: nou, ze is er toch niet. Dan heb ik zoiets van: laat maar. Ik voel mezelf niet meer geroepen om de wereld te redden, echt niet. Maar ik vind het wel jammer. Want ik ga met buitenlandse mensen hier heel goed om en eigenlijk verwacht ik dat ook van andere mensen, maar die doen dat niet. Daar zie je het aan, dat verschil. Dan heb ik zoiets van: wat doen ze hier nog? Gewoon maar lekker terug naar je eiland waar je vandaan komt.
Arbeidsongeschikte (Vrouw, 49)

Het respect van burgers voor elkaar is afgenomen en zij houden minder rekening met elkaar dan vroeger. Zo zeggen mensen elkaar niet meer gedag, zijn asociaal in het verkeer en doen niets meer voor elkaar, in vergelijking met vroeger, maar ook in vergelijking met andere landen:

Heel individueel is het tegenwoordig. Veel meer althans dan vroeger, want in vergelijking met vroeger werd er veel meer rekening met elkaar gehouden. Neem maar gewoon het autorijden op de weg. Op het moment als ik in Duitsland rijd, en ik heb in Duitsland gereden, daar laten ze je er tussen, ze geven je de ruimte, ze staan niet te dringen. Sta je bij een benzinepomp, laten ze je ook ertussen, wat hier haast niet gebeurt. Sta je hier op een kruising, wat geen voorrangskruising is en je staat daar om er tussen te gaan, dan laten ze je niet ertussen want ze moeten er allemaal door. In Duitsland (...) zijn ze veel hoffelijker.
Liftmonteur (Man, 62)

Volgens een aantal PVV-aanhangers is het niet raar dat mensen minder oog hebben gekregen voor anderen, want dat komt omdat burgers dingen voor niets krijgen of lijken te krijgen. Mensen hebben alles wat hun hartje begeert en zo is het egoïsme toegenomen:

De generatie die verantwoordelijkheid moet dragen denkt maar één ding: nu leven, en na mij de zondvloed. Wij zijn een generatie, wij hebben ook geleefd, wij hebben

hard gewerkt en wij hebben niet gedacht 'na mij de zondvloed'. Vandaar dat ik hier fijn zit, ik zit hier op mijn gemak, ik heb een leuk pensioen, ik kan vier maanden weggaan, ik kan doen en laten wat ik wil, ik heb een mooie auto en ik heb alles wat mijn hartje begeert. Maar ik heb er wel voor gewerkt, en nu werkt de generatie en maakt het op. Ik ben door mijn bedrijf de eerste acht jaar niet op vakantie geweest. Dat kon niet bij mij, ik moest werken, ik kon die hut niet dichtdoen, dat ging gewoonweg niet. Nu, drie keer, vier keer, vijf keer per jaar gaan ze op vakantie. Dus wat doet men? Men leeft nu, maar ik garandeer u als die mensen dadelijk mijn leeftijd hebben bereikt, dan wil ik eens kijken wat er dan gaat gebeuren.

Gepensioneerde (Man, 65)

Waarden die vroeger in de maatschappij belangrijk werden gevonden zijn verdwenen en er is niets voor in de plaats gekomen. PVV-aanhangers stellen dat als je iets voor een ander doet, die ander ook iets voor jou doet als jij dat nodig hebt. Dit is tenminste hoe het vroeger altijd was, maar die wederkerigheid is voorbij. Dat is niet alleen het geval bij persoonlijke relaties, maar ook op maatschappelijk vlak. Moslims mogen in Nederland moskeeën bouwen, maar Nederlanders mogen in Turkije geen kerken bouwen. Werknemers mogen zich wel inspannen voor de baas, maar ze krijgen er geen vast contract voor terug:

Mijn zoon komt heel moeilijk aan werk. En ook niet aan een vaste baan, want het wordt dadelijk allemaal flexwerken. Ik ben ook bang als ik mijn baan verlies, dat ik ook niet meer aan de bak... tenminste ik kom wel aan de bak, ik heb papieren genoeg, maar ik zal nooit meer een vaste baan krijgen, dat weet ik zeker. Dan werk je een jaartje daar, dan werk je een jaartje daar en dan mag je blij zijn dat je tot je pensioen elk jaar een beetje kan afwerken, want het worden allemaal flexwerkers. Want ik denk dat de meeste jeugd die nu van school af komt geen vaste baan meer krijgt, dan moet je een hele goede zijn. Dan moet je heel wat in je mars hebben en dan moet het bedrijf ook heel goed aan je kunnen verdienen, wil je in vaste dienst komen.

Autoverkoper (Man, 51)

Wederkerigheid is dus niet alleen verdwenen uit de onderlinge menselijke relaties, het is ook weg uit maatschappelijke systemen. Volgens PVV-aanhangers worden mensen met name in de zorg slecht behandeld, terwijl ze lange tijd premies hebben betaald en je dan dus zou verwachten dat je goede zorg zult krijgen:

Mijn moeder heeft onlangs haar heup gebroken en komt in het verpleegtehuis. Ik ben ook wel eens in een gevangenis geweest en dan denk ik dat een gevangenis misschien wel beter voor mijn moeder was geweest. Je wordt er traumatisch, je wordt er gewoon depressief van. Over rechtvaardigheid gesproken. Mijn vader

heeft zijn hele leven hard gewerkt en mijn moeder heeft vier kinderen opgevoed. Dan wordt gezegd dat de breedste schouders de zwaarste lasten dragen. Iets wat ik begrijp maar ook helemaal niet begrijp. Mijn moeder heeft in haar leven zeventigduizend euro betaald aan ziektekosten. Dat is best een hoop geld. En als je dan ziet waar ze met haar 79ste jaar in wordt gedouwd, in wat voor hok, dan vind ik dat een schande, met op zaterdag en zondag magnetronmaaltijden die niet te vreten zijn.

Ondernemer (Man, 45)

Op dezelfde manier geldt dit bij de sociale zekerheid. Sommige PVV-aanhangers verloren hun baan of bedrijf en merkten dat ze wel jarenlang hebben mogen meebetalen aan het systeem, maar dat datzelfde systeem hen niets teruggeeft op het moment dat ze er behoefte aan hebben. Dit laat de PVV-aanhangers zien dat hun maatschappelijke bijdrage niet wordt gewaardeerd. De ondernemer heeft niet alleen een lage verwachting van de zorg, maar ook van de uitkeringen:

Ik ben ondernemer, een aantal jaren al en ik betaal veel belasting, dat is op zich prima, maar op het moment dat je werkloos wordt omdat je je onderneming verkoopt omdat het minder ging... (...) Daar krijg je wat geld voor, maar niet bijzonder veel en dan komt er een moment dat je gaat aankloppen bij de overheid en dat je opgaat voor een uitkering. Dan heb je het gedaan. (...) Je moet je voorstellen, je zit daar tegenover... dat heet geen hangjongere maar een hanglul, bij de sociale dienst met een beetje vaag T-shirt, slecht geslapen en die begrijpt dat niet. Dan krijg je geen uitkering en dat duurt tot een jaar tot iets wordt goedgekeurd. Dan krijg je een hele vervelende smaak in je mond, want je hebt als ondernemer veel meer betaald. Je hebt als ondernemer je nek uitgestoken, als ondernemer heb je geen ATV-dagen of hoe ze dat destijds noemden. Je bent gewoon hard aan het werk, je neemt risico's, je neemt mensen in dienst, je investeert je eigen geld en een heleboel tijd. Het is niet acht uur beginnen en om vier thuis en aan het biertje, je bent om zeven uur nog aan het werk. Je probeert zoveel mogelijk bij te dragen om van die onderneming een succes te maken. Omdat het uiteindelijk een succes wordt moet je een hoop belasting betalen. En dan is het zover omdat je dan aan de andere kant van de lijn staat en dan ben je een soort crimineel.

Ondernemer (Man, 45)

De PVV-aanhangers hebben, naast verantwoordelijkheid, wederkerigheid als centrale waarde. Ze gaan ervan uit dat mensen ook onderling naar elkaar verantwoordelijk moeten zijn in wederkerige relaties. Vroeger was hier sprake van, toen mensen oog hadden voor elkaar en elkaar hielpen met allerlei zaken en vrijwillige werkzaamheden, maar nu is deze sociale cohesie weg. Dit geldt voor mensen onderling die vooral oog hebben voor materiële zaken en niet voor sociale rela-

ties, maar ook voor de publieke sfeer waar prestatie en tegenprestatie niet meer in relatie tot elkaar staan. Na het betalen van premies denk je uit te kunnen gaan van bepaalde zorg of van enige sociale zekerheid, maar die blijkt er niet te zijn. Op al deze punten suggereren PVV-aanhangers dat het vroeger beter was.

Rechtvaardigheid

De derde waarde waar PVV-aanhangers sterk aan hechten is rechtvaardigheid. Ook deze waarde is volgens hen steeds minder vanzelfsprekend geworden. Er is volgens PVV-aanhangers steeds meer fraude gekomen, waar ze zelf nooit aan mee hebben willen doen, maar waarbij heel veel andere mensen dat juist wel doen. Je wordt zelf snel als fraudeur en crimineel gezien, maar anderen ontspringen de dans. Zo krijg je bijvoorbeeld geen uitkering om allerlei redenen, die anderen juist wel heel makkelijk krijgen:

Dat heeft denk ik te maken met mijn rechtvaardigheidsgevoel. (...) Een voorbeeld van een collega. Zij deed haar werk gewoon echt niet goed. Na drie jaar is gelukkig haar contract niet verlengd. Ze heeft gelijk haar werk neergegooid en ze heeft gezegd: nou dan kom ik niet meer. Twee weken heeft ze vrij genomen en de laatste dagen meldt ze zich ziek op advies van UWV, want dan krijgt ze gewoon ziektegeld uitbetaald en anders gaat ze de WW in en dan krijgt ze minder. Daar heb ik moeite mee. Dan denk ik: er wordt zoveel misbruik gemaakt. Als je kan werken, moet je gewoon werken. Als ik nu een uitkering zou krijgen, ik weet niet hoeveel je krijgt, maar dat het haast niet de moeite waard is om te werken. Dat vind ik niet goed. Het moet lonen om te werken. Dan denk ik: wij werken er keihard voor. Als je niet werkt hoeft je ook niet daarvoor beloond te worden. Bijvoorbeeld vrouwen die thuis blijven: zij krijgen geloof ik 1.800 euro extra omdat ze thuis zitten, dan denk ik: ik krijg het niet. Ik moet er ook hard voor werken, dus waarom zouden anderen dat niet moeten doen?

Caissière (Vrouw, 35)

Volgens de PVV-aanhangers is er bovendien vaak sprake van ongelijke behandeling. Dat zou komen door allochtonen die wel voorrang krijgen bij allerlei zaken, maar Nederlanders niet. Polen krijgen sneller een huis dan een Nederlander. Polen willen ook voor minder werken dan Nederlanders en dus word je in je eigen land gediscrimineerd. Andere mensen krijgen wel een uitkering, maar de geïnterviewden niet. Ook kunstenaars mogen daarom best aangepakt worden:

Wat Wilders wil met die kunst en cultuur, dat ben ik helemaal met hem eens, want een kunstenaar krijgt de eerste vier jaar nog een uitkering als die er niet van rond

kan komen. Vier jaar! En als ik te weinig werk heb, dan kan ik mijn kin aan de kapstok hangen. Dan krijg ik gewoon helemaal niks, hij krijgt vier jaar een uitkering. Dat kan toch ook niet. Als die niet rond kan komen, dan zal hij er een baantje bij moeten zoeken. Als ik op dit moment niet rond kan komen moet ik er ook een baantje bij zoeken. Heel simpel, want subsidies en dergelijke zie ik helemaal niet zitten. Ik krijg ook nooit subsidie. Ik moet het gewoon allemaal zelf uitzoeken. Dat moet een ander ook.

Ondernemer sloopbedrijf (Man, 63)

Veel burgers lijken helemaal geen beeld meer te hebben van wat rechtvaardigheid betekent. Zo is er steeds meer fraude met uitkeringen en publieke voorzieningen, zo denken PVV-aanhangers, maar zijn burgers nauwelijks aanspreekbaar op wat hun rechten en plichten zijn. Burgers eisen een uitkering en bedreigen ambtenaren als ze hun zin niet krijgen:

Ik denk dat de vorige regering daar ook al stappen in gezet heeft om strenger op te letten en de uitkeringsfabrieken in de grote steden... om daar wat grenzen aan te stellen. Maar je hoort ook wel eens dat ambtenaren gewoon bang zijn om te zeggen: ja meneer, u krijgt geen uitkering. (...) Een paar dagen geleden was het nog op het nieuws: iemand die een mevrouw ging bezoeken naar aanleiding van een uitkering. Ze gingen met zijn tweeën op bezoek en die mevrouw gaf onvoldoende antwoord op de vragen en toen zeiden ze: als u onze vragen negeert, dan moeten we helaas nu al zeggen dat u geen uitkering krijgt. De ene is half verrot geslagen en de ander heeft nog net de politie kunnen bellen. Maar de vanzelfsprekendheid waarop sommige mensen denken dat ze recht hebben op uitkeringen... ook heel dichtbij. Ik wil niet zeggen directe familie, maar op verjaardagen tref je wel eens mensen waarvan je denkt: waarom denk jij nou dat je hier recht op hebt?

Gepensioneerde (Man, 65)

PVV-aanhangers vatten rechtvaardigheid breder op dan alleen het volgen van de feitelijke regels. Het gaat er niet alleen om dat de regels worden gevolgd, maar ook of dit conform de achterliggende gedachte van de regels is. Ook mensen die de regels volgen moeten als ze kunnen werken geen uitkering ontvangen. Een ander voorbeeld zijn ondernemers. Fraude maakt dat bestaande regelingen niet meer rechtvaardig waren en daarom zijn ze veranderd. Is het rechtvaardig dat ondernemers moeten betalen voor de kosten van zieke werknemers, als die werknemers om andere redenen uitvallen? PVV-stemmende ondernemers vinden van niet:

Je hebt tegenwoordig geen personeel meer maar lijfeigenen. Je bent gewoon 168 uur in de week verantwoordelijk voor die mensen, wat ze ook doen. Als ze ziek

zijn, mag je ze gewoon doorbetalen. Er wordt wel verteld van: je kunt je toch verzekeren? Maar als je geen eigen risico neemt van een week of vijf-zes is het onbetaalbaar. Daarna moet je nog iedere week 30% bijbetalen, want je kunt nooit 100% verzekeren. Als ik van die twee werknemers één zieke heb, heb ik 50% zieken. Dan wordt er ook weer gezegd: dan kun je toch iemand inhuren? Ja, maar er komt maar voor twee man geld binnen en je moet er drie betalen. Schiet ook niet echt op, hè? (...) Vroeger werd alles collectief betaald door iedereen. Als ze dan ziek waren, dan was dat wel vervelend natuurlijk, maar dan hoefde je in ieder geval geen geld bij te leggen want dat was allemaal geregeld. Er is nu niks geregeld. Alle sociale voorzieningen zijn naar de sodemieter.

Ondernemer sloopbedrijf (Man, 63)

Rechtvaardigheid is net als verantwoordelijkheid en wederkerigheid een probleem op het niveau van burgers, maar ook op het niveau van instellingen en de overheid. Medeburgers zijn niet meer te vertrouwen, maar instellingen ook niet. Een belangrijk voorbeeld is de zorg. Er is volgens PVV-aanhangers in Nederland nog steeds veel mis in de zorg. Er is te veel bureaucratie, directeuren zorgen te goed voor zichzelf en de patiënten krijgen niet waar ze recht op hebben. Misbruik van sociale voorzieningen en publieke middelen is overal en wijdverspreid, zo denken PVV-aanhangers, en er is niemand die er iets aan doet. Hier bestaat te weinig verontwaardiging over en Wilders is tenminste boos:

Waarom moet een directeur die twee dagen bij een bedrijf of bij de goede doelen werkt (...) er met twee of drie ton vandoor? Bij de Nederlandse Hartstichting, dat is een van de beste doelen hier in Nederland, wat van de week nog op televisie was, waarom moeten daar drie directeuren zitten? Met alle drie een salaris van... (...) Geert Wilders heeft in zijn eentje de kracht om regelmatig eens iets te roepen, wat veel te hard overkomt, maar wat de mensen aan het denken zet en wat bij de mensen iets oproept van: denk er nou eens goed over na, zo kan het niet.

Vrijwilliger Vluchtelingenwerk (Vrouw, 30)

De derde centrale waarde die PVV-aanhangers naar voren brengen is rechtvaardigheid. Ze zien veel fraude en misbruik van sociale voorzieningen. Soms is dit daadwerkelijk onrechtmatig gebruik, maar soms is het ook dat PVV-aanhangers vinden dat de voorzieningen eigenlijk een andere bedoeling hadden. Niet alleen burgers tarten het rechtvaardigheidsgevoel van PVV-aanhangers, ook instellingen doen dat. Er zou volgens PVV-aanhangers te weinig verontwaardiging over dit gebrek aan rechtvaardigheid zijn, maar zij zien hun eigen boosheid wel bij Geert Wilders terug.

Catastrofe

De PVV-aanhangers zien allerlei negatieve maatschappelijke ontwikkelingen. Deze betekenen in de praktijk dat de waarden waar zij veel belang aan hechten steeds minder belangrijk worden. Door deze en andere maatschappelijke trends door te trekken naar de toekomst, zien PVV-aanhangers allerlei rampscenario's dichterbij komen. Er moet volgens hen snel iets gedaan worden om deze rampen te voorkomen. Zo zijn sommige PVV-aanhangers bezorgd dat als mensen steeds minder verantwoordelijkheid nemen, luier worden en gaan teren op de kosten van de overheid, de economie te gronde zal worden gericht en er straks helemaal geen werk meer is. Allerlei werk wordt vervangen door machines of zal worden gedaan door immigranten:

Ik zou het niet weten maar als dit zo doorgaat... Nederland heeft zoveel geld voor zichzelf nodig. Dat kan helemaal niet. (...) De ontwikkelingen op dit moment gaan zo snel. Als ik zie in mijn leven wat er allemaal gebeurt en wat er allemaal veranderd is, gemechaniseerd, dan zeg ik: als die trend zich zo doorzet dan heb je dadelijk geen mens meer nodig. Als ik zie wat er in mijn leven gebeurd is aan veranderingen: een heleboel verbeteringen maar ook een heleboel slechte dingen. Ongelofelijk.

Ondernemer sloopbedrijf (Man, 63)

Er ontstaan volgens PVV-aanhangers vooral problemen omdat toekomstige generaties overal schijt aan hebben en steeds criminelier worden. Het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel zal de komende jaren alleen maar erger worden, zo verwachten zij. Maatschappelijke problemen doen zich namelijk in sterkere mate onder jongeren voor. PVV-aanhangers zijn bang wat er gebeurt als die jongeren ouder worden:

Ik denk niet dat het goed gaat komen. Als je nu al ziet hoe de volgende generatie er alweer bij loopt. Zoals schijt aan alles hebben en op 16-jarige leeftijd al alles roven wat los en vast zit, dan denk ik niet dat het goed gaat komen binnen een x aantal jaar. (...) Het begint bij de opvoeding. Als de ouders al geen opvoeding genoten hebben dan zal je toch ergens moeten ingrijpen. En als het allemaal steeds armer wordt, dat zit er natuurlijk aan te komen... iedereen gaat erop achteruit en alles wordt alleen maar slechter. Die kinderen moeten ook steeds meer voor zichzelf gaan zorgen. Op den duur krijg je gewoon meer tuig. Jongeren blijven langer op straat hangen, want thuis is het ook niks. (...) Jongeren hebben ook geen zin meer om naar school te gaan, want ze moeten geld verdienen.

Student civiele techniek (Man, 22)

De PVV-aanhangers zien het misgaan als ze naar de televisie kijken. Dan zien ze alle problemen die ze ook zelf waarnemen en dan denken ze dat het helemaal de verkeerde kant opgaat:

Kattenkwaad uithalen, dat deed je ook om erbij te horen, maar dat was niet als berovingen, oude mensen overvallen, uit rolstoelen duwen en... mensen van van alles en nog wat beroven en dan denk ik: die hebben gewoon geen waardebesef of normen, ik weet niet hoe ze dat noemen, maar dat zit er allemaal niet bij. Mensen van zeventig, tachtig jaar in een rolstoel beroven ze net zo goed. Als het maar blinkt en als ze maar geld hebben, al is het maar een beetje. Zo denk ik erover en ik zie dit allemaal aan en dan zit ik weleens met mijn vrouw te kijken naar Opsporing Verzocht en dan denk ik: het gaat gewoon verkeerd.

Vrachtwagenchauffeur (Man, 58)

Voor de PVV-aanhangers die in een dorp wonen is dit het angstbeeld: geweld, criminaliteit en buitenlanders zijn nu nog ver weg, maar alle problemen komen volgens hen onherroepelijk op een gegeven moment hun kant op. De criminaliteit heeft het dorp nu nog niet bereikt, maar dat zal wel gebeuren. De vrachtwagenchauffeur vervolgt:

Die criminaliteit moet veel harder gestraft worden, harder aangepakt worden. Mensen een paar keer gestraft: er uit of op kamp. Of de ouders van die kinderen aanpakken, maar ja, die hebben meestal ook niks te vertellen. Ik denk dat daar wel heel veel mensen... Wij hebben er hier nog niet veel last van, maar als je in de stad woont, dan heb je wel sommige wijken... In Tilburg Noord zou ik 's avonds niet meer gauw fietsen. Dat kan hier gelukkig in een dorpje allemaal nog wel.

Vrachtwagenchauffeur (Man, 58)

De PVV-aanhangers stellen soms dat de huidige maatschappelijke ontwikkelingen ver door kunnen schieten en komen zo tot apocalyptische beelden. Zo zeggen ze dat het maar goed was dat Pim Fortuyn door een Nederlander is vermoord en niet door een buitenlander, anders was er een oorlog uitgebroken:

De angst van onderdrukking, de boze wereld die op je afkomt. Later en je hebt oorlog. Er zijn veel aanslagen die gepleegd worden, dat merk je. De torens, 2001, was natuurlijk een duidelijk voorbeeld en daarna zijn nog meer aanslagen geweest. Eng vind ik dat, het komt te dichtbij. Al is Amerika ver weg, het komt steeds dichterbij. Het is een gevaarlijke voedingsbodem als je alles maar goed vindt. Als je mensen binnenlaat die hun gang kunnen blijven gaan. Ik heb het over criminelen, niet over moslims speciaal, maar ik heb het over mensen die strafbare dingetjes uitvoeren, minder erg of heel erg. Daar wordt te weinig tegen gedaan, daar heb ik gewoon

last van. Angst, letterlijk. Als ik in Den Haag loop en het is wat laat op de avond met dat soort samenscholingen van dat soort types, dan heb ik daar toch erg last van, dan ga ik omlopen of ik ga er helemaal niet meer heen. Veiligheid zoek ik dan. Dat vind ik niet goed, dat is een beperking, dat zullen absoluut meer mensen hebben. Daar moeten we wat tegen gaan doen.

Muzikleraar (Man, 38)

Samenvattend hebben de PVV-aanhangers dikwijls geen positief beeld van de toekomst. Ze denken dat de trends die ze op dit moment in hun eigen leven en op de televisie zien, in de toekomst erger zullen worden. Burgers zullen nog minder dan nu verantwoordelijkheid nemen, op elkaar letten en eerlijk zijn. Dit uit zich met name in meer criminaliteit. Hun verwachting is dat dit in de toekomst alleen maar erger zal worden omdat er weinig aan wordt gedaan.

Normen handhaven

PVV-aanhangers zien maar één oplossing om dit soort catastrofes te voorkomen, en dat is het radicaal wijzigen van het beleid. Er is een omslag in het denken en in het beleid nodig om problemen op te lossen en te voorkomen. Enerzijds staan PVV-aanhangers grote beleidswijzigingen voor om catastrofes te voorkomen, anderzijds twijfelen ze of deze rampen zich wel voor zullen doen ongeacht wat het beleid is:

Ik ben er ook niet van overtuigd dat het ook echt radicaal gaat veranderen. (...) Ik vrees de toekomst helemaal niet. Ik denk ook dat het gewoon verder zal gaan en dat het op zich wel mee zal vallen, maar er zal wel het één en ander moeten veranderen, anders dan gaat het wel helemaal de verkeerde kant op, denk ik.

Monteur (Man, 52)

De belangrijkste wijziging in het beleid zou moeten zijn dat normen worden gehandhaafd. PVV-aanhangers roepen massaal op tot de handhaving van normen. Er is veel asociaal gedrag en de politiek doet daar niets aan, met name de PvdA niet. Mensen hangen op straat, maken rommel en vernielen alles en de PvdA gaat met ze praten. Dat is hoe het in ieder geval niet moet:

Vroeger had je de Woeste Hoogte, daar woonde het uitschot van Scheveningen. Dat hebben ze gesloopt en verdeeld hier in die wijken in Scheveningen en in Duindorp [wijk in Den Haag, CA]. Daar heb je nu de problemen en dat wordt alleen maar erger. Die jeugd hangt tot 's-nachts een uur voor de deur met harde muziek. Dan gaan ze om elf uur nog even naar de Mac, dat eten ze dan in de straat op. De

verpakking gooien ze op straat, want ja 's-ochtends rijdt er wel weer een wagen van de reiniging, die ruimt het wel weer op. Vroeger werd ik bij mijn lurven gepakt en moest ik het oprapen. Als je dat nu zou doen, heb je een straatruzie. Daar moet de politiek eens wat aan doen. Mijn ouders waren echte PvdA-ers, hardwerkende mensen. Ik vind dat nu geen goede partij meer. Ze hebben nu die Job Cohen gekozen, die doet het echt niet goed, die gaat lekker thee drinken bij de mensen, dat lijkt me niet handig. Ik heb vroeger ook thee gedronken bij Turkse mensen, maar als je politiek leider bent moet je niet met die mensen thee gaan drinken. Dan denken ze: dat is alleen om ziertjes te winnen.

Elektricien (Man, 61)

PVV-aanhangers denken dat het oplossen van maatschappelijke problemen begint op school. Normen moeten op alle punten worden gehandhaafd, maar school is een belangrijk startpunt om jonge mensen bewust te maken van hun eigen rol in de maatschappij en hen bij te brengen dat ze verantwoordelijk zijn voor zichzelf en voor anderen. Dat begint bij kleine dingen zoals het inleveren van opdrachten:

Als je dingen moest inleveren op een bepaalde datum... Op het Graafschap College moest je dat ook inleveren, dan kreeg je een echte opdracht, maar [op mijn nieuwe school] mogen mensen gewoon een half jaar later iets inleveren bij wijze van spreken. Dan denk ik van: waarom heb je dan een datum gezegd? Dan hebben mensen zichzelf er uiteindelijk wel mee, maar voor andere mensen is het niet echt eerlijk. Ik had het dan ook wel later kunnen maken. Een datum is een datum en daar moet je je aan houden. En niet een half jaar later.

Scholier (Vrouw, 21)

Verantwoordelijkheid kan volgens PVV-aanhangers daarnaast alleen met de harde hand worden aangeleerd. Dit kan niet met zachte middelen zoals de PvdA propageert. Criminelen moeten hard worden aangepakt, de politie moet gezag hebben en respect afdwingen. PVV-aanhangers zien dit als de enige manier waarop het gezag kan worden hersteld. Mensen hebben dat gezag nodig om zich aan de regels te houden. Criminelen moeten na hun straf denken dat ze niet meer in de gevangenis willen zitten:

Als je iets misdaan hebt, dan moet je ook echt gestraft worden. Mensen die in de gevangenis terecht komen en daar dan vijf jaar vastzitten, maar toch even goed nog hun lolletje hebben en hun eigen dingen en vijf jaar later eruit komen, ik denk dat die eerder weer terugvallen naar hoe ze waren dan wanneer je echt vijf jaar lang je slecht voelt en er echt over na gaat denken van: dit wil ik niet meer. Ik denk

dat als je dan weer terug in de samenleving komt, je denkt: als ik nu weer dingen ga stelen of iets ga doen, dan kom ik in de gevangenis.

Postbode (Man, 23)

De straffen in Nederland zijn volgens de PVV-aanhangers in Nederland dan ook veel te laag. Zij memoreren dat criminelen zelf zeggen dat ze niet onder de indruk zijn van de straffen die in Nederland worden uitgedeeld. Mensen staan zo weer op straat en dus werken deze straffen niet. De strafmaat moet volgens PVV-aanhangers fors omhoog:

Dadelijk komen er volgens mij Roemenen, die komen ook hierheen. Het is gewoon niet meer ons land. Niet dat ik wat tegen die mensen heb, maar ik bedoel: er is al te vaak gebeurd dat bepaalde mensen bij inbraken... Toen wij nog in Rokkeveen [wijk in Zoetermeer, CA] woonden, is er bij ons ingebroken en die dader is op heterdaad betrapt en drie maanden later stond hij weer buiten. Het was een illegaal en die werd dus gewoon eventjes weer vrijgelaten in Nederland, terwijl hij illegaal was. Het wordt gewoon te veel. En er is ook te weinig politie om dat allemaal in orde te houden.

Student Pabo (Man, 20)

Politici zeggen regelmatig dat zwaarder straffen niet zou helpen om de criminaliteit naar beneden te krijgen. PVV-aanhangers denken dat zwaarder straffen juist wel helpt, en denken dat dit ten onrechte door anderen wordt ontkend. Het zou beter zijn als met publiek geld betaalde personen geen leugens zouden verkopen en zich beter zouden informeren:

Ik kan me wel voorstellen dat als jij drie keer in de fout gaat en je wordt dan naar Siberië gestuurd om daar houtjes te gaan hakken, dan denk ik niet dat dat nog stoer wordt gevonden. Dat betekent dat er een ander beleid moet komen met betrekking tot de strafmaat. Men zegt: er zijn onderzoeken, maar ik hoor nog steeds niemand zeggen: door wie zijn die onderzoeken dan gedaan? Daarin staat dat als je zwaarder straft dat dat niet zou werken, daar ben ik niet van overtuigd. Ik ben er wel van overtuigd dat als er in Den Helder een strafkamp wordt gebouwd, ik geloof voor Marokkanen, dat daar direct de criminaliteit met 12% afnam. Dat vind ik interessant.

Ondernemer (Man, 45)

De PVV-aanhangers zijn ervan overtuigd dat het zonder zwaarder straffen niet mogelijk is om mensen in het gareel te krijgen. Zwaardere straffen zullen volgens PVV-aanhangers weliswaar niet alles oplossen, maar het is in ieder geval een begin van een oplossing. Met name taakstraffen worden gezien als heel ineffec-

tief, want deze zouden voor criminelen een lachertje zijn. Dat weten sommigen uit eigen ervaring:

Zoals die taakstraffen die ze nu ingevoerd hebben, dat stelt natuurlijk geen reet voor. Heel Nederland weet dat 90% van de taakstraffen niet worden uitgevoerd, want mijn zoon heeft zelf een taakstraf gehad een keer, die zat dan bij het dierenasiel. Hij moest om acht uur beginnen en om negen uur lag hij nog in zijn bed. Heb ik hem eruit geschopt, ik zeg: je moet heen. Hij zegt: nee, dat hoeft helemaal niet. Dat is toch ook logisch, want die man die daar beheerder is, die zegt op zijn beurt: ik ga geen ruzie met die mensen maken, als ze komen, komen ze en ik teken vrijdag gewoon dat papiertje dat ze geweest zijn, en klaar is kees. Zo werkt dat. Want ze worden er niet voor betaald of niks, het wordt op hun dak geschoven. Je zou toch wel gek wezen dat je daar ruzie gaat staan te maken omdat ze een taakstraf hebben. En dat gebeurt in ziekenhuizen, nou eigenlijk overal.

Gepensioneerde (Man, 66)

Er is dan ook veel meer controle nodig op burgers, of ze de wetten naleven en of ze zich aan de regels houden. Dit geldt bijvoorbeeld voor mensen die in de WW zitten:

Ik ben zelf werkloos geweest drie weken, en toen ben ik ook bij UWV geweest, en ik heb totaal geen ondersteuning gehad, dus ook geen controle. Ze bellen me op: heb je gesolliciteerd? Ja, ik heb gesolliciteerd, zeg ik. Verder maakt het niet uit. Ik kom mijn geld gewoon elke keer innen, en het maakt voor de rest niet uit wat ik doe. (...) Ik vind: je krijgt zolang een uitkering, en er moet gewoon gecontroleerd worden op de sollicitaties. Anders moet je gewoon een mindere baan aannemen.

Communicatiemedewerker (Vrouw, 20)

De politie moet gezag uitstralen en harde straffen uitdelen, juist omdat burgers elkaar niet meer corrigeren, zo stellen PVV-aanhangers. Vroeger zouden ze dit wel gedaan hebben, maar nu durven ze het niet meer. De politie moet in dat gat springen, maar doet het niet. Veel zaken blijven liggen of de straffen zijn te licht. Caissières van de supermarkt vertellen bijvoorbeeld dat de politie voor winkeldiefstal vaak niet eens meer langskomt:

Ik heb een keertje twee uur op het politiebureau gezeten om aangifte te doen. Een jongen uit Mijdrecht was verslaafd en bezorgde overlast in de winkel. Toen heb ik aangifte gedaan en dan krijg ik drie maanden later een brief van Justitie: het vergrijp was niet ernstig genoeg. Dan denk ik: pfff.. Maar ik ga daarna wel mijn hond uitlaten en dan kom ik hem wel tegen, dat stoort me gewoon. Dat vind ik erg. En dat is de reden dat ik het laat gaan, maar dat mag volgens mij nooit de

bedoeling zijn. We mogen elkaar best wijzen op fouten. De consequentie moet niet zijn dat ik in elkaar wordt geslagen of dat mijn ruit wordt ingegooid. We hebben in Mijdrecht ook een familie wonen, hele agressieve mensen zijn dat, die zitten bij de F-side van Ajax, die gaan bij het minste geringste in het uitgaansleven iedereen in elkaar slaan en niemand die aangifte durft te doen.

Caissière (Vrouw, 37)

Er zijn volgens PVV-aanhangers allerlei voorbeelden van kleine criminaliteit waar niets aan wordt gedaan, niet door de politie maar ook niet door de politiek. Dat zou anders moeten, maar dat mag van de politiek niet. Ook een corrigerende tik zou al helpen:

Ik heb het echt zelf meegemaakt dat iemand een ruitje van mijn auto insloeg en dat hij mijn mobiele telefoon eruit haalde. Dan komt de politie kijken en dan komen er hele groepen van die kleine Marokkaantjes van zeven-acht jaar tot een jaar of veertien-vijftien, die komen langslopen en staan je gewoon uit te lachen, want die hebben gewoon dat ding in hun zak. En geen man die daar wat aan kan doen. Ze lopen je gewoon uit te lachen, dat wordt alleen maar erger. (...) In Marokko zullen ze dat niet doen, hè? Want dan worden ze gelijk verrot geslagen. Maar hier mag je van meneer Donner, ook al zo'n eikel, niet eens je kind een corrigerende tik geven. Af en toe een keer flinke schop onder je hol is helemaal niet erg, daar word je groot van.

Ondernemer sloopbedrijf (Man, 63)

Een PVV-aanhanger maakt de vergelijking met kleine kinderen. Je moet bij kinderen duidelijke grenzen stellen en die handhaven. Kinderen proberen de grenzen uit en moeten leren dat die grenzen vaststaan. Het lukt niet om kinderen dit te leren zonder grenzen te stellen. De politiek en de politie reageren op dezelfde manier te slap op criminaliteit:

Als een klein jongetje iets doet en je zegt heel lief tegen dat kleine jongetje: mag je niet doen, en dat jongetje gaat gewoon door en je zegt het nog een keer en je zegt het nog eens een keer... Als je hem op een gegeven moment bij z'n lurven pakt en zegt: en nu is het over, ja? Dan komt dat misschien wat harder over, maar er zijn situaties waar je gewoon eens wat harder aan moet pakken. De waarheid moet naar voren komen.

Vrijwilliger Vluchtelingenwerk (Vrouw, 30)

Harder optreden werkt volgens de PVV-aanhangers ook bij jongeren op school, en dus zou op dezelfde manier opgetreden moeten worden in de maatschappij. 'Knuffelig gedoe' werkt averechts:

Met de PVV wordt het gewoon wat harder en dat heeft de samenleving op dit moment nodig. (...) Ik kan het vergelijken met een stageklas. En daar is het ook gewoon zo, als je gewoon je regels laat weten en je grenzen aangeeft en daar ook continu standvastig in blijft, dan krijg je daarna juist... Op dat moment vinden ze het niet zo leuk, maar daarna ben je juist één van de betere en dan zeggen ze allemaal: oh wat jammer dat je weggaat! En dat is beter dan dat knuffelige gedoe, van: oh, maakt niet uit, volgende keer beter. Volgende keer doen ze het gewoon weer.
Student Pabo (Man, 20)

Een aantal PVV-aanhangers stelt dat zwaarder straffen prima werkt en dat daar ook bewijs voor bestaat. Zo zou er in het buitenland al ervaring mee zijn. Emigranten naar Dubai en Thailand vertellen dat daar zero-tolerancebeleid wordt gevoerd en dat de criminaliteit veel minder is. Maar in Nederland is er gewoonweg geen durf om dit te doen en durft men niet eens het rookverbod te handhaven, laat staan zware criminaliteit. In het buitenland zijn er wel normen:

Het respect is er in Thailand meer. Als hier iets gebeurt en bijvoorbeeld een politie-agent houdt je aan en maakt een proces-verbaal, dan krijgt hij een grote mond en dan lachen ze. Ze zaten te lachen, hebben ze een proces-verbaal gekregen, hadden ze de helm niet op of ze zijn door het rode stoplicht heen gegaan, dan staan ze te lachen. Dat boeit hen niet, en er wordt betaald, klaar. (...) Ook dat verkeer, als je ziet hoe dat krioelt daar, daar reed ik op zo'n motor-scootertje (...) door die stad heen. Het gaat allemaal niet met hoge snelheden, iedereen houdt met iedereen rekening. Dat is hier niet, hier wordt de vinger opgestoken.
Gepensioneerde (Man, 65)

Samenvattend willen PVV-aanhangers dat de normen worden gehandhaafd. Hoewel dit pleidooi niet alle verdwenen waarden terugbrengt die ze graag terug zouden zien, zou het wel een goed begin zijn. Burgers zouden moeten leren op school verantwoordelijkheid te nemen. Straffen helpt om burgers in het gareel te houden. PVV-aanhangers willen niet alleen hardere straffen, maar ook een politie die gezag uitstraalt. Zij hebben een afkeer van wat zij 'knuffelig gedoe' noemen: zachte methoden om burgers te overreden of te stimuleren ander gedrag te vertonen. Ze maken hierbij een vergelijking met kinderen: ook die hebben een harde aanpak nodig om ze op het juiste spoor te krijgen. Dat geldt volgens hen voor iedereen.

Conclusie

PVV-aanhangers zien naast problemen in de politiek, allerlei maatschappelijke problemen waar zij een oplossing voor willen zien. Het gaat om brede, allesomvattende thema's. Op maatschappelijk terrein ageren de PVV-aanhangers tegen allerlei uitwassen van individualisering. Daarnaast spreken zij over de kwaliteit van publieke instellingen, met name op het gebied van zorg en veiligheid. PVV-aanhangers koppelen deze problemen niet of nauwelijks aan bestaande politieke partijen en hun politieke voorstellen. Op deze manier lijkt het alsof de politiek deze thema's is vergeten of bewust negeert. De PVV lijkt voor haar aanhangers de enige partij te zijn die iets aan deze thema's wil doen. PVV-aanhangers lijken zich er niet van bewust te zijn dat de politiek veel van de thema's die zij agenderen wel degelijk bespreekt. PVV-aanhangers volgen de politiek vaak onvoldoende om dit op te merken.

PVV-aanhangers redeneren vanuit drie centrale waarden over de huidige maatschappelijke ontwikkelingen: verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid. Zij constateren dat deze waarden in de omgang tussen mensen minder belangrijk zijn geworden dan ze vroeger waren of minder belangrijk zijn dan wenselijk is. Vroeger namen burgers zelf verantwoordelijkheid voor hun inkomen, hun opleiding en hun kinderen. Uiteenlopende voorbeelden laten zien dat burgers zich niet meer verantwoordelijk gedragen. Met name het fenomeen dat ouders hun kinderen op jonge leeftijd 'dumpen' in de crèche zien zij als teken dat verantwoordelijk gedrag op de terugtocht is. Hetzelfde geldt voor het gemak waarmee burgers kiezen voor een uitkering in plaats van een baan. Burgers voelen zich ook niet meer verantwoordelijk voor elkaar, hebben niets meer voor elkaar over en helpen elkaar niet meer. Burgers hebben veel oog voor hun materiële belangen, maar niet voor de sociale cohesie in de eigen woonwijk. Ook rechtvaardigheid is weg: burgers frauderen bij het leven, of gebruiken voorzieningen weliswaar binnen de regels, maar niet op een manier zoals deze ooit waren bedoeld.

De PVV-aanhangers klagen echter niet alleen over de omgang tussen mensen, zij zien dezelfde problemen terugkomen in de publieke sector. Ook hier zijn verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid dikwijls verdwenen of hebben aan belang ingeboet. Publieke functionarissen voelen niet meer de verantwoordelijkheid die ze zouden moeten voelen. Hun instellingen voeren de taken die ze gekregen hebben slecht uit, en besteden geld te vaak aan zaken als kantoorgebouwen en hoge directiesalarissen. De wederkerigheid is in publieke instellingen onder druk komen te staan: prestatie en tegenprestatie in de publieke sector staan niet meer in relatie tot elkaar. Burgers mogen wel betalen voor allerlei maatschappelijke regelingen en voorzieningen, maar kunnen er als het erop aankomt geen gebruik van maken, in zowel de zorg als de sociale zekerheid. In de publieke sector wordt het gebrek aan wederkerigheid en het gebrek

aan verantwoordelijkheid van hoge functionarissen op zichzelf gezien als aantasting van de rechtvaardigheid.

PVV-aanhangers maken zich zorgen over een groot aantal thema's, waarbij de politiek niet daadkrachtig zou reageren. Welke thema's dit zijn, verschilt per PVV-aanhanger. De één maakt zich zorgen over de salarissen in de zorg, de ander over de manier waarop ouders hun kinderen opvoeden, weer een ander over de fraude met uitkeringen en weer een ander over de kwaliteit van de ouderenzorg. Hoewel de zorgen van PVV-aanhangers uiteen lopen en soms ook onderling tegenstrijdig zijn, hebben zij dezelfde onderliggende waarden gemeen, die allemaal ingaan tegen de huidige individualisering en de ontwikkelingen in de publieke sector. Over beide bestaat volgens PVV-aanhangers te weinig verontwaardiging. Hier ligt precies de aantrekkingskracht van Geert Wilders, die zich in ieder geval wel kwaad maakt over deze kwesties. Bij andere partijen hebben PVV-aanhangers een dergelijke woede nooit opgemerkt.

PVV-aanhangers maken zich zorgen wat er met Nederland gebeurt als deze trends zich voort zouden zetten. Ze verwachten met name meer criminaliteit als burgers zich nog minder gaan aantrekken van anderen en hun eigen leven niet in de hand nemen. Als de sociale cohesie niet toeneemt, zal dit eveneens leiden tot meer criminaliteit in plaats van minder. De verwachting dat deze trends zich zullen doorzetten is sterk aanwezig. De reden daarvoor laat zich raden: de PVV heeft weliswaar invloed maar onvoldoende invloed om deze trends te keren, terwijl deze partij de enige is die de kwaadheid over deze ontwikkelingen deelt. De kans dat deze ontwikkelingen zich daarmee doorzetten is volgens PVV-aanhangers levensgroot. Waar voor hen de toekomst onzeker is, levert het verleden hen mooiere associaties op.

PVV-aanhangers willen vooral dat normen worden gehandhaafd. Hoewel zij zich realiseren dat dit niet alle problemen oplost, zien ze dit wel als een goed begin. Burgers moeten op school leren verantwoordelijkheid te nemen, en moeten gestraft worden als ze zich niet aan de normen, wetten en regels houden. Of dat op dit moment gebeurt op school is voor veel PVV-aanhangers niet duidelijk. Wat PVV-aanhangers wel weten is dat er onvoldoende hard gestraft wordt als mensen zich niet aan de regels houden. Zij hebben een sterke voorkeur voor repressie, en harde vormen daarvan. In de visie van PVV-aanhangers werken 'linkse' oplossingen, zoals de dialoog, niet omdat mensen uiteindelijk altijd hun eigen ding blijven doen. De vergelijking met kinderen is hier snel gemaakt: ook kinderen hebben discipline nodig, en dat geldt ook voor volwassenen. De eisen die aan burgers worden gesteld liggen relatief hoog: het gaat voor PVV-aanhangers niet alleen om het naleven van de regels, maar ook om het naleven van de geest van de regels. Het is niet voldoende om recht te hebben op een uitkering, het moet ook kloppen met de redenen waarom ooit uitkeringen zijn bedacht.

NIET TE EXTREEM OVER BUITENLANDERS

Een van de belangrijkste programmapunten van de PVV bevindt zich op het terrein van integratie, immigratie en de islam. Dit is het thema waar vrijwel alle PVV-aanhangers sterke opinies over hebben. Er zijn regelmatig PVV-aanhangers die de thema's politiek en maatschappij negeren, maar er zijn nauwelijks burgers die de PVV steunen en geen uitgesproken opvattingen hebben over de multiculturele samenleving. Slechts een kleine groep distantieert zich van de PVV-ideeën over buitenlanders, de rest stemt er helemaal of deels mee in. Deze instemming blijkt echter geenszins vanzelfsprekend.

De ideeën van PVV-aanhangers over de multiculturele samenleving zijn vaak direct verbonden met hun opinies uit het vorige hoofdstuk over de maatschappij: de waarden verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid. Deze zouden door de komst van buitenlanders worden bedreigd. Buitenlanders vormen geen afgebakende groep: iedereen die niet blank is of geen Nederlands paspoort heeft kan eronder vallen. Alleen bij blanke Nederlanders is zeker dat ze niet onder de noemer 'buitenlanders' vallen. In de praktijk zijn huidskleur en taal voor PVV-aanhangers belangrijker dan het paspoort: niet-blanke burgers worden vaak onder buitenlanders gerekend, net als personen die een taal spreken die onbekend is, zoals Marokkaans, Turks of Pools:

We maken daar altijd grapjes over, want mijn vrouw is een buitenlander, dat staat ook in haar paspoort. Ze is wit, dus dat verwachten ze niet, dat is de hele clou. Dat is een verschil en dan zijn er Surinamers of wat, en die zijn eigenlijk Nederlander, en die worden dan bestempeld als buitenlander. Mijn vrouw wordt bestempeld als Nederlander. Dat is zo leuk als je ergens bent. Dan hebben ze het over die buitenlanders, en dan zegt ze: dank je wel. Maar dat maakt niet uit. Buitenlands is helemaal niet erg. Ik zeg altijd: je hoort niets over Vietnamezen of Chinezen. Ze gaan een restaurantje openen, ze redden zichzelf, ze vallen de maatschappij niet lastig en je hoort er nooit iemand over.

Werkloze (Man, 56)

Voor een deel blijken de meningen en visies van PVV-aanhangers voorspelbaar, namelijk dat ze voor strengere regels zijn en de Nederlandse cultuur willen koesteren, maar deels blijken hun meningen ook aanzienlijk af te wijken van wat Geert Wilders naar voren brengt.

Aanpassen

PVV-aanhangers vinden massaal dat buitenlanders zich moeten aanpassen. Zij stellen dat ze integratie heel belangrijk vinden, hetgeen voor hen inhoudt dat buitenlanders zich moeten aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden. Dit kan op verschillende manieren plaatsvinden, maar het zou vooral ontstaan door in contact te komen met de Nederlandse cultuur. PVV-aanhangers vertellen dat hun indruk is dat in de praktijk eerder het omgekeerde van integratie plaatsvindt: culturen komen eerder niet dan wel met elkaar in contact. Een voorbeeld zijn islamitische scholen:

Ik vind wel dat die mensen absoluut moeten integreren. Of je nou islamiet of katholiek bent... als het een religie is, maakt dat helemaal niks uit. Op het werk hadden we wel een aantal islamieten als collega, hele beste mensen. Als ik 's-morgens om half acht aan het werk ging, waren zij ook aan het werk. Daar was absoluut niks mis mee en die moeten ook blijven, sterker nog, ik denk dat we steeds meer mensen van buiten Nederland nodig hebben, daar is dus niks op tegen. Maar zoals dan die vreemdelingen in Nederland kwamen en in de watten gelegd werden, alles werd maar betaald tot en met de speciale scholen... Er is hier in de omgeving geen islamitische school, die is in Helmond. Dan rijden er elke dag twee of drie bussen, die halen dan in Venlo en in de dorpen die kinderen op en die rijden dan naar Helmond, en weer terug. Dat wordt allemaal voor ze betaald. Om diverse redenen is dat volgens mij niet goed.

Gepensioneerde (Man, 65)

Het is de bedoeling dat buitenlanders zich aan Nederland aanpassen en niet andersom. Soms hebben PVV-aanhangers juist de indruk dat het eerder andersom is. Een voorbeeld is het verplicht eten van halalvlees in een kantine, omdat er ook enkele moslims werken. Dit soort dingen kunnen volgens PVV-aanhangers niet de bedoeling zijn:

Ik denk dat heel veel mensen vanwege gemakzucht... zoals die ouders van mensen die hier geboren zijn, die spreken vaak geen woord Nederlands, terwijl ze hier dertig jaar wonen. Op die manier krijg je ook nooit een goede samenleving met die mensen, want die willen alleen hun eigen winkeltjes en hun eigen dingetjes,

zodat het nooit een geheel kan worden. Die kinderen nemen dat over en schoppen overal tegenaan. Het zal inderdaad moeilijk zijn om mensen die hier geboren zijn bepaalde regels op te leggen omdat ze in principe gewoon Nederlander zijn.
Gevangenisbewaker (Man, 26)

De PVV-aanhangers noemen het een belangrijk pluspunt dat de PVV buitenlanders aanspreekt op hun gedrag en hun integratie. Andere partijen doen dit volgens hen te weinig, helemaal niet of zijn er te onduidelijk over. Het is belangrijk dat buitenlanders signalen oppikken dat hun aanpassing aan de Nederlandse cultuur dringend gewenst en niet vrijblijvend is. Met name de PvdA krijgt om deze reden veel kritiek. Zo verloochent Job Cohen zijn Joodse achtergrond door antisemitisme goed te praten en ook over homo's is de PvdA dubbel. Voor PVV-aanhangers suggereert dit dat integratie volgens de PvdA niet echt nodig is en dat de PvdA het altijd op zal nemen voor buitenlanders in plaats van Nederlanders:

Geert Wilders werd als racist bestempeld en het ging alleen maar over die [buitenlanders] en daar wilden ze hem alleen maar op pakken en dan denk ik: hallo... ik ben er ook nog, of gaan we het alleen nog maar daarover hebben? (...) We stemmen op een Nederlandse regering voor het Nederlandse volk en dan gaan we het alleen daarover hebben, weet je wel? Job Cohen zegt: iedereen telt mee... die neigt ook alleen naar de buitenlanders. Dan denk ik: Job, ik ben er ook nog, ga je het ook nog voor mij opnemen?
Caissière (Vrouw, 37)

De belangrijkste eis die PVV-aanhangers aan buitenlanders stellen is dat zij iets terugdoen voor de samenleving: ze moeten hun verantwoordelijkheid nemen en laten zien dat er sprake is van wederkerigheid. PVV-aanhangers hebben een voorkeur voor betaald werk, omdat zij vinden dat burgers verantwoordelijk moeten zijn voor hun eigen leven. Buitenlanders moeten iets bijdragen aan de economie en de samenleving. In de ogen van PVV-aanhangers doen ze dat echter te weinig. Als buitenlanders niet werken, profiteren ze van de voorzieningen in Nederland zonder daar zelf iets aan bij te dragen. Buitenlanders moeten laten zien dat ze samen willen leven met de Nederlanders en dat ze daar ook hun best voor willen doen. Als ze dat niet doen, is er iets mis:

Vluchten is een enorme stap, maar wanneer jij bewust die stap neemt, moet je er ook bewust van zijn dat die stap best moeilijk kan zijn. Dan moet je ook de consequenties aanvaarden die daar verder aan vastzitten. Ga jij naar de burens, dan gaat dat veel makkelijker. Ga jij naar een ander land, dan zijn daar ook hele andere eisen en dat moet je je van tevoren ook realiseren: in dat land gaat het anders. Maar in dat land waar je naar toe gaat, is geen onderdrukking, geen angst, geen

bedreiging. Mag je dan ook niet zo vriendelijk zijn om ook van dat andere land waar je niet bedreigd wordt, dat andere land wat je helpt, jou een huis geeft, geld om te integreren... mag je dan ook niet van dat andere land iets overnemen? Is er dan niet op een gegeven moment een stukje verantwoordelijkheid dat je zegt: nu heb ik die stap genomen, deze mensen vangen mij op, en nu ga ik ook proberen om met die mensen samen te leven?

Vrijwilliger Vluchtelingenwerk (Vrouw, 30)

Verschillende PVV-aanhangers zeggen dan ook expliciet dat het volgens hen geen enkel probleem is dat buitenlanders in Nederland komen werken. Uit deze verhalen volgt echter ook een aanvullende eis: als er geen werk meer is, moeten buitenlanders weer vertrekken. Werkloze buitenlanders vormen in tegenstelling tot werkende buitenlanders een probleem:

Het maakt niet uit welke buitenlanders het zijn. Op het moment dat er werk is, is dat ook geen enkel probleem, maar op het moment dat er geen werk meer is moet het ook ophouden en moeten ze gewoon terug, dan moeten ze niet blijven hangen en door ons ook nog betaald worden. Op het moment dat ze komen werken, geen enkel probleem, ook gewoon betalen en de Nederlandse normen. Alleen als het werk ophoudt, dan houdt het ook op met betalen en dan moeten ze gewoon terug.

Monteur (Man, 52)

Daarnaast zouden buitenlanders zich aan de regels moeten houden, zo stellen PVV-aanhangers. Ook deze norm komt direct voort uit de waarden van PVV-aanhangers over verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid. Buitenlanders zouden zich vaak niet aan de regels houden en worden steeds in verband gebracht met wangedrag, criminaliteit en fraude. De rechtvaardigheid en wederkerigheid is daardoor weg. Een voorbeeld zijn de rellen in 2009 en 2010 in Culemborg, waar Marokkaanse en Molukse jongeren op de vuist gingen. De geïnterviewden vragen zich openlijk af of ze dit niet 'in hun eigen land' kunnen doen:

Toentertijd in Culemborg waren er ook rellen en er waren helemaal geen blanke mensen bij. Het had niets te maken met blanke mensen. Allemaal ruzies en geen blanke mensen. (...) Ik denk dat het toch echt wel helemaal mis is bij hun. Ze hebben niet onze normen en waarden, daar leven ze niet naar en daar doen ze ook helemaal geen moeite voor, denk ik. Het is een beetje jammer dat ze dan onderling ook nog ruzie gaan maken, dat wij er zelf ook nog last van gaan hebben. Doe het dan in hun eigen land.

Huismoeder (Vrouw, 37)

Een aantal PVV-aanhangers heeft directe, negatieve ervaringen met buitenlanders in het dagelijks leven waardoor ze een negatief beeld van buitenlanders hebben gekregen. In hun ogen zorgen buitenlanders vooral voor overlast in plaats van dat zij integreren. Een van hen werd beroofd door een buitenlander, een ander heeft last van hangjeugd en weer een ander heeft een hond die door een buitenlander is geschopt. Toen een jong stel een huis had gevonden, bleken ze vlakbij Antillianen te wonen die overlast veroorzaakten:

Een aantal huizen verderop woonde een Antilliaan, dus die kwam je tegen. En ook wel mensen waar ik ook wel mee praatte, maar ook wel mensen waar ik bonje mee gehad heb. Omdat ik vond dat ze zich niet goed gedroegen. (...) Ze hadden altijd een hoop rotzooi om het huis, altijd veel mensen om het huis en dan woonden ze een aantal huizen verderop en dan wou het zomers toch nog gebeuren dat ik achter het huis zat en dat ik daar enorm veel last van had. Echt harde muziek en een hoop lawaai tot 's nachts een, twee uur. Ik hield me dan 's-nachts wel koest en probeerde de volgende dag daar toch wel eens wat van te zeggen. Dan zei ik: toch wel veel lawaai gisteren... En dan het bekende Antilliaanse toontje van: dat moet maar kunnen, dat is toch gezellig en leuk. Ze werden ook niet boos of agressief. Maar goed, dat is leuk voor een paar weken, maar daar ga je je steeds meer aan irriteren.
Installateur (Man, 32)

Maar ook diegenen die geen negatieve ervaringen hebben met buitenlanders hebben kritiek. Algemeen hangt er om buitenlanders de lucht van profiteurs. Volgens de PVV-aanhangers wordt er in Nederland voor buitenlanders veel geregeld. Ze krijgen gemakkelijk een huis, maar dan blijken ze plotseling met de Noorderzon vertrokken. Ze nemen de gekregen spullen, die van belastinggeld zijn betaald, mee. Buitenlanders maken dus misbruik van de 'goedheid van de Nederlanders':

Miljoenen per jaar die naar het buitenland gaan: Marokko, Tunesië. Ik heb het aan den lijve ondervonden daar. Iemand gaf keihard acht kinderen op. Hij had er maar vier en daar kwam hij al zeven jaar mee weg. En hij kreeg al zeven jaar een uitkering uit Nederland, omdat hij afgekeurd was vanwege zijn rug. Want ze gaan allemaal met van die walgelijke rugklachten eruit en dat is moeilijk controleerbaar en dat was in die tijd heel sterk: mensen gingen terug naar hun eigen land en zijn hier net lang genoeg geweest om een uitkering te krijgen. Die mannen verdienen zeven jaar lang per jaar meer dan een dokter daar! En dan nog van acht kinderen kinderbijslag aanvragen. Hij vroeg mij te helpen, maar ik heb gezegd: ik heb hier geen verstand van, ik weet niet hoe ik dat moet invullen. De groeten, ik werk daar niet aan mee. Die lui uit dat soort landen hebben een tweede huis en een derde huis daar, en hier doen ze of ze niks hebben.

Ondernemer (Man, 55)

Het beeld bestaat dat buitenlanders regelmatig frauderen, en dat daar niet tegen wordt opgetreden. Dit probleem zien de PVV-aanhangers ook onder Nederlanders, maar juist bij buitenlanders zou het extra erg zijn omdat zij gebruik maken van de Nederlandse gastvrijheid. Een ander voorbeeld is een buitenlander met een dure auto. De suggestie is dat dit 'niet kan kloppen'. Buitenlanders hebben dit verkregen door criminele activiteiten, ze hebben gefraudeerd of ze hebben geprofiteerd van een uit de hand gelopen regeling:

Uit welke landen ze precies komen weet ik niet. Maar het zijn mensen die in een oorlogsland verkeren of niet passen bij het heersende geloof, en die komen dan hier. Ze laten wel een beetje de boel regelen. Dat laten ze voor zich doen, want ze kennen de taal niet, ze kunnen geen Nederlands lezen, maar dan zijn er andere mensen die dat voor ze regelen. Dat zijn dan de grootste profiteurs van Nederland, noemen wij dat. Hier op de boulevard in de zomer, dan zie je buitenlandse jongens tussen de twintig en dertig rijden in Mercedessen, dan denk ik: ik heb hard gewerkt maar ik kan zo'n auto nog niet betalen. En dan zie je zulke jongens met zulke auto's rijden. Of ze doen er wat anders bij, dat weet niemand, of ze krijgen geld via mensensmokkel denk ik dan, of wietplantages.

Elektricien (Man, 61)

PVV-aanhangers stellen dat de waarden die ze voor Nederlanders belangrijk vinden nog meer voor buitenlanders zouden moeten gelden: verantwoordelijkheid nemen betekent betaald of onbetaald werk doen en je aan de regels houden. Het bijdragen aan de economie en de samenleving is ook een goede vorm van wederkerigheid: buitenlanders maken immers gebruik van de gastvrijheid van Nederland. Buitenlanders moeten tenslotte rechtvaardigheid hoog in het vaandel hebben, wat wil zeggen dat zij zich aan wetten en regels moeten houden. Buitenlanders die zich niet aan deze waarden houden, kunnen het beste vertrekken. De PVV-aanhangers stellen dat de PVV als enige buitenlanders op hun gedrag aanspreekt, waar andere partijen, en met name de PvdA, dat niet doen.

Fervente islamcritici

Een deel van de PVV-aanhangers herkent zich sterk in hoe Wilders over buitenlanders, en met name over moslims, spreekt. Deze groep is relatief beperkt aanwezig onder de geïnterviewden, aangezien de meesten juist een genuanceerdere blik op buitenlanders en moslims hebben. In deze paragraaf staan de fervente tegenstanders van de islam en in mindere mate de multiculturele samenleving centraal. Deze groep zegt geen contacten te hebben met buitenlanders, allochtonen, immigranten of moslims. Een aantal aanhangers zegt heel expliciet alleen

Nederlandse vrienden te hebben, wat voor hen gelijk staat aan vrienden waarvan ze weten dat ze geen buitenlandse achtergrond hebben. Over buitenlanders en moslims zeggen ze dat ze 'daar niets mee hebben':

Je ziet natuurlijk wel types staan met een getinte huid, in groepen. Dat is dan ook wel bedreigend, maar ik loop maar gewoon door. Maar als je bij iemand in de klas zit dan is dat natuurlijk wel anders dan als je alleen maar daar loopt en ze tegenkomt. Ik heb niet echt mensen met een getinte huid in Rotterdam waar ik mee omga. Gewoon alleen echt Nederlanders. Ik zou ook niet anders willen. (...) Niet alle buitenlanders zijn slecht, maar het is wel elke keer weer een buitenlander en dan heb ik zoiets van: ga ook maar gelijk weg, dan hoef ik je hier ook niet meer, ga in je eigen land verder. Want in de zomervakantie wel zes weken naar Turkije terug, want daar hebben ze ook gewoon een huis en weet ik veel wat. Dan kunnen ze toch ook de rest van het jaar daar blijven.

Scholier (Vrouw, 21)

Deze PVV-aanhangers kennen geen twijfel over de problemen rond de islam. Zij zien de islam als een bedreiging van het Westen en de vrijheid, zoals Wilders dat in het publieke debat regelmatig naar voren brengt. De meest voorkomende manier om tot deze inzichten te komen lijkt het dagelijks leven te zijn. Een installateur vertelt bijvoorbeeld dat hij bij moslims niet naar binnen mag als er alleen een vrouw aanwezig is. Anderen klagen dat de stad van karakter is veranderd:

Terwijl die massa-immigratie doorging zag ik natuurlijk mijn eigen stad veranderen. Daarnaast ook het besef dat het hoofddoekje, ofwel hoe ze het noemen... ik vind het ook letterlijk een kopvod, een stukje vod, daar bedoel ik niks denigrerends mee ten opzichte van de vrouw die hem op heeft. Nu is het zo dat binnen de islam vrouwen eigenlijk niets meer waard zijn dan een huisdier. De vrouwen worden als huisdieren gehouden. Als er niet genoeg jongetjes uitkomen, dan neem je een tweede vrouw, dan is die andere niets meer waard, dan wordt zij gewoon de huishoudster van jouw volgende vrouw. Die ideologie wordt verkocht als religie, dat is een hele slimme marketingtruc, Mohammed had dat al heel snel door.

Elektricien (Man, 61)

Toch komen niet al deze observaties direct uit het dagelijks leven van de PVV-aanhangers. Sommigen halen deze observaties uit landen ver weg, waar ze voor vakantie of werk zijn geweest. Daar zou de islam in opkomst zijn. Dit zou volgens deze PVV-aanhangers ook in Nederland kunnen gebeuren:

Als je naar Cyprus kijkt hoeveel christelijke kerken er stonden en er nu staan, en hoeveel moskeeën er nu staan. Dan denk ik: dat is volgens mij niet de bedoeling.

De kerken zijn weggehaald en er zijn moskeeën voor teruggekomen en daar zit ik niet op te wachten. Op zich zijn de moskeeën het probleem niet, maar waarom moet de kerk weg? Dat komt omdat zij vanuit een bepaald ideaalbeeld denken, een soort overname. De islam heeft geen renaissance gehad, ze zijn niet verlicht, ze hebben niet naar zichzelf gekeken, of naar de Koran, dat hebben we met de Bijbel wel gehad.

Re-integratie-coach (Vrouw, 34)

Sommigen hebben uitgebreid over de islam gelezen en zijn er op die manier achter gekomen hoe de islam 'echt' is. Dit is echter een minderheid, aangezien de meeste aanhangers vooral af lijken te gaan op zeer diffuse signalen of de stelling van anderen dat de islam in opkomst is:

Er zijn vanuit de islam maar twee gebieden in de wereld. Het huis van de vrede waar de islam heerst: Saoedi-Arabië, Jemen, Qatar, maar ook Turkije, Syrië, Libanon, Egypte, eigenlijk heel Noord-Afrika. Dat is dus het huis van de vrede en wij wonen in het huis van de oorlog. Dat is waar de islam niet heerst. Er wordt niet gedacht in staten. Wat je heel sterk ziet is in vooral grote steden, Amsterdam, Den Haag, maar ook Brussel... in Anderlecht komt geen politie meer. Daar zijn complete wijken overgenomen door de islam. In Engeland zie je het ook: heel veel wijken zijn overgenomen door islamitische mensen.

Ondernemer (Man, 41)

Deze PVV-aanhangers zien een gevaar in de islam en vinden het daarom terecht dat Wilders in het publieke debat op de gevaren ervan wijst. Zij zijn er dus ook voor dat Wilders komt met voorstellen als een 'kopvoddentax', omdat die voorstellen duidelijk maken dat de islam bestreden moet worden. Een aanwijzing voor deze aanhangers dat de islam gevaarlijk is, is al dat moslims veel kinderen hebben:

Als ik kijk naar de school waar ik werkte, ik heb dat live meegemaakt en ik denk dat mensen die werken in het centrum van Den Haag dat ook meemaken. Die gezinnen hebben zes of zeven kinderen, terwijl een gewoon gezin inmiddels maar twee kinderen heeft. Als jij elk gezin acht of negen kinderen geeft, dan hoef je maar een simpel rekensommetje te maken waar we over vijftig jaar met Nederland staan. Ik heb niks tegen die mensen, maar ik maak me wel zorgen dat Den Haag een soort olievlek wordt van mensen die islamitisch zijn. Dan denk ik: volgens mij zit ik hier gewoon in Nederland en niet in Teheran.

Re-integratie-coach (Vrouw, 34)

Samenvattend is er een groep PVV-aanhangers die zich sterk keert tegen de multiculturele samenleving en met name tegen de islam. Zij 'hebben niets met buitenlanders' en zien in het dagelijks leven of op vakantie allerlei tekenen dat de islam in opkomst is. Vaak zijn dit indrukken die een sterke emotionele indruk hebben gemaakt. Sommige islamcritici hebben uitgebreid gelezen over de islam en zijn zo tot de ontdekking gekomen dat de islam een probleem is. Zij vinden net als Wilders dat de islam bestreden moet worden. De meeste PVV-aanhangers missen echter de diepe overtuiging dat de islam niet deugt of de multiculturele samenleving niet werkt. Hun idee is vooral oppervlakkig dat de multiculturele samenleving is mislukt.

Geen racisme

Een meerderheid van de PVV-aanhangers heeft een meer genuanceerde kijk op de multiculturele samenleving en vindt dat er in de media geen recht wordt gedaan aan hun meningen. Zij proberen het beeld dat zij 'bevooroordeeld' zijn te doorbreken door te vertellen over hun contacten met buitenlanders. Deze laten zien dat PVV-aanhangers van goede wil zijn, een open blik hebben naar buitenlanders, hen een kans willen geven en geen onderscheid maken tussen bevolkingsgroepen. Zo vertelt een PVV-aanhanger over een Somaliër die bij de sportvereniging kwam sporten. Dat leverde veel problemen op omdat hij de taal niet sprak, maar iedereen wilde wel zijn best doen om er het beste van te maken:

Laatste keer bij het voetballen zou er een jongen komen. (...) Dat is dan via één of andere organisatie uit Breda en die jongen wil dan voetballen. Dat moet allemaal kunnen, dan zeggen ze bij een vereniging: als hij contributie betaalt dan moet hij lid mogen worden, want iedereen mag lid worden. Alleen dan is het punt: waar komt hij terecht? Dan moet er getraind en gevoetbald worden, maar die jongen spreekt geen één woord Nederlands, alleen maar Somalisch, ook geen Engels en dan heb je dus wel een probleem. Dan moet je dat dus op zien te lossen. Hij mag komen trainen, hij mag komen oefenen, maar dan zorgen jullie voor een tolk... want er zal toch gecommuniceerd moeten worden, want anders houdt het natuurlijk heel erg snel op. Dat hebben ze een aantal weken op proef gedaan en uiteindelijk is dat goed gegaan, hij zit ondertussen ook op school en hij is zover dat hij ook wel een aantal woorden Nederlands kan, dus dat verloopt op zich wel prettig. En daar is op zich ook niks mee, dat mag ook. Als de ouders hier zijn en die werken en hij zit hier op school, daar is verder ook niks mis mee. Alleen hij moet zich wel aanpassen, zo snel mogelijk.

Monteur (Man, 52)

PVV-aanhangers verzetten zich dan ook sterk tegen het beeld dat ze zouden discrimineren of racistisch zouden zijn, zoals volgens hen regelmatig in de media wordt beweerd. Daar is absoluut geen sprake van, zeggen ze, het zijn hooguit anderen die dat doen. Zij weten dat dit onder PVV-aanhangers wel voorkomt, maar dit geldt niet voor henzelf. Sommigen zeggen dat als er sprake is van discriminatie of racisme, dat te maken heeft met de achtergrond van deze PVV-aanhangers:

Een paar vriendinnen die op de PVV hebben gestemd discrimineren wel. Eentje komt uit een dorp, dus die heeft niet echt heel veel zin om... die kent dat helemaal niet. En die studeert nu ook in Rotterdam. (...) Die woont natuurlijk in een dorp, dus daar zijn minder buitenlanders, ook al werkt ze gewoon. Zij werkt in een pizzeria, dus ze werkt wel met buitenlanders. Maar ik denk dat Rotterdam wat meer afschrikt voor haar, al die hoofddoekjes. Ook als je wel eens met haar gaat winkelen dan vindt ze het wel een beetje gek dat er heel veel hoofddoekjes zijn in Rotterdam en dat soort dingen. Ik denk dat ze daardoor wel daarop heeft gestemd.

Student gezondheidswetenschappen (Vrouw, 20)

Volgens verschillende PVV-aanhangers gaat het er niet om dat sommige PVV-stemmers een hekel hebben aan buitenlanders, het gaat erom dat zij eisen aan hen stellen en iets van buitenlanders verwachten. Het is verkeerd dat te verwachten met buitenlanderhaat. Waar je ook gaat wonen, er zullen altijd eisen aan je gesteld worden, dus ook in Nederland. Een voorbeeld is dat mensen die kunnen werken dat ook moeten doen:

Er zit hier een man heel vlakbij, die woont elf jaar in Nederland en die verkeert het om Nederlands te praten, want hij moet zijn cultuur hoog houden. Dus heb ik aan hem gevraagd: joh wanneer ga je terug? Toen schrok hij een beetje. Ik zeg: dan hoor jij hier toch niet? Hebben wij PVV'ers een hekel aan deze mensen? Nee, iedere vluchteling is in Nederland welkom, ze worden gesteund, ze worden geholpen, maar er wordt ook wat van deze mensen verwacht.

Vrijwilliger Vluchtelingenwerk (Vrouw, 30)

Volgens PVV-aanhangers moet het vanzelfsprekend zijn om je aan te passen aan de nieuwe omgeving. Dit geldt voor buitenlanders in Nederland, maar ook voor henzelf als ze zich in het buitenland begeven. Om de vanzelfsprekendheid van dit standpunt te laten zien zeggen de PVV-aanhangers dat ze zichzelf zouden aanpassen als ze elders zouden gaan wonen. Ze zouden zich ook aanpassen als ze een islamitisch land zouden bezoeken of zouden emigreren:

Ik kom in Dubai met het idee: ik kom om mijn business te doen en om te werken en om lekker te leven, maar je gaat je aanpassen. Er is zeker de ruimte om te leven naar een beetje je eigen maatstaven, maar daarnaast ga je ook gewoon op het moment dat zij een bepaalde feestdag hebben of als zij ramadan vieren, dan ga je wel op een bepaalde manier je eigen levensmanier aanpassen. Je gaat er niet vol tegen in.

Eventmanager (Man, 25)

Een andere manier waarmee PVV-aanhangers benadrukken dat zij geen racisten zijn en niet intolerant, is door succesverhalen over geïntegreerde allochtonen te vertellen. Een PVV-aanhanger stelt expliciet dat verhalen over integratiesuccessen ten onrechte nooit worden verteld. Het favoriete voorbeeld van PVV-aanhangers zijn Chinezen, die meerdere keren als zeer geïntegreerd worden genoemd:

De Chinese bevolkingsgroep die past zich meer aan, die behouden hun eigen leefomstandigheden, hun eigen cultuur, maar die passen zich ook aan aan de maatschappij zoals die is in Nederland. (...) Dat ze hun eigen brood verdienen, en dat ze weinig onrust veroorzaken, maar ook dat ze niet heel duidelijk stelling nemen. En [moslims zijn] een bevolkingsgroep die heel duidelijk aanwezig is, die heel duidelijk van zich laat horen, al is het maar de moskee, die je gewoon kunt horen als die bij jou in de straat staat.

Fotograaf (Man, 40)

PVV-aanhangers vertellen dat ze vrienden of familie in het buitenland hebben wonen en daardoor weten dat aanpassen aan een ander land heel moeilijk is. Ook vertellen ze persoonlijke verhalen over hun omgang met allochtonen waaruit moet blijken dat ze geen vooroordelen hebben. Een student had bijvoorbeeld een hele aardige Turkse huisbaas:

Ahmed was een goede huisbaas, dat vonden we allemaal. Als er iets kapot was, konden we ook altijd bij hem aanbellen. (...) Hij was echt te vertrouwen. Hij vond ons altijd net zo belangrijk als zijn kinderen, dat zei hij dan. Wel echt bijzonder. Soms was hij ook een beetje kwaaiig, vond hij dat we niet schoon genoeg waren in huis. Maar verder zat het echt goed met hem. Huur gingen we ook altijd contant betalen. Dat wilde die dan zodat hij ons iedere maand ook even op bezoek had. Vond hij gezellig. Zijn vrouw ging dan hele buffetten voor ons maken.

Student logistiek (Man, 22)

Een andere manier om te laten zien dat ze geen racisten zijn, is door aan te geven dat het op andere plaatsen wel goed kan gaan met de integratie van immigranten. PVV-aanhangers gebruiken voorbeelden uit andere landen om te laten zien dat

buitenlanders wel degelijk kunnen integreren, maar dat de problematische integratie vooral een uniek Nederlands probleem is, wat niets met de buitenlanders op zich te maken heeft. Zo gaat men in de VS op een heel andere manier om met buitenlanders en dat werpt zijn vruchten af:

Ik vind het ook belachelijk om een zestigjarige Turk alsnog inburgeringsexamen te laten doen, (...) dat hadden ze dus vanaf het begin goed moeten doen, zoals de Amerikanen dat bijvoorbeeld doen, afgezien van de geweldige aantallen illegalen die ze daar hebben. Je komt daar niet binnen. Je krijgt geen social securitynummer als je geen Engels spreekt. (...) Australië kom je absoluut niet binnen als je niet kunt aantonen dat je daar een baan hebt, al breng je een half miljoen mee.

Gepensioneerde (Man, 65)

Buitenlands beleid is voor PVV-aanhangers dikwijls een voorbeeld van hoe het in Nederland ook zou moeten. Zo is hun indruk dat immigranten zich in het buitenland wel moeten aanpassen, omdat ze anders worden teruggestuurd, iets wat in Nederland ondenkbaar is. Een van hen heeft het in het buitenland zelf onderzonden:

Ik heb in het buitenland gewerkt. Als ik kijk hoe het in het buitenland gaat, dan zijn ze gewoon veel harder: als je niet wilt werken, dan rot je maar op. Dat hebben ze tegen mij ook gezegd. Op een gegeven moment had ik ruzie op mijn werk daar in Griekenland, en toen was het van: als je het er niet mee eens bent, dit zijn onze regels en dan pak je het vliegtuig maar lekker terug naar Nederland. Ik vind dat wij in Nederland dat soort dingen ook wat vaker moeten zeggen. Gewoon hard zijn en zeggen waar het op staat. Als je je werk niet wilt doen, dan ga je maar weg.

Student hotelschool (Man, 21)

Tenslotte stellen PVV-aanhangers dat buitenlandse culturen niet zozeer slecht of minder zijn, maar wel dat zij de slechtste mensen uit hun cultuur naar Nederland hebben laten komen. Zo zouden Marokkanen in Marokko de Nederlandse Marokkanen 'uitschot' vinden. Mooie aspecten uit die culturen worden echter niet naar Nederland gehaald, want dit zijn vaak toeristische elementen die geen betrekking hebben op de waarden van de bevolking:

Ik ben niet in Marokko maar in wel Egypte geweest, en dan is het leuk. Daar heb je de waterpijp, en je gaat op een kameel, en je zwemt wat in de Rode Zee, en dat is natuurlijk prachtig. Dat is hun cultuur. Ook in dat hotel, je hebt daar een buikdanseres. En daar ga je ook speciaal voor naar zo'n land. Maar dat nemen ze dan niet mee. Dus ik ken die cultuur wel. Ik ben er zelf geweest, en ik heb daar best wel

verstand van, maar dat zie ik hier niet terug. Hier [in Nederland] zie je alleen maar de nare aspecten.

Adviseur (Man, 45)

Samenvattend geeft een meerderheid van de PVV-aanhangers een genuanceerd beeld van hun contacten met buitenlanders. Zij hebben wel contacten met andere culturen, en vertellen expliciet dat ze nooit onderscheid maken tussen groepen mensen. Alle PVV-aanhangers zijn erop gebrand het beeld wat de media van hen schetsen te weerspreken. Volgens hen gaat het er meer om dat PVV-aanhangers iets van buitenlanders verwachten, dan dat ze vooroordelen hebben. Als zijzelf in een ander land zouden komen, zouden ze zich ook aanpassen. Bovendien zouden in andere landen integratieproblemen niet bestaan. De gebrekkige integratie ligt dus niet aan de buitenlanders, maar aan het beleid.

Te extreem

Hoewel het thema buitenlanders voor iedereen een zekere importantie heeft, stelt een aantal PVV-aanhangers dat buitenlanders niet de hoofdreden vormen om met de PVV te sympathiseren. De PVV-standpunten over buitenlanders vinden ze te extreem. Zij hebben juist op de PVV gestemd vanwege allerlei andere thema's die vaak niet zo prominent in de media komen, maar juist doorslaggevend zijn voor hun keuze. Het gaat dan om onderwerpen waar de PVV zich niet op profileert zoals onderwijs, of onderwerpen waarop de PVV meer profiel wil ontwikkelen, zoals de zorg. Ook dit kan gezien worden als een manier om te proberen sympathie voor de PVV meer geloofwaardigheid te geven. Zo wil de PVV de studiefinanciering behouden:

Het hele idee van de VVD om studiefinanciering af te schaffen... Volgens mij had de PVV dat niet. En daar ben ik het helemaal niet mee eens als student. Ik dacht dat de PVV dat niet had, de afschaffing van de studiefinanciering, dus daarom wilde ik ook niet op de VVD stemmen. Je bent student en dan ga je op de VVD stemmen, maar dat is eigenlijk nadelig, want je krijgt geen studiefinanciering meer. Want ik heb wel getwijfeld om op de VVD te stemmen, maar dat was echt een soort struikelblok.

Student gezondheidswetenschappen (Vrouw, 20)

Deze PVV-aanhangers laten dus vooral hun bredere blik op de partij zien door te stellen dat ze verder kijken dan alleen de extreme standpunten over buitenlanders. De PVV zou publieke voorzieningen serieus willen verbeteren. Deze burgers leggen niet alleen de nadruk op andere thema's dan buitenlanders, soms

ontkennen ze het zelfs eens te zijn met de immigratiestandpunten van de PVV. Deze 'rare standpunten' hadden een reden kunnen zijn om niet op de PVV te stemmen. Zij kozen desondanks voor 'de goede dingen van de partij', waarbij dikwijls onhelder blijft welke zaken dit precies zijn. Dit lijkt samen te hangen met het feit dat niet alle PVV-aanhangers 'een uitgebreide studie maakten' van waar alle partijen voor stonden. De student gezondheidswetenschappen vervolgt:

Het hele gedeelte waar Wilders om bekend is, die buitenlanders enzo, daar ben ik het helemaal niet mee eens. Het was meer dat ik het eens was met al hun punten van de gezondheidszorg en daarom heb ik daarop gestemd. Ik had ook die kieswijzers gedaan en toen kwam ik daar ook op uit. Dus toen dacht ik nou ja... Het is niet zo dat ik er echt heel lang over na heb gedacht, van: ik ga heel lang een studie doen daarover. Ik heb ook niet op Wilders gestemd, maar op die vrouw. Dat was de tweede van de lijst. Dat was een vrouw... ik weet even niet meer hoe ze heet. Maar zij heeft in ieder geval best wel goede standpunten. Zij is veel beter dan Wilders, want ik ben het met hem niet helemaal eens.

Student gezondheidswetenschappen (Vrouw, 20)

Een belangrijk argument van deze PVV-aanhangers is dat men wel over buitenlanders kan klagen, maar dat Nederland ze zelf heeft laten komen. Hierdoor zijn problemen ontstaan, maar die moet Nederland dus ook zelf oplossen, want Nederland heeft dit min of meer over zichzelf afgeroepen:

Wij hebben dit verdiend. Dat wij zoveel buitenlanders hebben gekregen – en dan moet je ook de hand in eigen boezem willen steken – is begonnen met het feit dat die lui dingen wilden doen die wij niet wilden doen. Nederlanders voelden zich te goed om straten te vegen, om toiletten schoon te maken en noem maar op. Die mensen zeiden, en dat is ook met de Polen gebeurd: laat ons dat maar doen, wij hoeven niet zoveel geld, want als wij de helft krijgen, kunnen wij daarvoor in ons land heel veel doen.

Ondernemer (Man, 55)

Deze PVV-aanhangers komen soms dan ook met uitspraken over Wilders die suggereren dat ze ook PVV-tegenstanders zouden kunnen zijn. Wilders is dermate extreem over buitenlanders, dat een aantal twijfelaars zich openlijk afvraagt of Wilders een racist is:

Af en toe vind ik hem wel daarnaar neigen, naar racist. Ja, eigenlijk wel. De kopvoddentaks vond ik bijvoorbeeld te ver gaan. Ik vond het wel grappig om te lezen, dat moet ik je wel eerlijk bekennen. In eerste instantie heb ik erom moeten lachen. Ik zag de humor er op zich wel van in. Maar het is natuurlijk niet slim om te zeggen

in het openbaar. Als je er dan een tweede keer over gaat nadenken dan denk je bij jezelf: dat had je beter niet kunnen zeggen.

Student hotelschool (Man, 21)

De meeste aanhangers ontkennen echter niet dat de standpunten van de PVV over buitenlanders een rol spelen bij hun sympathie voor de partij. Zij hechten er wel aan te vermelden dat ook zij die standpunten extreem en overdreven vinden. De eerste reden is dat PVV-aanhangers zich afvragen of er wel iets mis is met groepen mensen. Wilders suggereert volgens hen dat dit wel het geval is, bijvoorbeeld met moslims in het algemeen, al is het maar omdat hij nooit iets positiefs over hen zegt, of over andere groepen buitenlanders. Deze aanhangers kunnen gemakkelijk zaken noemen, zoals vechtpartijen met buitenlanders, als illustratie dat er iets mis is. Maar tegelijk denken dezelfde geïnterviewden dat ook anderen bij vechtpartijen betrokken zijn, en dat het probleem breder is:

In Vlaardingen heb je wel vaak dat er ruzies ontstaan, dat je in een kroeg staat en dat ineens de hele kroeg leeg moet, omdat er weer mensen aan het vechten zijn. Als er dan gelijk politie is, dat kan dan opgelost worden, dat mensen sneller naar het bureau kunnen gaan, dat ze het misschien minder snel zullen doen de volgende keer, omdat ze de consequenties merken. (...) Dat heeft ook helemaal niet te maken met buitenlanders. Natuurlijk, die zullen ook wel eens ruzie maken. Maar als ik in een kroeg sta zijn het ook heel vaak Nederlanders die met elkaar gaan vechten.

Student gezondheidswetenschappen (Vrouw, 20)

Volgens de PVV-aanhangers zijn niet alle buitenlanders slecht en daarom worden ze ten onrechte op een hoop gegooid. We zouden ook kunnen kijken naar groepen Nederlanders die zich misdragen, en die kunnen ook niet het land uitgezet worden:

Niet alle moslims zijn slecht, niet de hele islam is achterlijk of wat [Wilders] ook zegt. Natuurlijk zijn er wel bij die problemen veroorzaken, maar die zijn er bij de Nederlanders ook. Dus dat vind ik niet echt een argument om alle moslims af te schieten, zeg maar. Er zijn genoeg Nederlanders die in de bak thuis horen.

Student rechten (Vrouw, 21)

Het is voor de aanhangers van Wilders niet zo duidelijk of er een probleem is met groepen buitenlanders of met bijvoorbeeld moslims. Moeten moslims gezien worden als goed of slecht en moeten ze harder aangepakt worden, of juist niet? Veel aanhangers weten dit eigenlijk niet en gaan over van het ene naar het andere argument, waaruit duidelijk wordt dat ze twifelen of er met groepen buitenlanders of moslims wel algemene problemen bestaan:

Het kopdoekjesverbod en dat elke moslim niet goed is, dat is natuurlijk ook onzin. Bij alle geloven zitten slechte mensen, dus in hun geloof ook. Ik ben er wel tegen dat ze zo en masse alles krijgen, zonder daar iets voor te hoeven afleggen, dat ze maar kunnen doen en laten wat ze willen. (...) Ze worden overal ontzien: in hun gebruiken, in hun cultuur, en als je het over eerwraak hebt, dat wordt gewoon geaccepteerd. En op sommige scholen mag Sinterklaas niet meer gevierd worden omdat de moslims daar aanstoet aan nemen. Of dat er geen kruis meer mag hangen. Het zijn kleine dingen, ze bewijzen dat ze op hun manier zo fanatiek zijn. Ik zal een voorbeeld geven. Het was de vorige week op tv, er was een jonge knul, dat was een moslim, die wou sterven voor zijn geloof, dus hij wou zichzelf opofferen, en waarom? Dan kreeg hij tachtig vrouwen in de hemel. Toen zei hij ook nog, dat als hij wat gedaan had voor het geloof dat heel goed was... dan kreeg hij het dubbele. Arme man, ze worden echt gehersenspoeld.

Arbeidsongeschikte (Man, 70)

Voor zover er verschillen zijn tussen groepen burgers, is het volgens PVV-aanhangers in ieder geval belangrijk te zien dat er al heel lang verschillen tussen bevolkingsgroepen bestonden. Zo begint Wilders steeds over de islam, maar er waren vroeger ook al religieuze verschillen tussen bevolkingsgroepen en dat is nooit een probleem geweest:

Ik weet dat nog uit mijn eigen dorpje. Wij waren niet christelijk, maar je had ook christelijke mensen, als je de gewone gereformeerde kerk had, dat ging dan nog... Maar je had ook een strengere stroming, de christelijk gereformeerden. Die mensen liepen echt in lange rokken naar de kerk toe. (...) Daar keek je ook wel een beetje met rare ogen naar: wat doen die wel niet? In die tijd waren er ook wel eens leeftijdgenoten, die toen 17 of 18 waren bij ons in het jeugdhuiskamp in het dorp, maar ik heb daar wel eens met mensen gesproken. Nou die ouders verwachtten van hun kinderen dat ze wel met iemand trouwden die uit hun groepje kwam, dat moest wel christelijk gereformeerd zijn.

Installateur (Man, 32)

De overlast die van buitenlanders afkomstig is, zou ook sterk afhankelijk zijn van de plaats waar de buitenlanders zich bevinden. In Rotterdam zou het makkelijker zijn overlast van buitenlanders tegen te komen dan in een dure wijk in het Gooi. De PvdA heeft er dan ook rare ideeën over, omdat zij lijken te denken dat overlast een verzinsel is:

Spekman gaat nu PvdA-voorzitter worden, gekozen door zijn partijleden. De PvdA zit op de Herengracht geloof ik, maar volgens de heer Spekman moeten ze naar de wijken verhuizen. Dus naar Amsterdam West, daar moet een nieuw kantoor komen.

(...) 80% van de bevolking is daar Marokkaan, die nooit gewerkt hebben en ook nooit gaan werken, die zijn ook niet te gebruiken, allemaal crimineeltjes, die gooien daar straks de ruiten in.

Gepensioneerde (Man, 77)

Er bestaan wel verschillen tussen groepen, maar deze zijn niet zo fundamenteel als Wilders beweert, aldus een deel van de PVV-aanhanger. Hieruit volgt de tweede reden waarom Wilders overdrijft: als er op zichzelf niets mis is met groepen mensen, moeten mensen op hun eigen gedrag worden aangesproken en niet op hun lidmaatschap van een groep. Wilders geeft de indruk dat hij alle buitenlanders het land wil uitzetten, maar dat is onzinnig omdat er veel buitenlanders zijn die wel een bijdrage aan de maatschappij leveren:

Wilders heeft hele verkeerde ideeën, maar hij heeft ook hele goede. (...) Mensen zeg maar die dertig jaar gewerkt hebben, ook al zijn dat allochtonen, daarvan vind ik niet dat je die mensen er zomaar in een keer uit kan knallen. Want ze hebben toch dertig jaar in die economie gewerkt, maar die moet je op een andere manier aanpakken. Want je hebt ook hele goede Turken. Ik heb dat vroeger op de voetbalvereniging gehad, mensen die vloeiend Nederlands spreken, waarvan je denkt: kom jij uit Turkije? Zo vloeiend Nederlands dat ik niet eens kon horen dat ze uit Turkije kwamen. Maar dat soort mensen die de economie groot hebben gemaakt, die kun je er niet zomaar uitgooien.

Autoverkoper (Man, 51)

Hetzelfde geldt voor buitenlanders die 'rare ideeën' hebben. Deze bestaan wel, maar er zijn ook buitenlanders zonder 'rare ideeën' die niet onder de slechten hoeven te lijden. Sommige PVV-aanhangers zeggen dat ze weliswaar een 'schurftkel' hebben aan moslims, maar dat je hen nog steeds niet over een kam kunt scheren:

Moslims, daar had ik altijd wel een schurftkel aan, om het maar even makkelijk te zeggen. Je merkt wel dat je als je ook in andere culturen komt en je maakt mensen vaker mee: je kunt niet iedereen over één kam scheren. Dus als zij een toegevoegde waarde hebben, ze hebben ambitie, ze hebben hun school afgemaakt, ze willen echt werken, ze willen hun best doen om in de maatschappij in te burgeren, dan heb ik daar heel erg veel respect voor. Dan zou ik niet als ik bijvoorbeeld een baas ben en ik zou een Marokkaan en een Nederlander krijgen en ze hebben allebei dezelfde papieren, dan ga ik een keuze maken op basis van wie komt het beste op mij over. Niet omdat ik denk van: nou dat is een Marokkaan, dus die neem ik dan maar niet aan.

Student hotelschool (Man, 21)

Ook PVV-aanhangers blijken zich kwaad te maken over het uitzetten van individuele buitenlanders die hebben laten zien dat ze goed geïntegreerd zijn. Een voorbeeld is kleermaker Gümüs uit Amsterdam die jaren geleden werd uitgezet, of de zaak van de Leeuwardense Sahar, die uiteindelijk in Nederland mocht blijven:

Bijvoorbeeld gezinnen uitzetten die hier al heel lang zijn en waarvan kinderen hun studie bijna hebben afgerond en dan plotseling van de ene op de andere dag moeten vertrekken. Zoals dat meisje uit Leeuwarden [Sahar, CA] en zo zijn er wel meer voorbeelden geweest. Denk aan de kleermaker in Amsterdam [Gümüs, CA] in de tijd van Rita Verdonk. Die man was selfsupporting en leefde niet van de staat. Dan denk ik: waar maak je je nou druk om? In die zin is de wereld van iedereen.
Ondernemer (Man, 55)

Een derde reden voor PVV-aanhangers om kritiek te uiten op deze standpunten van de PVV is dat de partij simpelweg de 'verkeerde' buitenlanders aan wil pakken. De PVV heeft dus wel gelijk wanneer ze spreken over de problemen met buitenlanders, maar het zou niet over moslims moeten gaan. PVV-aanhangers in Limburg hebben meer last van Polen dan van moslims:

Ik vind echt dat de PVV een aantal punten in het programma heeft die echt veel te ver gaan qua islam, integratie en asielstop. Je kunt je net zo goed op de Polen richten. Die zorgen voor veel meer overlast hier in Noord-Limburg dan welke Turk of Marokkaan ook. (...) Want het zijn er inmiddels honderdduizenden en het is hier een gevleugelde kreet, als er ergens ingebroken is: die tv van jou zal wel ergens in Polen staan. Ze hebben mijn aanhangwagen gestolen, die hadden ze natuurlijk nodig om al die spullen naar Polen te vervoeren... Polen en Kampers... [bewoners van woonwagenkampen, CA] ooit heeft een politiecommissaris hier gezegd: dat zijn de grootste, als we die achter slot en grendel konden zetten, dan... Dat heeft hij meteen weer moeten corrigeren, dat werd verkeerd geïnterpreteerd.
Gepensioneerde (Man, 65)

Een meerderheid van de PVV-aanhangers in dit onderzoek is geen islamcriticus en staat genuanceerd tegenover de uitspraken van Wilders over buitenlanders en de islam. Deze PVV-aanhangers hebben redenen om de PVV op deze punten te steunen, maar weten ook heel goed te formuleren waarom de PVV misschien hun steun toch niet verdient. Zij zien wel problemen met buitenlanders, maar geloven niet dat de PVV die op de juiste manier aanpakt. De PVV is te extreem, richt zich te veel op groepen mensen in plaats van individuen en richt zich bovendien op de groepen die nauwelijks overlast veroorzaken. Een deel van de PVV-aanhangers stelt dan ook dat buitenlanders eerder een reden zijn om niet op de PVV te

stemmen dan om dat wel te doen. Zij stellen dat ze door andere standpunten van de PVV werden overgehaald om op de partij te stemmen.

Wilders heeft een punt

De grote meerderheid van de PVV-aanhangers twijfelt: is er sprake van een probleem met de multiculturele samenleving, of zijn die problemen overtrokken? Voor deze PVV-aanhangers zijn er duidelijk problemen met de integratie en mogen meer eisen aan buitenlanders worden gesteld, maar betekent dit ook dat de uitspraken van Wilders juist zijn? Volgens PVV-aanhangers zijn er aanwijzingen dat Wilders een punt heeft dat er sprake is van een systematisch probleem. Zo zou er sprake zijn van discriminatie van Nederlanders door buitenlanders. Er wordt vaak beweerd dat PVV-aanhangers buitenlanders discrimineren, maar volgens de PVV-aanhangers is dat andersom. Zij illustreren deze stelling met persoonlijke verhalen:

Als je kijkt wat er negatief is, dat zijn meestal de buitenlanders zelf natuurlijk. Want ze worden ineens gediscrimineerd en ik zal het je nog sterker vertellen. Mijn zoon heeft een jaar lang bij een Turks bedrijf gewerkt. Er kwamen alleen maar Turkse mensen. Zijn contract werd in het Engels opgesteld, hij vroeg om een Nederlands contract, maar dat kon niet. Mijn zoon was magazijnmedewerker. Als hij zijn orders liep dan hoorde hij niets anders dan Turks om zich heen. Hij zei tegen de mensen: jongens als ik erbij ben, zouden jullie dan Nederlands willen praten, want ik zou ook wel eens met iemand willen praten. Twee dagen voor kerst kreeg hij zijn ontslag, want hij discrimineerde. Daar zakt mijn broek van af.
Arbeidsongeschikte (Vrouw, 49)

Volgens PVV-aanhangers is het een probleem dat buitenlanders zichzelf snel gediscrimineerd voelen, terwijl dat ten onrechte is. Buitenlanders zouden overgevoelig zijn voor dit soort zaken, zij voelen zich eerder gediscrimineerd dan anderen:

Ik maak dat niet direct mee. Ik vind wel dat mensen zich aan moeten passen als je in dit land bent. Wij Nederlanders zijn natuurlijk heel sociaal. Waar we ook naar toe gaan, overal proberen we de taal te leren en ons aan te passen. Als je in Nederland komt wonen dan moet je je ook gewoon aanpassen. En ik heb er heel veel moeite mee dat buitenlanders... het zijn natuurlijk geen buitenlanders meer... maar weet je wel... dat ze zich heel gauw gediscrimineerd voelen. (...) Dat vind ik altijd heel erg. Want je zegt hetzelfde tegen iemand anders en die voelt zich niet

gediscrimineerd, maar buitenlanders voelen zich gauw gediscrimineerd. Dat vind ik niet reëel.

Caissière (Vrouw, 35)

Maar vooral publieke instellingen zouden buitenlanders systematisch voortrekken boven Nederlanders. Dit is volgens de PVV-aanhangers een belangrijke verklaring waarom buitenlanders alles zo goed geregeld hebben en veel Nederlanders onder problemen gebukt gaan. Dit geldt volgens hen niet voor alle buitenlanders, maar wel voor een belangrijke groep:

Ik vind dat er wel heel makkelijk heel veel mensen uit het buitenland komen, kijk maar naar onze Poolse werkmensen. Dat zijn hardwerkende mensen die worden uitgebuit door Nederlandse ondernemers. En na zes maanden staan ze weer aan de grens want dan moeten ze het land uit. Maar dat doen ze niet, ze blijven hier allemaal wonen. (...) En als ze dan geen werk meer hebben, dan vragen ze WW aan en dat krijgen ze, want ze moeten toch overleven. En wij als Nederlander krijgen maximaal twee jaar. En dan ga je je huis opeten, en dan is het op. De buitenlanders worden voorgetrokken. En niet alleen Polen, maar ook de Turken, Marokkanen.

Elektricien (Man, 61)

Persoonlijke voorvallen op sociaal terrein, op school, in de zorg, op straat of bij woningtoewijzing laten volgens PVV-aanhangers zien dat buitenlanders echt een andere, betere behandeling krijgen dan Nederlanders. Zo kon een van hen jarenlang geen huis krijgen, maar werden buitenlanders voorgetrokken. De conclusie van PVV-aanhangers is dat niet zij discrimineren, maar dat zij gediscrimineerd worden. Woningtoewijzing is een voorbeeld:

Mijn vrouw kwam uit de stad. Dus was het eerst eigenlijk wel logisch om eerst een huis in de stad te zoeken. Daar begint het al mee, dat je daar tijden op moet wachten, ik geloof dat we wel twee jaar ingeschreven hebben gestaan. (...) Wij vonden dat we toch wel binnen een jaar recht hadden op een huis. Zeker als je ziet dat er iedere keer wel wat vrij stond. En we wilden dan graag in Lewenborg [wijk in Groningen, CA] gaan wonen en daar rijd je dan ook wel eens doorheen en kijk je wat een geschikte plek zou zijn. Welke huizen eventueel in aanmerking zouden komen. Dan zag je huizen vrij staan. Dan ging je informeren en dan hoorde je dat die al toegezegd was aan andere mensen. En als je dan ziet aan wie, dan denk je: waarom komen zij daar wel voor in aanmerking en waarom ik niet? Dat heeft me wel aan het denken gezet. (...) Zonder dat je wilt discrimineren, dat waren haast altijd Antillianen die daarin kwamen.

Installateur (Man, 32)

Op dezelfde manier maken PVV-aanhangers allerlei vergelijkingen tussen de situatie van buitenlanders en die van Nederlanders, waaruit blijkt dat buitenlanders systematisch 'meer' krijgen dan Nederlanders. Er worden regelmatig vergelijkingen gemaakt tussen buitenlanders en ouderen, of tussen criminelen en ouderen. Dat buitenlanders zoveel krijgen is op zichzelf al slecht, vinden de PVV-aanhangers, maar ze blijken er ook nog ontevreden over:

Ik heb dat zelf meegemaakt hier in Sint Michielsgestel jaren geleden. Die maat van mij, zijn vader overleed, dat huisje kwam leeg. (...) Waar ze vandaan kwamen, dat weet ik niet, maar ze praatten geen Nederlands. Het waren drie vrouwen, twee mannen en nog wat kinderen, kregen heel het huis. Het werd aangekleed, televisie, video, alles. Ze kregen een tuinman, een huishoudster en alles. (...) Drie maanden later stonden ze bij de gemeente voor een nieuwe televisie want ze hadden alles verkocht. Ze wilden een nieuwe televisie. De mensen in het bejaardentehuis die heel hun leven gewerkt hebben liggen daar te kijken en kunnen niet gewassen worden.
Monteur kunststofkozijnen (Man, 55)

Het beeld van PVV-aanhangers is dat buitenlanders veel geld kosten. Zo kost het volgens een aanhanger veel geld om eerwraak te bestrijden. Dit is een belangrijk onderwerp en hij heeft het er wel geld voor over, maar deze kosten worden wel door buitenlanders veroorzaakt. Een ander zegt dat het onderwijs veel duurder wordt door alle kinderen met een taal- of leerachterstand. En weer anderen denken dat er veel extra voorzieningen voor buitenlanders worden geregeld of dat er veel geld naar het buitenland wordt gestuurd, zoals kinderbijslag:

Als je weet hoeveel geld er jaarlijks gaat naar de kinderbijslag in Marokko. Die kinderen zijn hier nog nooit geweest en die mensen hebben soms niet eens kinderen. Er gaat zoveel geld naar Marokko. Dan denk ik: we zijn niet goed bij ons hoofd hier. Wat moeten wij met die kinderen in Marokko? Ze werken hier, wij gaan toch geen geld geven voor mensen die daar nog eens kinderen hebben en geld overmaken? Hoe meer ik erover praat, hoe meer ik er van overtuigd ben dat het goed is dat een Geert Wilders er is.
Receptioniste (Vrouw. 42)

De PVV-aanhangers weten dat hun mening over buitenlanders in de Nederlandse samenleving controversieel is en door veel mensen niet wordt gedeeld. PVV-aanhangers proberen hun standpunten daarom meer legitimiteit te geven door extra argumenten toe te voegen die hun redenering betrouwbaarder en acceptabeler laten overkomen. Een manier om dit te doen is door te beweren dat er buitenlanders zijn die zelf zeggen dat de uitspraken van Wilders juist zijn. Hoewel

Wilders bijvoorbeeld overdrijft dat alle moslims slecht zijn, zeggen sommige moslims zelf ook dat de islam een probleem vormt.

Als ik bij mensen thuiskom, bij vrienden, moslims, dan word ik altijd enorm gastvrij ontvangen. Gastvrijheid, hoffelijkheid, beleefdheid, je kan mee-eten, meedrinken. Alles is er. Dat geven ze je, dat is eigenlijk de islam. Maar dat staat toch ook in de bijbel? Als ik dan kijk naar die kinderen, de tweede en derde generatie die totaal ontsporen, die discipline is er alleen maar thuis en daarbuiten houdt het op. (...) Ze zitten er een beetje dubbel in. Aan de ene kant... en ik spreek nu niet voor iedereen... zijn er die Wilders in een aantal opzichten gelijk geven. Je moet niet vergeten dat goede moslims heel veel last hebben van de verkeerden.

Ondernemer (Man, 55)

Dit argument komt vaker terug: de goede buitenlanders lijden onder de kwade en dat maakt dat buitenlanders als groep een slechte naam krijgen door fraude, criminaliteit en onaangepast gedrag. Er zijn daarom buitenlanders die juist op Wilders stemmen om dit tegen te gaan.

Dat is ook het mooie eigenlijk aan de stemmers van de PVV, een hoop mensen denken dat dat vooral Nederlanders zijn, maar het zijn vaak juist allochtonen die erop stemmen die zichzelf willen afzonderen van die groep die het verpest. Die inderdaad ook zien hoe hun reputatie ook de grond in getimmerd wordt, omdat de buurman zich niet gedraagt. Dat is heel opvallend, vind ik.

Student journalistiek (Man, 20)

Het gaat hierbij niet alleen om argumenten rond criminaliteit en gebrekkige integratie, maar ook om meer algemene zorgen zoals de huizenprijzen. Als er te veel buitenlanders in een buurt wonen, dalen de huizenprijzen en ook de al aanwezige allochtone huizenverkopers hebben daar simpelweg last van. Niemand wil een waardevermindering:

Er wonen wel buitenlanders, maar ik denk dat er nog weinig problemen zijn. Wel toen ze daar die asielzoekers neer wilden zetten bij het tennispark. Toen ging het dus helemaal mis met die buurt, want daar staan vrijstaande huizen die nogal wat waard zijn, maar als je die mannen achter je hebt wonen, dan is het in een keer geen donder meer waard. Want wat ik een mooie uitspraak vond in Breda van een Turk: (...) als ik mijn huis verkoop, beur ik 30.000 euro meer, want je komt naast een blanke te wonen. Als die blanke zijn huis verkoopt, komt men naast een Turk te wonen. Dat scheelt 30.000 euro. Dat zei die Turk zelf en dat is gewoon waar.

Monteur kunststofkozijnen (Man, 55)

Op dezelfde manier zouden buitenlanders met een moslimachtergrond de verhalen van Wilders bevestigen, namelijk dat er veel haat onder moslims bestaat tegen het Westen en dat dat gevaarlijk is. Dat is geen rare zienswijze van Wilders, zo stellen de PVV-aanhangers, het wordt simpelweg door mensen uit het Midden-Oosten zelf bevestigd:

Ik ken iemand van theologie, een meisje uit Syrië, die is in Nederland geïntegreerd, dat is een orthodox-christen, ze werkt hier ook in de bibliotheek, Saida heet ze. Ze heeft in Syrië met moslims samengewoond. Zij zegt: het wordt tijd dat de ogen hier eens opengaan, want ik weet hoe dat ze denken, ik heb in die gemeenschap geleefd. Zij haatten jullie. Ik weet hoe ze praten, ze doen lief en aardig in je gezicht, maar ondertussen.

Bibliothecaris (Man, 50)

De geïnterviewde PVV-aanhangers stellen dat hoewel zij twijfelen over de standpunten van Wilders omdat hij te extreem is, hij ook 'een punt heeft' als hij buitenlanders en moslims bekritiseert. Zij zouden Nederlanders discrimineren en de Nederlandse overheid zou buitenlanders systematisch bevoordelen. Omdat de PVV-aanhangers weten dat dit politiek incorrecte opvattingen zijn, proberen zij deze meer legitimiteit te geven door erop te wijzen dat buitenlanders het zelf met hen eens zijn in hun kritiek op de multiculturele samenleving en de islam. Als buitenlanders het met hen eens zijn, zo is de redenering, dan kan er niets mis zijn met deze standpunten, dan zijn ze simpelweg waar. PVV-aanhangers kunnen zo blijven volhouden dat ze geen hekel hebben aan buitenlanders, maar 'rationele argumenten' gebruiken.

Catastrofe

Een deel van de PVV-aanhangers suggereert dat de bestaande problemen met buitenlanders eerder groter dan kleiner worden. De verwachtingen over negatieve ontwikkelingen worden gevoed door bestaande ervaringen. Zo constateren enkele PVV-aanhangers van het platteland dat hun omgeving verandert omdat er buitenlanders in de buurt zijn komen wonen. De oude sfeer uit het dorp is verdwenen en is veranderd in de sfeer uit de grote stad: minder saamhorigheid en meer anonimiteit:

Ik woonde in Mijdrecht in de oude dorpskern, dus waar de eerste huizen gebouwd zijn, een goedkoper segment. Wat oudere mensen kwamen te overlijden of gingen naar een bejaardentehuis toe en dan kwamen er mensen voor terug. Ik ben helemaal niet racistisch, maar er kwamen buitenlanders voor terug. Dan zag je toch

dat de buurt begon te verpauperen en het saamhorige wat je had in de buurt, dat verdween helemaal. De gordijnen zaten altijd dicht en er werd niet gewerkt. Ik denk: hoe kan dat nu toch allemaal? En toen begon mijn idee: hoe wordt daar nou mee omgegaan en van daaruit is mijn interesse in politiek ontstaan.

Caissière (Vrouw, 37)

Onder deze aanhangers bestaat er angst voor verdere verandering en verslechtering. Zo denken sommigen dat de criminaliteit naar de dorpen kan komen en dat dat nog veel ellende gaat opleveren. Daarmee zal het karakter wat de dorpen ooit hadden alleen maar verder onder druk komen te staan. Zo is het in de steden immers in het verleden ook gegaan:

Oude weerloze mensen overvallen, kinderen vastbinden, en zoiets allemaal, en ik hoop dat ze daar nou echt iets aan gaan doen, want anders gaat het helemaal fout. (...) Dat dat straks ook naar de dorpjes komt, dat de mensen zichzelf steeds meer gaan beschermen, ze gaan zichzelf nu al beschermen. Het is toch te gek voor woorden dat in elke winkel, elk benzinstation voortaan camera's moeten hangen en dat ze achter glas moeten zitten.

Vrachtwagenchauffeur (Man, 58)

Een belangrijke gebeurtenis is nu bijvoorbeeld de komst van een asielzoekerscentrum, omdat dat heel duidelijk maakt dat er buitenlanders in de omgeving komen wonen. Er staan dan veranderingen op stapel die de PVV-aanhangers niet willen. Een vrouw uit een dorpje in Oost-Groningen zegt:

Ik wil er ook graag zijn voor mijn kinderen, dat vind ik heel belangrijk, dat ze goed en veilig opgroeien, en dat er mensen voor hun klaar staan. (...) Het verandert wel een beetje de laatste tijd in het dorp. Dat klinkt misschien een beetje negatief, en dat wil niet zeggen dat donkere mensen per se verkeerd zijn maar er is een asielzoekerscentrum in de buurt en je hebt wel meer hangjongeren op straat, dus ik vind het nog wel fijner om thuis te zijn zodat ik ze een beetje in de gaten kan houden als ze buiten gaan spelen. (...) Je hebt de hangjongeren in het algemeen, maar nu zijn het wel echt een beetje meer Marokkaans-achtige jongens. Uit een asielzoekerscentrum komen ze. Ze zijn wel een beetje vervelend, ze kunnen ook soms seksueel getinte, intimiderende dingen zeggen. Dat is niet fijn.

Huismoeder (Vrouw, 37)

Deze bestaande ervaringen suggereren dat er nog veel ernstigere problemen kunnen ontstaan als er in de toekomst nog meer buitenlanders naar Nederland komen. Dit zal volgens de PVV-aanhangers grote gevolgen hebben voor het dagelijks leven in Nederland. Ze komen met diverse doembeelden over

globalisering, migratie, islam en de Europese Unie. Zo stelt een aanhanger dat als Albanië straks ook in de EU zit, de economische gevolgen niet meer te overzien zijn, en stellen anderen dat de integratie van moslims zal mislukken. Deze problemen zouden onoplosbaar zijn, omdat culturen nu eenmaal niet makkelijk veranderen. Problemen houden niet op bij de grens en ook Wilders lost die niet gemakkelijk op:

Die extremisten in de islam zijn gewoon heel andersoortige mensen. Hoeveel miljarden islamieten hebben we op de wereld? Als daarvan één procent extreem denkt, dan zijn dat er een heleboel. En daar heb ik toch wel zorgen over. Het is nu weer een aantal jaren rustig in de wereld qua aanslagen, behalve Afghanistan, Irak... het sterft daar van de aanslagen natuurlijk. Maar in Europa is het redelijk rustig gebleven. Maar dat gebeurt meer en meer, daar ben ik van overtuigd. (...) Het zal ook niet altijd door Nederlandse extremisten gebeuren, maar Nederland is open, Europa is open... daar ben ik wel bang voor. Ik weet daar geen oplossing voor. Daar heeft Wilders ook geen oplossing voor.

Gepensioneerde (Man, 65)

Een belangrijk onderdeel van het doembeeld rond de islam en buitenlanders is dat het om onoplosbare problemen zou gaan. Volgens PVV-aanhangers kan Wilders er weinig aan doen, en andere politici ook niet. Beiden hebben geen strategie om de problemen te voorkomen of tegen te gaan, vooral omdat dit niet mogelijk is. Een voorbeeld van naderend onheil waar niemand iets aan kan doen is dat er ook in Nederland aanslagen plaatsvinden door extremistische moslims:

Dat er hier een aanslag plaatsvindt, daar kun je op wachten, daar zijn ze bang voor. Ons land zijn ze steeds beter aan het beveiligen. Daar ben ik ontzettend bang voor dat het een keer gaat gebeuren. Dat het te dichtbij komt. Dan krijg je nog meer Wilders-mentaliteit, dan denk ik dat we dat nog meer gaan doen. We zien ook in de Amerikaanse politiek vanaf die aanslag, het is daar ook behoorlijk omgeslagen. Niet altijd effectief, maar de mentaliteit verandert.

Muzikleraar (Man, 38)

Er bestaan verschillende beelden onder deze PVV-aanhangers over wat er zou kunnen gebeuren als er nog meer buitenlanders en moslims in Nederland komen wonen. Een beeld wat eerder al onbedoeld door Piet-Hein Donner werd opgeroepen is dat in Nederland de sharia wordt ingevoerd. PVV-aanhangers herhalen dat beeld:

Bij de vorige regeringen, dan mocht er nooit wat gezegd worden, dan was je racistisch. Dat is niet goed geweest. Dan krijg je dus dat PVV daar tegenin gaat en

dan krijg je een hele hoop mensen die daar achter gaan staan. (...) Dat er eens met de vuist op tafel geslagen wordt. Daar tegenover staat: we krijgen iedere dag, 24 uur per dag, via de tv die beelden van wat er vroeger nooit was. (...) Dat je dan ziet dat een jonge juffrouw die een verhouding heeft onthoofd wordt, eerwraak, verrotte dingen zijn het. Of neem alleen al het geval dat er sprake van was dat hier de sharia ingevoerd zou worden, alleen al om erover te denken dat dat hier in Nederland zou worden ingevoerd... Dat moet je als regering toch niet willen.
Arbeidsongeschikte (Man, 70)

Het meest extreme beeld wat een aantal PVV-aanhangers naar voren brengt is dat er door de toestroom van moslims veel onderlinge problemen tussen bevolkingsgroepen ontstaan en er in Nederland een burgeroorlog uitbreekt. Dit beeld is volgens hen nu weliswaar nog ver weg, maar een volgende generatie zou er al mee te maken kunnen krijgen. PVV-aanhangers verwijzen nu naar de ervaringen uit voormalig Joegoslavië om te illustreren dat een burgeroorlog altijd kan plaatsvinden, al zien we dat nu misschien als onmogelijk:

Er komen steeds meer moslims, het bevolkingsaantal neemt toe, ze krijgen ook veel meer kinderen als wij en langzaam maar zeker gaan we richting de drie-vier miljoen, denk ik. Dan denk ik dat het leed niet meer te overzien is. Ik zie het dan ook uitdraaien op een burgeroorlog op een gegeven moment. En het maakt mij niet meer uit, mijn tijd zal het wel duren, maar waar ik me vooral druk over maak, is over mijn kinderen.
Bibliothecaris (Man, 50)

In dit beeld zouden moslims steeds meer eisen gaan stellen aan Nederlanders, wat weer een tegenreactie zal oproepen. Zo komt een burgeroorlog wellicht ooit dichterbij. Daarom moeten volgens deze PVV-aanhangers de grenzen resoluut dicht. Er zijn wel goedwillende moslims, maar die zullen door de extremere worden overschreeuwd en dus zijn maatregelen nodig. De bibliothecaris stelt dan ook verder:

De enige manier om dat te keren hier in Nederland is gewoon zeggen: niet meer binnen. Ik heb het helemaal niet over moslims die zich gewoon aanpassen en hard werken, die zijn er ook, goedwillende moslims, maar er zijn er ook een hele hoop die dat niet doen. Ik ben bang dat met hoe meer ze komen... Dat blijkt ook uit alle landen waar de hoeveelheid moslims toeneemt, dat ze steeds meer eisen gaan stellen. Met hoe meer ze komen, dat dan het goedwillende gedeelte ondergesneeuwd wordt door de hardroepers.
Bibliothecaris (Man, 50)

Een soortgelijk beeld is dat de oorlog met de islam allang is begonnen. Dit beeld is in lijn met uitspraken van Wilders dat de islam sowieso in oorlog is met het Westen. Volgens deze PVV-aanhangers zou dit betekenen dat er niet over tien-tallen jaren een burgeroorlog van start gaat, maar dat die oorlog ongemerkt al is begonnen met andere middelen. Met name geïnterviewden die zeggen veel van de islam te weten komen met dit beeld:

Ze hebben een hele andere tactiek van oorlog voeren dan wat wij gewend zijn. Het is een hele nieuwe manier van oorlog voeren. Daarvan zijn we ons helemaal niet bewust. Wat we eigenlijk niet weten is dat Nederland eigenlijk al weer 30-35 jaar in oorlog is. Want wij leven namelijk in het huis van de oorlog, zo wordt dat gezien. Dat is de tactiek waarin de hele ideologie werkt om het boeltje over te nemen. Je hebt geen meerderheid nodig van de bevolking om toch sharia ingevoerd te krijgen en toch hele gebieden te islamiseren. Dus dan is van 16 miljoen inwoners, ongeveer 2 miljoen islamitisch, maar dat zijn wel de mensen die voornamelijk in de grote steden, in de Randstad wonen. En die daar machtscentra kunnen vormen die uiteindelijk wel een land kunnen gaan regeren. Het gaat veel sneller dan je denkt.
Ondernemer (Man, 41)

Deze interpretatie wordt versterkt door nieuwsberichten waaruit blijkt dat moslims in de maatschappij een grotere rol voor zichzelf opeisen of wanneer moslims sterk zichtbaar zijn in het publieke debat. Zo maakt een aanhanger zich druk over het onjuiste bericht dat de grootste moskee in Europa in Leiden zou komen te staan. PVV-aanhangers zien dit als onafwendbare trends die nauwelijks gestopt kunnen worden. Een enkeling ziet dit wel als een mogelijkheid, maar dan is het idee dat er iets extreems moet voorvallen om tot een wending van het beleid te komen:

Om überhaupt een regering te vormen heeft al enorm veel moeite gekost. Ik verwacht ook niet op korte termijn heel veel te zien veranderen en ik denk dat er pas wat gaat veranderen op het moment dat de emmer echt overloopt. Ik denk dat we nog aan de rand zitten. Wat heel veel zou veranderen in Nederland... Ik denk als Geert Wilders morgen wordt geliquideerd, dan zou er heel veel veranderen.
Student journalistiek (Man, 20)

Deze groep PVV-aanhangers stelt dat Hans Janmaat in de jaren negentig eigenlijk al groot gelijk had, maar dat hij toen door iedereen ten onrechte verketterd. Het probleem met Janmaat was dat hij het niet goed kon brengen, maar hij had wel een punt en liep op de ontwikkelingen vooruit. Hij had ze goed doorzien:

Het duurt een hele tijd voordat het geaccepteerd wordt. Janmaat kon het misschien niet zo goed onder woorden brengen in die tijd, nu ben ik zelf ook niet de beste spreker, maar hij had voor een groot deel wel gelijk. Dat had ik toen al, als een van de weinigen. Verder moet Nederland wel een land blijven waar vrijheid van meningsuiting is. Dat vind ik heel belangrijk. Janmaat werd toen meer als schokkend ervaren. Maar het heeft mij wel aan het denken gezet. Je ziet dingen om je heen gebeuren, waar wat aan gedaan moest worden. Maar hij was een van de weinigen in de politiek en werd opzij gedrukt natuurlijk en belachelijk gemaakt. In feite wat nu nog steeds geldt. Er is niet veel veranderd maar het wordt misschien op een wat fetsoenlijker manier onder woorden gebracht. Het gaat nog steeds om hetzelfde verhaal, er is niks veranderd.

Muziekleraar (Man, 38)

Een deel van de PVV-aanhangers komt met catastrofale beelden over de toekomst van Nederland, zoals een burgeroorlog. Deze beelden zijn gekoppeld aan de instroom van buitenlanders, met name moslims. Soms zijn rampen echter ook gekoppeld aan de opkomst van de Europese Unie. Een probleem van deze catastrofes is dat ze vaak niet goed op te lossen zijn, ook niet door Geert Wilders. De kans is daarmee voor hen groot dat deze rampen zich in werkelijkheid ook echt voordoen, denken de PVV-aanhangers.

Conclusie

De PVV is vooral bekend vanwege haar standpunten over de multiculturele samenleving en met name de islam. Er blijken aanzienlijke verschillen tussen de PVV-aanhangers in hoeverre ze deze standpunten steunen. Voor een deel van de PVV-aanhangers zijn deze standpunten een reden om liever geen PVV te stemmen, maar ze doen dit toch omdat de PVV zich hard maakt voor onder andere een betere zorg. Zij nemen de standpunten over de islam voor lief. Aan de andere kant van het spectrum zijn er PVV-aanhangers die volledig instemmen met de kritiek van de PVV op de multiculturele samenleving en met name op de islam. Zij hebben zich gekant tegen buitenlanders en maken zich zorgen over de opkomst van de islam. Sommigen baseren dit op hun persoonlijke ervaringen met de godsdienst, anderen hebben vooral over de islam gelezen. Toch vormen deze twee groepen een minderheid. De meeste PVV-aanhangers hebben een genuanceerdere kijk op thema's als immigratie, integratie en islam.

De meeste PVV-aanhangers kunnen omschreven worden als twijfelaars op het gebied van de multiculturele samenleving. Zij hanteren twee belangrijke uitgangspunten bij hun visie op de islam en integratie: enerzijds willen zij niet meegaan met racistische sentimenten enerzijds, maar anderzijds willen ze dat

buitenlanders zich aanpassen. Dit maakt dat er constante twijfel is over of de uitspraken van de PVV goed zijn, of juist slecht. Een enkeling beschuldigt de PVV van racisme, en denkt dat ze over het algemeen te extreem zijn. Dit denken vooral de aanhangers die om andere redenen de PVV gekozen hebben. De meeste PVV-aanhangers vinden niet dat de PVV systematisch verkeerde uitspraken doet, maar zij kunnen wel voorbeelden noemen waar ze over twijfelen.

De PVV-aanhangers zijn er sterk op gebrand te laten zien dat ze geen onderscheid maken tussen bevolkingsgroepen, maar dat ze kijken naar het gedrag van buitenlanders. Dit is volgens hen een neutrale manier om de aanwezigheid van buitenlanders in Nederland te bespreken en te evalueren. PVV-aanhangers willen buitenlanders hetzelfde behandelen als andere Nederlanders, en zeggen impliciet dat dat nu niet gebeurt. Het zou niet goed zijn te extreem te zijn over buitenlanders, zoals Wilders dat soms is, omdat mensen dan over een kam worden geschoren. Het gaat erom te zien welke burgers goed bezig zijn en welke niet. Men zou zich op individuen moeten richten en niet op groepen, zoals de PVV dat doet. Bovendien moet de PVV beter nadenken op welke groepen men zich richt. Er is lang niet altijd steun om veel aandacht aan de islam te besteden. Uitkeringsfraude en hangjongeren zijn thema's waar de aanhangers zich meer mee kunnen identificeren.

De waarden die PVV-aanhangers belangrijk vinden voor Nederlandse burgers in het algemeen, gelden wat hen betreft nog meer voor buitenlanders: verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid. Alle eisen die ze aan Nederlanders stellen, stellen ze ook aan buitenlanders, al hebben ze er bij buitenlanders vaak beter en langer over nagedacht wat deze eisen precies inhouden. Vermoedelijk is dit een direct gevolg van het feit dat de integratie van buitenlanders vaak in de media is besproken. De eisen aan buitenlanders zijn eenvoudig: ze moeten vooral werk hebben en zich nuttig maken voor de samenleving. Ze mogen ook vrijwilligerswerk doen, maar ze mogen geen gebruik maken van de Nederlandse verzorgingsstaat. Als er geen werk meer is, moeten ze naar hun land van herkomst. Werken is een manier van verantwoordelijkheid nemen voor jezelf, en het laat ook wederkerigheid zien: de buitenlander doet iets terug voor de Nederlandse samenleving waar hij te gast is. Het is niet rechtvaardig om buitenlanders dezelfde regelingen te geven als andere burgers. Een tweede eis is dat buitenlanders zich aan de wet moeten houden.

De huidige situatie is volgens de PVV-aanhangers heel anders dan hoe hij idealiter zou moeten zijn. In die visie maken buitenlanders gewoon deel uit van de Nederlandse samenleving en gedragen zij zich niet anders dan Nederlanders, maar zij worden ook niet anders behandeld. Beide zijn niet altijd het geval. Zo trekt de overheid buitenlanders voor bij bijvoorbeeld subsidies of woningtoewijzing. Dit gaat tegen de gelijkheidsidealen van PVV-aanhangers is. Bovendien voldoen buitenlanders lang niet altijd aan de eisen die PVV-aanhangers aan hen stellen.

Zo vermoeden PVV-aanhangers dat veel buitenlanders zich niet aan de wet houden of in een uitkering zitten. Dit maakt dat de PVV 'een punt heeft'. Ook hier bestaat twijfel of deze opvattingen politiek correct zijn en zo vrijelijk geuit kunnen worden. PVV-aanhangers vertellen daarom graag dat buitenlanders het met hen eens zijn over allerlei misstanden, en laten zien dat andere landen met ander beleid deze problemen niet hebben. Zo kunnen PVV-aanhangers blijven beweren dat hun intenties de juiste zijn, dat ze niet racistisch zijn en dat ze zich baseren op objectieve feiten.

PVV-aanhangers komen met uiteenlopende rampbeelden over de toekomst als de toestroom van buitenlanders door blijft gaan en er sprake blijft van een gebrekkige integratie. Algemeen zien zij de multiculturele samenleving zoals deze nu is als een fenomeen wat zoveel spanningen veroorzaakt dat dit op een dag verkeerd zal gaan. Dit is direct gekoppeld aan hun wens om een daadkrachtige politiek die deze problemen ter hand neemt. Geert Wilders is voor hen de beste optie, omdat hij in ieder geval duidelijk is over wat hij van buitenlanders verwacht. PVV-aanhangers hebben dit beeld van andere partijen niet, of het beeld is zelfs omgekeerd, namelijk dat partijen als de PvdA buitenlanders nooit op hun gedrag aanspreken. Ook op dit punt hebben de PVV-aanhangers geen duidelijk beeld van wat andere partijen van buitenlanders vinden, maar zij weten in ieder geval wel dat Geert Wilders kritisch is.

VERSCHILLEN MET LINKSE STEMMERS

HOOFDSTUK GESCHREVEN MET MAARTEN VAN HEIJNINGEN

De vorige hoofdstukken gaven een beeld van hoe PVV-aanhangers spreken over de PVV en Geert Wilders, de politiek, de maatschappij en buitenlanders. De vraag die daarmee opkomt is: in hoeverre zijn de uitspraken van PVV-aanhangers werkelijk uniek? In hoeverre verschillen deze PVV-aanhangers van burgers die op andere partijen stemmen? Zijn de zorgen van PVV-aanhangers over integratie en immigratie anders dan die van de aanhangers van andere politieke partijen, en denken zij op een andere manier over de huidige politieke cultuur dan anderen? Zijn PVV-aanhangers 'gewone burgers' of kijken ze juist af? Om dit te onderzoeken zijn zes groepsdiscussies gehouden. Drie discussies vonden plaats met PVV-aanhangers, en drie andere discussies vonden plaats met burgers waarvan verwacht mag worden dat ze juist weinig of geen affiniteit met de PVV hebben, omdat ze op partijen stemmen die in politieke debatten regelmatig tegenover de PVV staan: GroenLinks en de PvdA. Alle deelnemers in dit hoofdstuk zijn jong en hoog opgeleid, wat wil zeggen dat ze minimaal een opleiding op HBO-niveau hebben afgerond en maximaal 25 jaar zijn. Het gaat dus om een specifieke groep PVV-aanhangers. In dit hoofdstuk gaan we terug naar de klachten van PVV-aanhangers over de politiek op zich en de rol van Geert Wilders, zoals die al eerder zijn besproken.

In deze focusgroepen spraken de deelnemers over een fragment waarin Geert Wilders in de Tweede Kamer 'de linkse elite' aanvalt, een fragment waarbij PVV-aanhangers in discussie gaan met niet-PVV-aanhangers in het discussieprogramma *Random Tien*, en een fragment waarbij *Pownews*-verslaggever Rutger Castricum CDA-minister Verhagen aanvalt over vermeende inzet van ambtenaren bij de CDA-verkiezingscampagne. Deze fragmenten zijn gekozen omdat ze sterk aansluiten bij de negatieve gevoelens over politiek die veel PVV-aanhangers hebben. In dit hoofdstuk worden de uitspraken van deze PVV-aanhangers vergeleken met die van linkse stemmers. De vraag luidt: wat zijn de verschillen tussen PVV-aanhangers en linkse stemmers in hoe zij denken over Geert Wilders, zijn aantrekkingskracht, de politiek en de journalistiek?

Geert Wilders

PVV-aanhangers en linkse stemmers zijn het met elkaar eens dat Geert Wilders een populist is, maar deze term heeft voor beide groepen een andere invulling. Voor de PVV-aanhangers is Geert Wilders vooral een man die zegt waar het op staat. Hij is iemand die 'de vinger op de zere plek' in de samenleving legt en zaken bespreekbaar maakt die dat vroeger niet waren. Hij blaast maatschappelijke kwesties niet op, maar benoemt ze. De PVV-aanhangers vinden het daarom ook onzin te stellen dat Wilders burgers bang maakt, voor bijvoorbeeld moslims. Wilders sluit slechts aan bij problemen die mensen al ervaren en benoemt die. De PVV-aanhangers zien er geen bezwaar in als dit populisme wordt genoemd. Populisme betekent voor hen op deze manier eerder iets positiefs dan iets negatiefs:

PVV-aanhanger 1: Dat vind ik ook een zwaktebod (...) om te zeggen: hij maakt mensen bang. Hij maakt mensen niet bang, hij wijst alleen op de punten die niet kloppen en zegt: jongens dit is niet goed, dit moeten we veranderen, en als mensen dan zeggen: daar heeft hij nog gelijk in ook, of dat mensen dan bang zijn op straat... daar legt hij de vinger op. Hij maakt niet mensen bang van: pas op, je mag de straat niet op, of: je kan de straat niet meer op want dan word je beroofd door Marokkaans straattuig, dat zegt hij niet. Hij zegt alleen maar dat er Marokkaans straattuig is en dat zij eventueel jou iets aan kunnen doen. Daar zegt hij volgens mij niks verkeerd mee, want het is wel de waarheid. (...)

PVV-aanhanger 2: Volgens mij is het gewoon meer vertellen over feiten die er op dat moment zijn. Dat kunnen mensen zien als populisme. Ik zie het gewoon als een feit dat op dat moment gewoon speelt en ja, mensen noemen het populisme. Ik zie daar het probleem niet van in.

Linkse stemmers zien Wilders wel als een populist die alleen maar tegen dingen is en woede en angst verspreidt. Hij snijdt bepaalde onderwerpen aan en doet dat ook op een specifieke manier. De aanhangers van de PVV zijn daar volgens linkse stemmers erg gevoelig voor. Er bestaat volgens linkse stemmers al angst bij burgers, en die wordt door Wilders nog eens extra aangewakkerd. Tegelijk zien ook sommige linkse stemmers dit als noodzakelijk, zodat andere partijen hun beleid kunnen aanpassen. Een aantal linkse stemmers zegt:

Linkse stemmer 1: Wat me opviel was toch wederom hoe Geert Wilders het brengt. Toch inderdaad het stukje angst, dat hij daar goed mee aan de haal gaat.

Linkse stemmer 2: Ik denk niet dat het alleen angst is. Ik denk dat het gewoon ook woede is van bepaalde mensen waarin ze zijn tegengewerkt of waarin ze slecht

zijn beoordeeld tegenover anderen die juist weer zouden worden weggestoten door zo'n partij.

Linkse stemmer 3: Hij gebruikt ook vooral veel angst dat hij stelt: dit jullie zal overkomen. Dat hij mensen een beetje bang maakt van: dit gaat ons gebeuren.

Linkse stemmers zien een probleem in de manier waarop Wilders zou generaliseren. Als er een incident is geweest met een Turk of een Marokkaan, zegt Wilders meteen dat dit een algemener probleem is, terwijl dat niet altijd waar is. Wilders speelt zo in op de angsten van mensen. Linkse stemmers hebben er soms zelf ook last van: ze worden bang gemaakt. Dit is volgens hen een bredere trend:

Linkse stemmer 1: Het woord angst is ook wel belangrijk, want we zijn echt een super angstige samenleving op dit moment. Ik zeg het ook altijd tegen mensen als er een verlaten koffer op het station staat. Vroeger pakte je hem op en bracht je hem naar de balie en tegenwoordig is het een bomalarm.

Linkse stemmer 2: Klopt, het hele station wordt afgezet. (...) Die angst is gewoon gecreëerd door de media en zeker na nine-eleven is natuurlijk alles terreur en terroristen, dit en dat. Wat ze eigenlijk willen is gewoon steeds meer je vrijheid inperken, steeds meer sociale controle op alles. (...)

Linkse stemmer 3: Ik had er laatst ook eentje. Er was een jongen, die zat naast me, en had zo'n hele grote koffer samen met iemand en toen liepen ze op een gegeven moment allebei weg en dat ding bleef daar staan. Ik dacht echt in een split second van: stel dat daar nou iets in zit, weet je?

Zowel PVV-aanhangers als linkse stemmers noemen Geert Wilders vooral een duidelijke politicus. Hij zou erg gemakkelijk te begrijpen zijn, terwijl dat voor veel andere politici niet geldt. Zij zijn het echter niet eens over hoe waardevol het is dat Wilders zo duidelijk is. PVV-aanhangers noemen hem makkelijk te volgen, hij geeft goede voorbeelden, maakt grapjes en laat zich niet van de wijs brengen. Wilders is volgens hen een groot retorisch talent. Hij zegt altijd duidelijk ja of nee, terwijl andere politici eromheen praten:

PVV-aanhanger 1: Duidelijke taal, mooi betoog, goede beeldspraak. Wilders is altijd een goede redenaar geweest. Aan de ene kant omdat hij volgens mij een steekhoudend verhaal houdt, daar kun je het mee eens zijn of niet. Het is een populist, dat is wel zo, en dat hoor je ook wel terug in hoe hij praat. Ik vind wel dat hij als een van de weinige politici op zo'n manier praat dat ook de Jan Boerenlul zeg maar het begrijpen kan en dat mis ik heel erg bij andere partijen.

PVV-aanhanger 2: En die stemmen haalt hij ook over het algemeen wel binnen.

PVV-aanhanger 1: Ja, dat is het enige wat ze begrijpen over het algemeen (lachen).

PVV-aanhanger 2: Ja, simpel en duidelijk.

Linkse stemmers hebben op zichzelf geen bezwaar tegen duidelijke taal, maar vinden wel dat de manier waarop Wilders het woord voert niet bij zijn functie past. Wilders spreekt respectloos en informeel, en dat past niet bij zijn rol en positie. Wilders moet het land leiden en burgers moeten tegen hem op kunnen kijken. Op de huidige manier kunnen burgers dat juist niet. Wilders 'zeikt mensen af' en dat is niet netjes. Bovendien zou Wilders niet erg inhoudelijk zijn: Wilders komt wel met sterke statements, maar het is 'geblaas' want er komen weinig argumenten. Hij geeft weinig uitleg over zijn voorstellen. De vraag voor linkse stemmers is of je op de woorden van Wilders in moet gaan of erom moet lachen. Wilders is een goed redenaar die inhoudelijk weinig voorstelt:

Linkse stemmer 1: Ik ben het er absoluut niet mee eens, maar hij schetst het ook wel weer mooi (lachen), ik kan daar heel lang over nadenken hoe hij dingen brengt, dat vind ik echt heel knap. (...) Er zijn wel meer mensen die dat kunnen, maar ik denk dat hij wel één van de betere is die dat...

Linkse stemmer 2: Ik denk dat je dat ook wel moet kunnen om zo te worden. Je moet wel echt goed dingen kunnen brengen op een bepaalde manier.

De PVV zet zich af tegen de elite, maar zowel PVV-aanhangers als linkse stemmers hebben geen duidelijk beeld van wie de elite is of waar dat begrip precies voor staat. PVV-aanhangers hebben moeite politici een elite te noemen omdat ze het op zich een lastig begrip vinden. Zij zien de elite als de rijken, maar dat zou volgens hen betekenen dat de hele elite VVD stemt, en dat klopt niet. Slechts een klein aantal PVV-aanhangers ziet direct dat Wilders met 'elite' alleen duidt op de linkse politieke elite die elkaar baantjes toespeelt:

PVV-aanhanger: Je hebt wel een politieke elite van D66, PvdA, GroenLinks en zij hebben echt een circuit voor zichzelf gemaakt dat ze altijd wel aan een baantje kunnen komen, op het ene ministerie of bij een subsidieorganisatie of wat dan ook. Als ze het daar verpest hebben, dan gaan ze twee maanden op hun kont zitten en dan krijgen ze daarna weer een baantje toegewezen van hun partij. Dat is al heel vaak gebeurd en er verdwijnt ook heel veel gemeenschapsgeld in bijvoorbeeld de zakken van gemeentebestuurders in bijvoorbeeld Amsterdam. Kijk naar Fatima Elatik [Stadsdeelvoorzitter in Amsterdam Oost, CA], ze kan eigenlijk helemaal niks, maar ze sleept toch bijna een half miljoen per jaar binnen omdat ze bij de PvdA zit. Wilders heeft daar wat mij betreft hartstikke gelijk in dat dat niet zo hoort.

Ook linkse stemmers denken dat het beeld van een elite niet klopt, maar vooral vanwege de uitspraken van Wilders over Henk en Ingrid. Het idee dat de PVV 'voor de gewone man' op zou komen stuit bij hen op onbegrip. Linkse stemmers

denken dat dit soort ‘gewone mensen’ helemaal niet bestaan, en dat dit een veralgemenisering is:

Linkse stemmer 1: Ik vind dat een beetje stom, want ook al willen we het niet, we hebben toch verschillende groepen in de samenleving, alleen al als je kijkt naar opleidingsniveau. De gewone mens... tja, wat is de gewone mens? Ik vind dat een beetje raar. (...)

Linkse stemmer 2: Wilders doet net of de mensen die niet op hem stemmen dan geen gewone mensen zijn. Meer dan de helft van de Nederlanders is niet een gewoon mens. Ja, ik zou dat aan hem willen vragen.

Linkse stemmer 3: Er bestaat zoiets als de arbeidersklasse, maar er bestaat niet zoiets als de gewone mens, want zodra je zegt dat er gewone mensen zijn, zeg je ook dat er mensen zijn die niet gewoon zijn en dan ben je weer mensen in aan het delen in klassen. Ik vind dat geen goede benadering.

PVV-aanhangers en linkse stemmers noemen Wilders allebei een populist, vinden Wilders duidelijk en hebben beide bezwaar tegen het idee dat Wilders voor de gewone man en tegen de elite strijdt. De redenen voor deze meningen zijn echter verschillend. PVV-aanhangers vinden het label ‘populist’ positief, waar dit voor linkse stemmers een negatieve klank heeft. De duidelijkheid van Wilders is volgens PVV-aanhangers positief omdat Wilders goed te volgen is, maar linkse stemmers vinden dit niet bij zijn functie passen. PVV-aanhangers begrijpen dikwijls niet goed wat er met elite wordt bedoeld, linkse stemmers zien niet in wat Wilders zegt als hij het over ‘de gewone man’ heeft.

Aantrekkingskracht

PVV-aanhangers noemen in de focusgroepen slechts één overweldigende reden om op de PVV te stemmen: negatieve ervaringen met buitenlanders. De aantrekkingskracht van Wilders zit voor hen in zijn voorstellen op het terrein van de multiculturele samenleving. De PVV-aanhangers verdedigen hun standpunt uitgebreid, omdat zij weten dat anderen hier anders over denken. Volgens PVV-aanhangers komt dit omdat problemen met buitenlanders vaak een regionaal karakter hebben en dus niet iedereen deze problemen kan zien. Sommige mensen willen de problemen volgens de PVV-aanhangers ook niet zien: ‘maar als ze dan eens even de Rotterdamse wijk Crooswijk in lopen, dan hebben ze wel gelijk een hele andere mening’. PVV-aanhangers noemen ook voorbeelden van mensen die daadwerkelijk onder druk van hun ervaringen met buitenlanders van mening zijn veranderd:

PVV-aanhanger 1: Ik denk als je in Groningen woont, dat je daar minder last van hebt.

PVV-aanhanger 2: Dan zou ik ook misschien een hele andere kijk daarop hebben.

PVV-aanhanger 3: Dat zijn ook de punten (...) die wij hier in Rotterdam om ons heen zien natuurlijk.

PVV-aanhanger 4: Als je hier op Zuidplein loopt denk je echt: wat doe ik hier?

PVV-aanhanger 1: Ben ik op vakantie?

PVV-aanhanger 4: Het is echt... ik kan niet anders... alleen integratiebeleid alleen al voor mij. Ze hebben het over de grenzen dichtgooien, dat is misschien wel heel rigouzeus, maar ik zit er toch dicht tegenaan. Als je dat hier in Rotterdam meemaakt... Omdat dat zo regionaal is, is dat vaak heel moeilijk uit te leggen aan mensen die niet in de grote stad wonen. Het is heel moeilijk uit te leggen en moeilijk te verdedigen vooral.

PVV-aanhanger 1: Net zoals Madelon, die had op de PvdA gestemd, die was hier zes weken op vakantie, en die had zoiets: had ik maar op de PVV gestemd.

PVV-aanhanger 4: Die is dus werkelijk van de PvdA compleet naar rechts... die kwam in Rotterdam terug na twee jaar Amerika. De verandering gaat zo snel hier. De basisschool waar ik op heb gezeten, als ik daar nou langs fiets... geen enkel blank kindje meer te bekennen.

De PVV-aanhangers vinden dat dit absoluut moet veranderen, omdat anders de meerderheid van Nederland allochtoon wordt. Hun gevoel is dat de multiculturele samenleving niet werkt. Nederland moet Nederland blijven en dat is naar hun gevoel niet meer zo. Buitenlanders accepteren de Nederlandse cultuur niet, en daarom zou het beleid veel harder moeten zijn. Wilders maakt dit volgens PVV-aanhangers bespreekbaar. Als er alleen linkse partijen zouden zijn, zou er alleen gezegd worden dat 'allochtonen zielig zijn' en dat 'je ze een zak geld moet geven'. Hun ervaringen zijn anders dan die van mensen uit Zeeland:

PVV-aanhanger 1: Een paar van die Zeeuwse jongetjes... nog nooit hadden ze een bepaalde wijk gezien die ook anders kan zijn dan gewoon een witte wijk, en dan kwam je in Kanaleneiland [wijk in Utrecht, CA]. Dat is precies het tegenoverstelde: wow, wow, what the fuck gebeurt hier allemaal?

PVV-aanhanger 2: Je voelt je echt bedreigd als je gewoon over straat loopt en dat vond ik echt ongelofelijk in Nederland.

PVV-aanhanger 3: Omslagpunt voor mij was eigenlijk dat ik in Rotterdam werd bedreigd en daarna neergestoken werd. Dus ja, ik weet wel wat het is. (...) De oorsprong lag niet zozeer in het feit dat zij dan buitenlander waren en ik in hun ogen anders was. Er was wel wat onenigheid, maar zoals het vaak gaat in groepen juttten ze elkaar gewoon op en er is ook niet echt controle van buitenaf op zo'n groep. Als je dan niet oppast, nemen ze je met z'n allen te grazen en dat hebben ze gedaan.

PVV-aanhanger 1: Wat me ook opviel in Kanaleneiland... Dan had je zo'n veldje met allemaal voetballende kinderen en dan keek je naar buiten en dan zag je hoe ouder ze werden hoe agressiever, anders gekleed en een beetje dominant als haantjes willen overkomen. (...) Hoe ouder hoe gevaarlijker, tenminste hoe bedreigender ze overkomen.

Linkse stemmers noemen geen ervaringen met buitenlanders zoals de PVV-aanhangers, maar begrijpen soms wel dat die ervaringen voor anderen een reden kunnen zijn PVV te stemmen. Volgens de linkse stemmers is de PVV te extreem met de islam bezig. Ze zijn het daar fundamenteel mee oneens. Toch is er ook iets goed aan de PVV omdat ze zaken agendeert en bepaalde groepen burgers vertegenwoordigt. Het is invoelbaar dat sommige burgers op de PVV stemmen:

Linkse stemmer 1: Het enige goede aan de PVV vind ik dat ze het bespreekbaar hebben gemaakt en dat andere partijen nu hun beleid ook een beetje aangepast hebben. Een beetje richting de PVV, alleen dan iets minder extreem, want ik vind het wel een problematiek die aangepakt moet worden want het is gewoon een feit, de gevangenen zitten voor driekwart vol met allochtonen. Maar ik wil niet zeggen dat uitzetten dan de oplossing is, er zijn ook andere oplossingen mogelijk. (...) Ik denk: de PvdA vecht er juist voor dat er meer kansen zijn op de arbeidsmarkt en in het onderwijs voor minderheden...

Linkse stemmer 2: En betere woningen.

Linkse stemmer 1: En op die manier de problematiek aan te pakken in plaats van ze eruit te gooien of hun geloof belachelijk te maken. (...) Ik geloof nog steeds wel in de multiculturele staat, (lachen) net als de PvdA dus. Ik denk dat daar ook wel meer aandacht aan besteed mag worden en er mogen ook zeker strengere straffen komen voor allochtonen die een misdaad begaan. Want je moet hier wel willen wonen, maar niet op de PVV-manier, absoluut niet. (...)

Linkse stemmer 3: Ik kan me best wel voorstellen dat er mensen zijn die om het zo maar te zeggen last hebben van buitenlanders, die wat mee hebben gemaakt en dat misschien hun baan voor hun gevoel is ingepikt door een buitenlander of dat ze een keer zoiets mee hebben gemaakt dat als dat wordt genoemd op de televisie, dat mensen daar wel over na gaan denken: hé, dit is nou precies wat ik heb mee-gemaakt, hier ga ik in mee. Het is niet hoe ik denk, maar ik kan me wel voorstellen dat mensen daar gevoelig voor zijn.

PVV-aanhangers zijn in deze discussies echter ook niet zonder meer tevreden of positief over Wilders. Er zijn in hun ogen diverse problemen met Wilders en de PVV, soms op organisatorisch terrein, soms met personen en soms inhoudelijk. PVV-aanhangers in de focusgroepen versterken elkaar zowel in hun positieve als

negatieve uitspraken over Wilders, die als populist soms ook onhaalbare of rond-uit onzinnige voorstellen doet:

PVV-aanhanger 1: Wie is Geert Wilders? Een man die zegt waar het opstaat.

PVV-aanhanger 2: Ik moet gelijk denken aan Venlo. Slecht kapsel.

PVV-aanhanger 3: Maar ook zeker populistisch als het moet. Soms zichzelf overschreeuwen en later proberen recht te praten. (...)

PVV-aanhanger 1: Daar sluit ik me wel bij aan.

PVV-aanhanger 2: Nou ja, hij zegt wat het volk wil horen.

PVV-aanhanger 1: Dat is ook een probleem.

PVV-aanhanger 2: En soms zijn dat ook dingen, gaat hij een wetsvoorstel indienen of een motie en dan zoals die kopvoddentax, Geert leuk idee, maar... (...) Dat is toch onzin. Dat kan niet.

De linkse stemmers zijn het met PVV-aanhangers eens dat de PVV soms onzinnige en onhaalbare voorstellen doet. De PVV houdt zich volgens linkse stemmers bijvoorbeeld bezig met zaken die onbelangrijk zijn terwijl belangrijkere kwesties blijven liggen:

Linkse stemmer 1: Er zijn ook sommige dingen die ik gewoon niet waardevol genoeg vind. Ik heb ook de Stemwijzer gedaan. Dan staan er van die stellingen bij van: er mogen geen moskeeën worden gebouwd. Houden zij zich daar nu echt mee bezig? Dat vind ik echt gewoon onzin, snap je. Dat soort dingen.

Linkse stemmer 2: De hele campagne is gebouwd rondom immigratie. Zo gauw als dat weg zou vallen...

Linkse stemmer 1: Terwijl er veel belangrijkere dingen zijn.

Linkse stemmer 2: Als dat weg zou vallen uit zijn programma, dan zou er niks meer zijn, want de rest is er een beetje omheen gebouwd om stemmen te werven. Dat is een beetje het idee dat ik ervan heb.

Wilders doet volgens linkse stemmers veel radicale en onmogelijke uitspraken. Hij is radicaal over de islam en over buitenlanders, terwijl extremisme niet massaal voorkomt. Bovendien komt Wilders met uitspraken die tegen de grondwet ingaan en die dus niet zomaar geregeld kunnen worden. Linkse stemmers vinden dit hypocriet en nemen het niet serieus. Wilders is moeilijk in te schatten omdat hij steeds weer met andere voorstellen komt, en dus is het volgens linkse stemmers ook verbazingwekkend dat er zoveel mensen op Wilders hebben gestemd. Hoewel er soms 'wel iets inzit' wat Wilders zegt, moet hij het op zijn minst anders brengen:

Linkse stemmer: Ik vind het een beetje een populist. Plannen die hij maakt kan hij niet waarmaken. Gewoon een beetje de mensen lokken: oh ja, is goed doen we... stem maar op Geert Wilders. Dan heeft hij zijn stemmen binnen en gaat hij al zijn standpunten af. Dat is een beetje wat ik er van vind. Hij heeft op zich wel... sommige ideeën zijn wel waar, maar ik vind dat hij het een beetje anders kan verwoorden, iets subtieler. (...) Die ideeën sowieso met buitenlanders... de kopvoddentax... misschien heeft hij wel gelijk dat er op een gegeven moment een stop op moet zitten, maar verwoord het iets anders en begin niet met kopvoddentax en dat soort rare kreten.

Alle deelnemers denken dat het vooral lager opgeleiden zijn die op de PVV stemmen. Zowel PVV-aanhangers zelf als linkse stemmers stellen dat de PVV zich vooral richt op die groep. Dit komt mede omdat zij zelf hoog opgeleid zijn en in hun hoog opgeleide omgeving nauwelijks PVV-aanhangers zeggen tegen te komen. Volgens de PVV-aanhangers leidt de laag opgeleide achterban ertoe dat PVV-aanhangers vaak als dom worden neergezet. Dit is volgens sommige PVV-aanhangers niet waar, want het wordt alleen gezegd om mensen met een lage opleiding te diskwalificeren. Deze mensen zouden volgens PVV-aanhangers terecht boos zijn en het 'gehad hebben' met hoe het gaat in Nederland:

PVV-aanhanger 1: Dat heb ik ergens een keer gelezen inderdaad dat daar onderzoek naar is geweest en dat een hele grote meerderheid een vmbo of een mbo-opleiding heeft. Toen werd de algemene PVV-stemmer getekend als dom omdat die dus zo'n lage opleiding heeft, maar ik zit zelf nu in het onderwijs en ik weet dat meer dan zestig procent van de Nederlandse schoolkinderen een vmbo-opleiding doet, dus dat lijkt mij gewoon een normale afspiegeling van onze samenleving. Toen ik dat las vond ik dat wel vervelend, maar dat gebeurt wel vaker: als je PVV stemt, dan ben je dom.

PVV-aanhanger 2: Ik vind het een hele slechte zaak dat ze mbo en vmbo koppelen aan dom.

PVV-aanhanger 1: Ja, dat sowieso.

PVV-aanhanger 2: Dat is een hele slechte zaak.

PVV-aanhanger 1: Die mensen doen ook gewoon een opleiding die heel goed is.

PVV-aanhanger 2: Je eigen achterban bestaat ook gewoon uit onder andere die mensen.

PVV-aanhanger 1: Dat zeg ik, ongeveer zestig procent.

PVV-aanhanger 2: Dat is een hele grote groep statistisch gezien.

PVV-aanhanger 1: Precies. Statistisch gezien moet je ervan uit gaan dat het grootste gedeelte van wat op jou stemt die opleiding heeft gedaan omdat het grootste gedeelte van de schoolgaande kinderen die opleiding doet.

Voor PVV-aanhangers is het geen probleem dat de achterban van de PVV laag opgeleid is, soms levert dit zelfs positieve associaties op. Maar meestal is de associatie negatief, ook onder de deelnemende hoog opgeleide PVV-aanhangers. Zij vinden het bijvoorbeeld jammer dat er veel mensen zijn die 'echt vinden' dat er een kopvoddentax moet komen. Wilders heeft 'ook wel beperkte volgelingen, dat je soms twijfelt aan het niveau'. Er zouden te veel burgers meteen achteraan lopen:

PVV-aanhanger 1: Mensen horen wat ze willen horen op sommige dingen.

PVV-aanhanger 2: Hij heeft heel veel goede punten, maar veel mensen lopen ook blind achter hem aan.

PVV-aanhanger 3: Hoeveel mensen zijn er tegenwoordig katholiek en lopen er ook maar achteraan? In mijn ogen denk ik ook van: hoe kan je dat nou nog steeds zijn, die pater die was lid van Stichting Martijn, die pedovereniging, maar hij kan ook nog steeds katholiek zijn, wat maakt het uit. Dat soort mensen heb je in alle lagen van de bevolking zitten. Ik stem gewoon PVV, maar ik heb ook bij sommige dingen van de PVV... dan denk ik bij mezelf van: wat ben je nou aan het doen jongen... dit gaat nergens meer over.

Ook linkse stemmers zien PVV-aanhangers grotendeels als laag opgeleid. Het zouden burgers zijn met weinig vertrouwen in de politiek en weinig politieke kennis. Wilders zou volgens linkse stemmers specifiek gericht zijn op lager opgeleiden, al denken sommigen dat ook hoger opgeleiden zich aangesproken voelen. Hun motieven zijn echter even onduidelijk als die van lager opgeleiden. PVV-aanhangers zouden vaak niet weten waarom ze op Wilders stemmen en durven dit ook niet altijd toe te geven. PVV-aanhangers krijgen oppervlakkige motivaties toebedeeld, zoals een 'behoefte aan wat anders'. Linkse stemmers denken dat linkse partijen voor PVV-aanhangers simpelweg te onduidelijk zijn. De PVV schreeuwt heel hard over buitenlanders, en daardoor lijkt het alsof linkse partijen daar niets aan willen doen. Dat is niet zo, maar dan is er wel een andere manier van communiceren nodig:

Linkse stemmer: Ik ken mensen die op hem gestemd hebben. Ik denk dat hij heel erg mikt op een groep lager opgeleide mensen die heel erg gevoelig zijn voor wat er in de media gezegd wordt, gewoon recht op de man spelen en zeggen wat de problematiek op dit moment is. Daarvan zeggen wij: lager opgeleiden die zelf niet in staat zijn om daar verder onderzoek naar te doen om eens een televisieprogramma te bekijken of een tijdschrift te lezen ofzo. [PVV'ers] zeggen: kijk, dat is het probleem. Op hem ga ik stemmen. Snap je? Ik denk dat [Wilders] het op die manier echt bewust ook speelt, want er stemmen ook meer lager opgeleide

mensen op hem. Hoger opgeleide mensen zeggen van: nee, dat kan helemaal niet, dat klopt niet.

Volgens de linkse stemmers doen PVV-aanhangers in een discussie bij *Rondom Tien* domme uitspraken. Het is volgens hen vreemd dat de PVV-aanhangers heilig overtuigd lijken te zijn van wat ze zeggen. PVV-aanhangers zouden elkaar alleen maar napraten, terwijl linkse stemmers wel weten waar ze het over hebben. PVV-aanhangers zouden makkelijk te beïnvloeden zijn door de media en alles wat hen verteld wordt kritiekloos overnemen. Zo zouden zij niet weten dat partij-programma's worden doorgerekend op de economische gevolgen en dat het PVV-programma ertoe zou leiden dat Nederland failliet gaat. PVV-aanhangers zouden hun politieke keuzes beter moeten onderbouwen en zich beter moeten informeren:

Linkse stemmer 1: Er kan gewoon geen normaal debat komen. Het wordt meteen stemverheffing en het ene tegen het andere argument, die vaak nog niet eens een relatie tot elkaar hebben, maar dat mensen gewoon dingen beginnen te roepen. Blijkbaar betekent de PVV zoveel voor die mensen dat het zoveel bij ze oproept dat het meteen de verkeerde kant opgaat.

Linkse stemmer 2: Of ze weten niet waar ze het over hebben en gaan maar wat roepen. (...)

Linkse stemmer 3: En toen kwam de rest: huppakee, maar ik heb ook het idee dat bijvoorbeeld... ik weet niet of het echt waar is, maar volgens mij zaten ze zich echt constant te verdedigen gewoon. (...) Hij brengt het gewoon zo van: zo sta ik er tegenover, en meteen beginnen zij in de verdediging te schieten en gaan zij allerlei dingen zeggen.

Linkse stemmer 1: Ze luisteren ook vaak niet.

Linkse stemmer 3: Nee, het is echt zo van: mijn partij, daar blijf je vanaf.

Er bestaan belangrijke overeenkomsten tussen linkse stemmers en PVV-aanhangers in hun analyse over de aantrekkingskracht van de PVV. Het grote verschil is dat PVV-aanhangers negatieve ervaringen met buitenlanders hebben en daarom PVV stemmen, en linkse stemmers hebben die ervaringen niet of rapporteren ze niet. Linkse stemmers erkennen echter wel dat dit een reden kan zijn voor anderen om op de PVV te stemmen. PVV-aanhangers en linkse stemmers zijn het eens dat sommige voorstellen van de PVV onzinnig of onmogelijk zijn en zij zien beide de achterban van de PVV als laag opgeleid. Hoewel dit bij beide groepen een negatieve klank heeft, is dit bij PVV-aanhangers minder het geval omdat zij de kwaadheid van PVV-aanhangers goed kunnen invoelen. De linkse stemmers zetten PVV-aanhangers systematisch neer als niet luisterend, ongeïnformeed en soms ook dom.

Politiek

De PVV-aanhang bestaat volgens de PVV-aanhangers uit kritische mensen die het 'gehad hebben' met de huidige manier van politiek bedrijven en de bestaande politieke partijen. Politiek draait volgens de PVV-aanhangers om zeltjes winnen, terwijl politici niet echt naar burgers luisteren. Ze denken aan hun eigen zaak, zeker als ze eenmaal een mooie functie hebben. De PVV luistert volgens de PVV-aanhangers als enige wel of doet dat in ieder geval meer dan anderen. PVV-aanhangers hebben de indruk dat veel politici niet te vertrouwen zijn, maar het is voor hen moeilijk om hier een beeld van te krijgen. In een fragment, dat tijdens de focusgroepen werd bekeken wordt minister Verhagen verbaal aangevallen door een verslaggever. De PVV-aanhangers vinden al snel dat Verhagen zijn fout moet toegeven:

PVV-aanhanger: Hij heeft het niet echt toegegeven. Hij zegt geen ja en hij zegt geen nee. Hij speelt gewoon slim zijn antwoorden uit zodat je er eigenlijk niet zoveel uit op kunt maken, tenzij je er echt op in gaat. Dan krijg je niet echt een duidelijk beeld van hem, en dan krijg je dus ook niet echt een negatief beeld van wat hij gedaan heeft. Gewoon zoveel mogelijk stemmen behouden door gewoon zo'n spelletje te spelen.

Het is zowel linkse stemmers als PVV-aanhangers niet onopgemerkt gebleven dat de PVV als gedoogpartij maatregelen steunt waar de partij eerder tegen was. Vrijwel iedereen noemt als voorbeeld de verhoging van de AOW-leeftijd, waar Wilders eerst tegen was, maar als gedoogpartner voor. Voor PVV-aanhangers is dit een belangrijk probleem, want ze willen dat politici doen wat ze beloven. Volgens hen zal dit een probleem worden als de PVV langer bestaat: de PVV zal dan vaker water bij de wijn moeten doen. Het zou beter zijn als de PVV vast zou kunnen houden aan haar eigen standpunten, maar dat kan nu eenmaal niet:

PVV-aanhanger 1: Ik vind de PVV altijd wel eerlijker dan andere partijen.

PVV-aanhanger 2: Dat is niet helemaal waar. De PVV heeft ook al een paar keer gehad van: dit standpunt houden we aan, maar uiteindelijk draaien ze.

PVV-aanhanger 1: Maar luister, er moet altijd water bij de wijn komen.

PVV-aanhanger 2: Altijd.

PVV-aanhanger 1: Je kunt niet honderd procent voor je standpunten blijven staan zonder compromissen te sluiten, maar ze zijn er wel altijd eerlijk over geweest. Het is wel altijd van: we hebben het opgegeven om dat te doen.

PVV-aanhanger 2: Ja, maar dat is vaak achteraf en dan is het alweer te laat.

PVV-aanhanger 3: Ja, maar als hij iets zegt dan meent hij het ook, dan blijft hij wel bij zijn standpunt.

PVV-aanhanger 1: Ja, maar ook weer niet altijd, want hij heeft de AOW tot 67 heeft hij toch weer door laten gaan.

De PVV-aanhangers hebben opvallend veel begrip voor de draai die Wilders heeft gemaakt bij de AOW, en breder het feit dat Wilders wel eens van mening verandert. Een PVV-aanhanger zegt dit te begrijpen omdat de politiek zo werkt, maar vindt het wel raar dat de PVV hier dan een doel van had gemaakt. Soms valt een dergelijke actie bij aanhangers ook verkeerd, maar 'dat is nu eenmaal zo': het gaat in de Nederlandse politiek altijd op die manier. Er is altijd een strijd tussen enerzijds principieel blijven en niets bereiken, en water bij de wijn doen en zo invloed uitoefenen:

PVV-aanhanger 1: Aan de andere kant kun je ook niet verwachten dat hij alles krijgt uit zijn partijboekje, dat die andere partijen niets meer terug willen. Voor wat, hoort wat.

PVV-aanhanger 2: Ja, dat is zo.

PVV-aanhanger 1: Ik vind het alleen jammer dat hij deze dingen doet, maar ik snap wel dat hij concessies doet.

PVV-aanhanger 2: Maar dat doet hij nadat de mensen op hem gestemd hebben vanwege bepaalde redenen. Die laat hij daardoor een soort van in de steek.

PVV-aanhanger 1: Dat is waar, maar dat heb je met de VVD, de PvdA, GroenLinks, dat heb je met alle partijen. Altijd water bij de wijn.

PVV-aanhanger 2: Die bestaan al een stuk langer. Die hebben gewoon hun vaste kiezers altijd gehad, dus die weten al waar ze echt voor staan en bij de PVV is dat natuurlijk nog een beetje omstreden allemaal.

PVV-aanhanger 1: Ze moeten ook nog een beetje hun draai vinden. Het is de eerste keer dat ze echt wat te zeggen hebben.

Een ander principe waar PVV-aanhangers vanuit gaan is dat het gedrag van politici congruent is met hun politieke standpunten. Een voorbeeld is dat politici lonen in de publieke sector willen maximeren, maar later toch zelf veel gaan verdienen. De PVV heeft hier op dit moment nog geen last van, maar een aantal PVV-aanhangers denkt dat dit nog wel gaat veranderen als de PVV langer aan de macht is. Baantjesjagers bevinden zich volgens PVV-aanhangers overal omdat geld verdienen nu eenmaal de menselijke natuur is. PVV-aanhangers zeggen dat er politici zijn met veel bijbanen terwijl ze nauwelijks nog uit te voeren zijn vanwege tijdsgebrek. Zij verwachten dat ook PVV-Kamerleden na hun politieke carrière in het bedrijfsleven terecht komen. Het salaris wat politici dan gaan verdienen wordt hoog ingeschat:

PVV-aanhanger 1: Het is algemeen bekend dat de politiek een beetje een springplank is voor uiteindelijk het bedrijfsleven waar ze dan keihard geld verdienen. (...) Is niet erg naar mijn mening maar het wordt wel...

PVV-aanhanger 2: Als je het verdient dan mag je geld verdienen, maar je moet niet in je politieke carrière gaan miepen van: je mag niet meer dan twee ton verdienen blablabla... Balkenendenorm en bonussen... wat slecht... en dan als je de politiek uitstapt en je komt in een bedrijf terecht, dat je het vervolgens zelf ook krijgt en dat je dan zegt: ja kom maar. Dan snap ik wel dat je zegt: ja is goed. Het zit in de aard van de mens. Je wilt geld verdienen en het is waarschijnlijk moeilijk nee zeggen tegen zo'n hoog salaris, maar ja krom is krom, recht is recht.

PVV-aanhanger 3: Wilders zal moeten uitkijken dat als hij stopt...

PVV-aanhanger 2: Dat hij dat ook niet moet doen.

PVV-aanhanger 3: Ja, dan moet hij natuurlijk wel oppassen.

PVV-aanhanger 2: Als hij Balkenendenorm verdient, dan zeg ik: niks mis mee. Tenminste mensen als Paul de Leeuw verdienen dat ook.

Linkse stemmers zijn over het algemeen minder kritisch over politici. Zij bestempelen politici niet per definitie als leugenaar, en zij vinden dat anderen ook niet zo over politici moeten spreken. Zij zien wel dat politici soms onwaarheden vertellen, maar zien dat vooral als een gewone menselijke karaktereigenschap die niet specifiek is voor de politiek. Zij denken dat er weinig reden is te denken dat de PVV een andere partij is dan andere. Linkse stemmers stellen dat er bijvoorbeeld in alle politieke partijen baantjesjagers te vinden zijn. Mensen uit de politiek komen in leuke banen terecht en dan maakt het weinig uit van welke partij ze zijn. Zo stellen een aantal linkse stemmers dat je ook twijfels kunt hebben waarom PVV-Kamerleden de politiek in zijn gegaan. Dat is misschien ook wel omdat ze later een mooie functie willen krijgen en nu een mooi salaris. Politici zijn altijd elites, ze maken allemaal weleens gebruik van wachtgeld, hebben allen als doel hun partij groot te maken, en moeten om invloed te krijgen compromissen sluiten. De PVV is op deze punten niet anders dan de rest:

Linkse stemmer 1: Als het puntje bij het paaltje komt: ik weet niet, hij wil zich heel anders voordoen, maar ik denk dat dat echt...

Linkse stemmer 2: Hij is nu al een beetje gedimd, toch?

Linkse stemmer 3: Ja.

Linkse stemmer 4: Vroeger was het echt heel erg.

Linkse stemmer 1: De PVV toen met zijn breekpunten en na een dag liet hij dat al vallen dat van [de AOW-leeftijd op] 65... Dan denk ik ook van: dan is het geen breekpunt.

Linkse stemmer 3: Als je zijn programma echt goed door gaat kijken naar de dingen die echt uitvoerbaar zijn en waar hij nu echt belang aan hecht, dan denk ik niet

dat dat zo heel veel afwijkt van andere partijen. Dan komt het toch wel heel dicht bij bijvoorbeeld de VVD op sommige punten.

Een ander punt wat linkse stemmers noemen is dat niet iedereen zijn zin kan krijgen. Het is niet mogelijk iedereen tevreden te stellen en dat zou dus ook geen doel moeten zijn. Burgers kunnen wel het idee hebben dat er niet naar ze geluisterd wordt, maar dat komt volgens hen vooral omdat beslissingen niet worden gecommuniceerd. Uiteindelijk is er toch een kleine groep mensen die de beslissing moet nemen, anders gebeurt er niets. Je kunt wel proberen beslissingen te nemen waar alle burgers mee kunnen leven en die voor iedereen goed zijn, maar de mensen zien dat ongetwijfeld zelf anders:

Linkse stemmer: Je kan natuurlijk niet naar iedereen luisteren. Ze hebben wel bepaalde idealen ofzo en dat is een beetje een combinatie van: je hebt een bepaald beeld van hoe de wereld moet zijn, en van de wil van het volk. Daar moet je een beetje een afweging in maken en ik denk dat dat het belangrijkste is. Je kan natuurlijk niet 17 miljoen mensen tevreden stellen of tenminste 100 procent naar de zin maken dus of dat altijd even goed is om naar iedereen te luisteren, dat is maar de vraag. Je kan wel zeggen: ja dat doe ik, maar is dat wel het beste? Dat is weer een ander verhaal.

Linkse stemmers denken dat burgers geen goed beeld kunnen krijgen van de politiek omdat politici niet altijd eerlijk zijn over hun motivaties en hun ideeën. Veel informatie is helemaal niet beschikbaar. Het is lastig de PVV goed te beoordelen omdat de partij zo nieuw is. Maar Wilders heeft wel al een belofte gebroken door in te stemmen met de verhoging van de AOW-leeftijd:

Linkse stemmer 1: Er gebeurt zoveel achter de schermen en onderling en dat weet je toch nooit wat voor gesprekken die mensen onderling met elkaar voeren.

Linkse stemmer 2: Ik vind het heel erg gekleurde propaganda, want iedereen zal toch voor zichzelf zijn, dus dan is het heel lastig behalve dat je bepaalde doelstellingen naast elkaar gaat zetten, maar dan nog zitten er minieme verschillen tussen de partijen. Dan moet je ook duidelijk hebben: dit is mijn belangrijkste punt persoonlijk en dan kijk ik welke partij daar het meeste bij past.

Linkse stemmer 1: Ik vind het ook wel moeilijk of ze wat te zeggen echt waar gaan maken en of het wel echt waar is. Soms komen ze met dingen dat ik zeg: hoe weet je dat nou eigenlijk?

Linkse stemmer 2: Hoe kun je dat ooit waarmaken?

Linkse stemmers kennen naast Geert Wilders de PVV-politici slecht of helemaal niet. De politici die ze kennen vinden ze 'aparte types'. Geert Wilders is voor hen

de PVV, net als Pim Fortuyn de LPF was. Dit maakt volgens hen dat er geen toekomst is voor de PVV. Dit kan ook komen omdat mensen Wilders zat worden en er geen nieuwe dingen meer te melden zijn:

Linkse stemmer: Los van het onderwerp waar ze zich dan op focussen. Je ziet wel eens in de zoveel jaar dat er een hype komt en je weet nu ook wel: natuurlijk heeft hij nu die rechtszaak en al dat soort dingen. De media-aandacht rondom de PVV en Geert Wilders wordt langzaamaan al minder en ik denk dat dat nog meer afvlakt en over een paar jaar is er weer iets nieuws. Mensen hebben ook gewoon een hype nodig. Het moet even wakker geschud worden en dan gaan ze daar achteraan lopen en dan blijkt dadelijk als hij gaat regeren dat er weinig van terecht komt en dat hij dan uit elkaar valt.

Ook de PVV-aanhangers gaan ervan uit dat de PVV een tijdelijk fenomeen zal zijn. Ook zij missen grote namen naast Wilders. Die zijn er niet of ze spreken niet aan. Dat maakt voor hen dat de PVV een instabiele partij is. Sommigen houden er rekening mee dat Wilders zal worden vermoord of dat hij ermee stopt. De vergelijking met de LPF is snel gemaakt: het zou ook bij de PVV tot 'toestanden' leiden als de leider wegvalt. De PVV-aanhangers denken dat het daarom goed zou zijn als er een jongerenpartij komt en er opleidingen komen voor nieuw talent. Tegelijk begrijpen zij ook waarom Wilders geen 'echte partij' wil:

PVV-aanhanger 1: Soms ben ik wel bang dat hij een kogel door zijn kop krijgt.

PVV-aanhanger 2: Ja.

PVV-aanhanger 3: Maar dat zou zijn eigen standpunten ontzettend verduidelijken.

PVV-aanhanger 2: Ja, maar dan is er niemand meer om dat standpunt verder te...

Interviewer: Want wat gebeurt er als Geert Wilders stopt of in het ergste geval een kogel...

PVV-aanhanger 1: Of iedereen houdt zijn mond of er komt gewoon een volgende persoon die nog erger is, denk ik.

PVV-aanhanger 3: Als er dan nog iemand komt denk ik dat die ontzettend veel stemmen vangt, want dat is echt het ultieme voorbeeld dat hij gelijk zou hebben.

PVV-aanhanger 2: Ja, dat is waar, maar dan krijg je weer hetzelfde probleem als met Fortuyn, dan valt de eerste man weg en verder is er eigenlijk niemand die die plaats kan vullen.

PVV-aanhanger 3: De partij zal dan inderdaad afsterven.

De linkse stemmers en PVV-aanhangers zijn het op veel punten eens over hoe de Nederlandse politiek functioneert en zou moeten functioneren. Politici moeten zich aan hun beloften houden, maar dat is niet altijd mogelijk als politici invloed willen hebben. Ze moeten dan water bij de wijn doen. Hoewel ook PVV-

aanhangers dit erkennen, vinden zij dit tegelijk lastig te accepteren. De klachten die PVV-aanhangers over politici naar voren brengen zijn niet echt controversieel onder linkse stemmers: zij zijn het met deze klachten eens, alleen zien ze ze niet als oplosbaar en ze denken al helemaal niet dat de PVV op deze punten afwijkt van andere partijen. Tenslotte zien PVV-aanhangers en linkse stemmers weinig toekomst voor de PVV als partij. De redenen daarvoor verschillen echter: aanhangers zijn bang dat Wilders vermoord wordt of stopt, linkse stemmers denken dat burgers de PVV op een gegeven moment zat zullen zijn.

Journalistiek

Zowel PVV-aanhangers als linkse stemmers blijken zich op uiteenlopende manieren te informeren over politiek. Zij vinden het een probleem dat de media tegenwoordig 'alles overnemen'. Ze zien overal dezelfde nieuwsberichten terug, journalisten controleren hun eigen berichten niet meer en nemen alles klakkeloos over van het ANP. Journalisten zouden ook te makkelijk zaken overnemen van sociale media, ook daar staat veel informatie die niet klopt. PVV-aanhangers en linkse stemmers zeggen hun nieuws te filteren en zo een eigen selectie te maken. Media worden met scepsis benaderd:

PVV-aanhanger 1: De Volkskrant en de NRC krijg ik onder ogen en dagelijks de gratis krantjes Metro, De Pers en Spits. Hoewel ik ook moet zeggen dat ik dat wel heel selectief lees. Sowieso alles wat in kranten komt moet je met een korreltje zout nemen. Er zit altijd een lading achter, zeg maar. Dat kun je vaak wel zien aan de manier waarop ze zinnen opbouwen en wat voor woorden ze gebruiken. Ik vind het zelf wel jammer dat heel veel mensen dat niet zien. Dat ze gewoon bespeeld worden eigenlijk.

Interviewer: Zijn media te vertrouwen?

PVV-aanhanger 1: Over het algemeen wel.

PVV-aanhanger 2: Je moet alles altijd wat hij zei met een korreltje zout nemen.

PVV-aanhanger 1: Er zit een agenda achter.

PVV-aanhanger 2: Als iemand iets zegt dan heb je een beeld van dingen die gebeurd zijn, maar je was er zelf niet bij dus je weet niet of het echt gebeurd is.

Linkse stemmers en PVV-aanhangers zijn het eens dat de media meestal wel te vertrouwen zijn, maar dat je als burger ook je verstand moet blijven gebruiken. 'Vaak neem je ze wel over', zegt een linkse stemmer, maar tegelijk zegt ze ook niet alles te geloven. Dit zou met name een probleem zijn voor lager opgeleiden, die het nieuws veel vaker en sneller zouden zien als 'waar':

Linkse stemmer 1: Jij zei net iets over Twitter... (...) Het nadeel daarvan is dat vaak dingen niet kloppen en waarbij ik wel heel snel denk: hmm, zou dit kloppen? Als je dan iets hoort wat wel waar blijkt te zijn, dan ga je dat heel snel in twijfel trekken, terwijl ik dat minder snel heb bij het nieuws waarbij ik er dan eerder vanuit ga van: ze zullen het wel na hebben gezocht.

Linkse stemmer 2: Dat is ook dit weekend, de enige updates kwamen toch op Geenstijl.nl, maar achteraf bleek echt de helft niet te kloppen, maar aan de andere kant ook dingen weer wel, waar dan andere zenders later mee kwamen.

Linkse stemmer 3: Dat is het risico als je de eerste wil zijn. Ze gaan vaak op geruchten af, op dingen die nog niet bevestigd zijn, die dan niet waar blijken te zijn. Je kunt wachten op een persconferentie van bijvoorbeeld de politie, maar ze proberen dan andere wegen. Soms blijkt dat niet te kloppen en soms wel.

Voor zowel linkse stemmers als PVV-aanhangers is de betrouwbaarheid van nieuws belangrijk. Ze hebben echter verschillende journalistieke voorkeuren. De PVV-aanhangers hebben waardering voor de benadering van *Pownews*. Zij vinden dat de politiek door de journalistiek scherp gehouden moet worden en dat de journalistiek dus kritische vragen moet stellen. Er is te weinig controle op de politiek en door *Pownews* wordt dat beter. *Pownews* is niet helemaal objectief, maar laat wel alle partijen aan het woord. *Pownews* stelt brutale vragen waarbij burgers recht hebben op het antwoord. Politici willen daar niet aan meedoen door om de boel heen te draaien, maar daarom is het juist goed dat *Pownews* er is:

PVV-aanhanger: Ze zijn volksvertegenwoordigers en als volksvertegenwoordiger moet je ook gewoon op een bepaalde manier vragen kunnen beantwoorden. Als je dat niet op manier A kan, niet op manier B kan, dan maar op manier C. Rutger Castricum gaat redelijk ver, maar ik vind dat alleen maar goed. Je moet ook redelijk ver gaan. Ik bedoel: (...) ze hebben een hele belangrijke baan, daar moet je ook gewoon heel kritisch op kunnen antwoorden en heel kritisch op bevragen en heel ver kunnen gaan. Juist omdat ze zo'n grote verantwoordelijkheid hebben.

PVV-aanhangers realiseren zich dat het niet makkelijk is te antwoorden op de vragen van *Pownews*. 'Ga er maar staan met die roze microfoon onder je neus'. Volgens een PVV-stemmer heeft er een revolutionaire verandering plaatsgevonden in de status van politici. Vroeger was iedereen beleefd tegen ministers, en nu pakken ze je op het minste of geringste. Hij ziet dat zowel als een manier voor politici om scherp te blijven als dat het enigszins respectloos is. De PVV-aanhangers hebben de indruk dat CDA-minister Verhagen zich betrappt voelt in *Pownews* en geen uitweg weet. Dat komt omdat *Pownews* volgens hen 'meestal wel klopt'. Verhagen moet dus gewoon zijn fout toegeven. Als Verhagen wordt aangesproken op iets wat niet juist is, dan moet hij kwaad en verontwaardigd

doen, denken de PVV-aanhangers. Dat Verhagen dit niet doet, maakt dat hij de schijn tegen heeft.

PVV-aanhanger 1: Ik vond Verhagen niet sterk.

PVV-aanhanger 2: Hij werd overrompeld.

PVV-aanhanger 1: Hij had een blik van een ree die in de koplampen van een auto staat te kijken. Inderdaad echt zo van: wat gebeurt mij nou? Ik vond hem niet sterk, ik heb de bewijzen niet gezien dat het ook zo is, maar over het algemeen is wat bij Pownews vandaan komt wel waar. Vooral bij dit soort dingen zou het hem sieren als hij dat gewoon zou toegeven of zou zeggen: u bent niet eerlijk. Daar moet je dan helemaal niet in meegaan. Ik bedoel: als jij vindt dat het niet zo is, dan zeg je gewoon nee en het is voorbij.

Pownews is ook volgens linkse stemmers heel direct: ze proberen politici iets te ontfutselen. Volgens linkse stemmers is het vrij extreem hoe ze iemand benaderen. Het zou daarom ook niet leuk zijn om naar te kijken want Pownews draaft door en wil niet luisteren naar wat een politicus te zeggen heeft. Waar PVV-aanhangers het programma waarderen, keuren linkse stemmers het eerder af:

Linkse stemmer 1: Dit is wel een agressieve manier van journalistiek bedrijven. Ik vind ook op een gegeven moment als Verhagen zegt: ik heb het niet gedaan, dan moet je er als journalist genoeg mee nemen. Je moet kritisch zijn, maar je moet niet doordrammen. (...)

Linkse stemmer 2: Ik vind het geen interview meer. [Pownews] stelt wel vragen, maar ook weer niet. Hij probeert de woorden gewoon in de mond te leggen en hij wacht tot een misstap en dan gaat hij er overheen. Dan presenteert hij eigenlijk zijn vraag als feiten en Verhagen hoeft alleen maar te zeggen: ja het klopt. (...) Rutger gaat net zo lang door totdat hij een keer een misstap maakt, zodat hij het antwoord krijgt wat hij wil hebben. Hij is helemaal niet geïnteresseerd in het antwoord.

De linkse stemmers zeggen dat een politicus als Verhagen niet gewend is met Pownews om te gaan. Verhagen zou merken dat hij het niet gaat redden met zijn huidige antwoord, en daarom draait hij tijdens het gesprek. De linkse stemmers vinden het goed dat Pownews zaken benoemt op een andere manier en dat ze niet politiek correct zijn, bijvoorbeeld in het geval dat ambtenaren zijn ingezet bij de campagne van het CDA. Daar moet wel iemand iets van zeggen. Toch vragen ze zich ook af of het op de manier van Pownews moet, omdat ze bijvoorbeeld dezelfde vraag steeds weer blijven stellen. Pownews gaat net zo lang door totdat ze een antwoord hebben. Dit is te weinig respectvol:

Linkse stemmer 1: Ik vind zijn manier van interviewen negen van de tien keer echt superirritant. Zo ga je niet met mensen om.

Linkse stemmer 2: Heel sensatiebelust.

Linkse stemmer 1: Heel sensatiebelust en ik vind het ook echt niet netjes hoe hij politici aanspreekt. Ik vind dat gewoon echt niet netjes. Dat moet geen voorbeeld zijn, vind ik. Ja tuurlijk, je wilt iets losmaken maar dat gaat [die politicus] echt niet toegeven.

Linkse stemmer 2: Als hij echt iets heeft, dan moet hij dat maar publiceren.

Linkse stemmer 1: Ja publiceren, maar niet telkens die microfoon onder iemands zijn neus duwen en die camera. Ik vind het een hele irritante, vervelende manier van journalistiek.

Tegelijk vinden sommige PVV-aanhangers dat journalisten te veel op de man spelen bij de PVV. Met name linkse omroepen en linkse partijen zouden te vaak Wilders persoonlijk aanvallen. Hij wordt daardoor 'een beetje gedemoniseerd'. Er wordt vaak de spot met de PVV gedreven terwijl het een partij is met veel zetels. Volgens een PVV-stemmer gebeurt dit omdat partijen schrikken van het succes van Wilders. Volgens een ander is het ook een voordeel dat de PVV wordt bespot omdat de PVV daardoor ook stemmen wint. Wilders wordt verkeerd aangepakt want zo hoeft hij zelf niets te doen. Voor linkse stemmers is aandacht voor Wilders op zichzelf al een teken dat de media sensationeler worden:

Linkse stemmer 1: Ik heb wel het idee dat de media vaak op Wilders focussen, dat ze iets proberen te vinden omdat ze weten dat de sensatiewaarde bij hem hoger ligt.

Linkse stemmer 2: Ik denk dat kranten ook wel door hebben dat Wilders meer nieuwswaarde heeft dan [PvdA-fractievoorzitter] Job Cohen...

Linkse stemmer 3: Meer nieuwswaarde of meer sensatie?

Linkse stemmer 2: Sensatie ja, dat bedoel ik met nieuwswaarde inderdaad. Dat is heel erg, maar zo werkt het wel gewoon. Media luisteren wat dat betreft ook naar het volk, naar wat men wil horen.

PVV-aanhangers denken dat het goed voor de lager opgeleide PVV-aanhang is als Wilders vaak op televisie komt om zijn standpunten toe te lichten. Hoewel hij dat misschien niet bij *Pauw en Witteman* hoeft te doen, maar wel ergens anders. Een groot deel van de aanhang zou het nieuws niet zo goed volgen als de deelnemers zelf, dus ze krijgen nauwelijks goede uitleg. Tegelijk zien zij als probleem dat de publieke omroep erg vijandig is ten opzichte van de PVV. PVV-aanhangers zijn onderling verdeeld over de vraag of het goed is een programma als *Pauw en Witteman* te negeren. Aan de ene kant kan Wilders worden afgemaakt, terwijl anderen vinden dat als je voor je punt staat, je overal moet gaan zitten:

PVV-aanhanger 1: Dan word je helemaal in een hoek gedrukt als je daar bent.

PVV-aanhanger 2: Maar als je zo anti-links bent, zie ik daar ook een kans om daar een heel sterk moment te beleven in zo'n uitzending.

PVV-aanhanger 3: Of het gaat alleen maar fout.

PVV-aanhanger 2: Maar goed, moet je dan altijd maar alles ontlopen omdat je mogelijk wordt afgemaakt? (...)

PVV-aanhanger 4: Zo'n programma kan je maken of breken. (...) Het enige wat er kan gebeuren is dat hij gebroken wordt. Waarom zou je het risico lopen? Hij heeft dat programma niet nodig om in populariteit te winnen, hij is al populair, hij heeft al veel zetels. Er wordt al naar hem geluisterd. Hij is zowat elke dag in het nieuws, waarom zou hij dan daar naartoe gaan en het risico lopen om dan de volgende dag negatief in het nieuws te komen?

PVV-aanhanger 2: Ik vind dat als je zo overtuigd bent van je zaak en altijd maar zo tegen links loopt te bashen, dan vind ik ook dat je in zo'n programma je mannetje moet staan.

PVV-aanhanger 4: Maar je hoeft niet altijd gelijk te hebben om goed uit een programma te komen. Dat is een beetje het probleem. Ik heb al vaker gezien hoe mensen die daar echt met hun volle overtuiging zitten helemaal kapot gemaakt werden.

Vroeger konden zaken in de politiek nog achter gesloten deuren geregeld worden, maar nu kan dat met internet niet meer, denkt een van de linkse stemmers. Nu hebben politici geen invloed meer op wat er over ze gepubliceerd wordt. Wilders legt allerlei zaken niet uit en gaat de media uit de weg om zaken uit te leggen of te bediscussiëren. Hij wil zaken graag eenrichtingsverkeer houden omdat dat veilig is en hij dan niet wordt aangevallen. Twitter is daarom geschikt voor Wilders omdat hij dan sarcastische berichten kan plaatsen en nergens op hoeft te reageren:

Linkse stemmer: Hij komt in het nieuws omdat hij er juist niet is. Hij wilde volgens mij ook niet meedoen bij het debat voor de Eerste Kamer, er was weer iets met de VARA of zoiets. Ik weet niet waar het bij was, maar in ieder geval: hij gaat wel vaker de discussie uit de weg. Dan willen mensen hem opzoeken voor een interview en dan is het zo van: geen commentaar, en: dat doe ik niet. Ik vind dat een beetje...

Interviewer: Heb je ook een idee over waarom dat zo gaat?

Linkse stemmer: Ik vind het slap van hem, maar er zal vast wel een gedachte achter zitten dat hij het liever zo doet in de Kamer en niet op alle interviews steeds ingaat omdat hij dan onder druk wordt gezet. (...) Ik denk dat hij zo voor de veilige weg kiest.

Zowel linkse stemmers als PVV-aanhangers volgen de politiek op enige afstand via de media. Ze hebben beide enig vertrouwen in de politiek, vinden het belangrijk dat de journalistiek afgaat op betrouwbare bronnen en hebben een afkeer van sensatie. Omdat PVV-aanhangers veel kritischer zijn over de bestaande politiek dan linkse stemmers, lopen hun meningen over brutale journalistiek zoals die in *Pownews* uiteen. PVV-aanhangers vinden deze journalistiek goed en noodzakelijk, linkse stemmers zien dat anders, zij vinden het onprettig, opdringerig en drammerig. Zij kunnen zich voorstellen dat politici zich er niet prettig bij voelen, maar vinden tegelijk wel dat Wilders meer op televisie moet komen. PVV-aanhangers vinden dit belangrijk om de lager opgeleide achterban van de PVV meer informatie te geven, maar zij begrijpen ook dat de PVV-leider hier zelf niet veel zin in heeft.

Conclusie

In focusgroepen kwamen hoog opgeleide linkse stemmers en PVV-aanhangers aan het woord over Geert Wilders, zijn aantrekkingskracht, de politiek en de journalistiek. In de vorige hoofdstukken kwamen allerlei opinies van PVV-aanhangers naar voren, hetgeen de vraag oproept of deze meningen zo uniek zijn voor PVV-aanhangers, of dat deze ook kunnen gelden voor heel veel andere burgers. Om deze reden zijn in dit hoofdstuk PVV-aanhangers vergeleken met een groep burgers die zich qua politieke visie duidelijk van hen onderscheiden: stemmers op de PvdA en GroenLinks. Met dit doel zijn drie discussies georganiseerd met deze linkse stemmers, en drie discussies met PVV-aanhangers. In alle discussies werden dezelfde onderwerpen en televisiefragmenten besproken. Hoe uniek zijn PVV-aanhangers?

Er blijken veel overeenkomsten te zijn tussen PVV-aanhangers en linkse stemmers. Zo zien beide groepen Geert Wilders als een populist en zien zij als belangrijkste kracht van Wilders dat hij duidelijk is over wat hij wil. Ook hebben beide groepen bedenkingen als Wilders suggereert dat hij voor de gewone man spreekt en tegen de elite is. Beide groepen erkennen dat negatieve ervaringen met buitenlanders een belangrijke reden kunnen zijn om op de PVV te stemmen, maar ook dat de PVV daar een aantal voorstellen aan toevoegt die onzinnig of onmogelijk zijn. Ook zijn beide groepen het eens dat de PVV vooral een laag opgeleide aanhang zou hebben. Linkse stemmers en PVV-aanhangers zijn het ook eens dat politici zich aan hun beloften moeten houden, maar dat dat in de praktijk moeilijk is en dat er altijd compromissen nodig zijn. Ook zien beide groepen weinig toekomst voor de PVV en volgen beide de politiek via de media op ruime afstand. De opmerkelijke eensgezindheid tussen linkse stemmers en PVV-aanhangers verdwijnt echter als we kijken naar de redenen om deze uitspraken te doen. Bij

PVV-aanhangers gaat er een ander wereldbeeld schuil achter deze uitspraken dan bij linkse stemmers.

Het uitgangspunt van PVV-aanhangers is dat de politiek niet deugt en dat Wilders daar verandering in probeert te brengen. Het label populist is daarom voor hen positief, omdat een politicus die naar de burger luistert meer dan welkom is. Zij zien de PVV vooral als een partij voor burgers, en minder als een partij tegen elites, omdat die term hen weinig zegt. Zij willen duidelijkheid in de politiek en kunnen dit bij Wilders vinden: de PVV is altijd goed te volgen. Ook hebben zij een afkeer van compromissen in de politiek, al begrijpen ze wel dat die gesloten moeten worden om praktische redenen. De hier besproken hoog opgeleide PVV-aanhangers denken dat de achterban van de PVV laag opgeleid is omdat deze mensen bepaalde ervaringen delen, met name met buitenlanders. Deze burgers zouden ook een bepaalde kwaadheid over het beleid en de politiek delen en onvoldoende gehoord worden. Zij zien de steun voor de PVV als structureel, de belangrijkste reden voor de PVV om te stoppen zou een vertrek van Wilders zijn. PVV-aanhangers hebben een voorkeur voor journalistiek die deze uitgangspunten lijkt te delen. *Pownews* spreekt hen aan, omdat die brutaal zijn tegen politici en hen zo tot helderheid dwingen. Dit is volgens hen goed en noodzakelijk.

Het uitgangspunt van linkse stemmers is tegenovergesteld aan dat van PVV-aanhangers. Linkse stemmers vinden dat de politiek juist wel deugt maar door Geert Wilders de verkeerde kant op dreigt te gaan. Zij vinden het label populist dan ook negatief omdat een duidelijke, populistische aanpak volgens hen niet bij de politiek past. De PVV is voor linkse stemmers vooral een partij tegen de elite, en niet een partij van de gewone man, omdat deze laatste term linkse stemmers niets zegt. Linkse stemmers hebben allerlei bezwaren tegen de politiek die lijken op die van PVV-aanhangers, maar zij zien deze bezwaren als onoplosbaar. Het kost hen dan ook weinig moeite PVV-aanhangers weg te zetten als dom en ongeïnformeerd, aangezien PVV-aanhangers niet zouden begrijpen hoe de politiek werkt en er daarom onrealistische eisen aan stellen. Ook missen linkse stemmers de negatieve ervaringen met buitenlanders die voor PVV-aanhangers een essentiële reden zijn om op de partij te stemmen en ermee te sympathiseren. Linkse stemmers gaan er wel vanuit dat PVV-aanhangers uiteindelijk zullen inzien dat de PVV haar beloften niet kan waarmaken. Omdat linkse stemmers vertrouwen hebben in de politiek, hebben zij ook weinig tot niets met journalistiek zoals bij *Pownews*, die zij zien als onprettig, opdringerig en onnodig.

Samenvattend zijn veel opvattingen van PVV-aanhangers en linkse stemmers op een oppervlakkig niveau hetzelfde. Op een dieper niveau zijn er juist grote verschillen, waarbij vooral hun basishouding ten aanzien van politiek sterk verschilt. Waar PVV-aanhangers vinden dat de politiek niet deugt, onvoldoende naar burgers luistert en dat daarom brutale journalistiek broodnodig is, vinden linkse stemmers dat het vooral de PVV is die tot problemen leidt in de politiek. Beiden

spreken zij bij de PVV vooral over andere burgers: laag opgeleiden die de PVV zouden steunen. Dit geldt zelfs voor de PVV-aanhangers zelf, die ook denken dat de meeste PVV-aanhangers een lage opleiding hebben. Deze aanhangers presenteren zich dan ook impliciet als de enige PVV-aanhangers die wel over politiek hebben nagedacht en goed geïnformeerd zijn. Hoog opgeleide PVV-aanhangers blijven net als linkse stemmers denken dat er veel 'domme burgers' op de partij van Wilders stemmen.

BEÏNVLOEDING VAN LINKSE STEMMERS

HOOFDSTUK GESCHREVEN MET KARLIJN VAN HOEK

In het vorige hoofdstuk bleek dat de verschillen tussen PVV-aanhangers en linkse stemmers op diverse punten kleiner zijn dan in het publieke debat wordt gesuggereerd. Daarmee komt de vraag op of dit ook het geval zal zijn als PVV-aanhangers en linkse stemmers direct met elkaar in gesprek gaan over allerlei politieke vraagstukken. Zullen gesprekken tussen deze burgers even gepolariseerd verlopen als die tussen politici, of kunnen zij het gemakkelijk eens worden over politieke vraagstukken van nu en hoe die – al dan niet door Geert Wilders – moeten worden opgelost? Hoe beïnvloeden PVV-aanhangers en linkse stemmers elkaar? Zijn linkse stemmers potentiële PVV-aanhangers die verleid kunnen worden om op de PVV te gaan stemmen? Of kunnen linkse stemmers PVV-aanhangers makkelijk overhalen om weer op traditionele partijen te stemmen? Om dit te onderzoeken zijn vijf groepsdiscussies gehouden, waarin steeds twee linkse stemmers (PvdA, SP of GroenLinks) en twee PVV-aanhangers met elkaar in gesprek gingen. De respondenten in dit hoofdstuk zijn tussen de 47 t/m 79 jaar, waarvan de meesten vijftigers zijn. Een respondent is 39 jaar. In deze focusgroepen is eveneens gesproken naar aanleiding van beeldfragmenten. In deze gesprekken ging het om de multiculturele samenleving en de islam, het thema dat al eerder uitgebreid aan de orde kwam.

De deelnemers spraken over een promotiefilmpje van de PVV waarin Wilders waarschuwt voor de islamisering van Nederland, en waarin met landende vliegtuigen wordt gesuggereerd dat er steeds meer moslims Nederland binnenkomen. Het filmpje eindigt bij de grootste moskee van Nederland waar Wilders oproept de islamisering te stoppen. In het tweede fragment komt een Nederlandse man aan het woord die zich tot de islam heeft bekeerd, en het laatste fragment bevat een discussie bij *Pauw en Witteman* tussen arabist Hans Jansen en GroenLinks-Tweede Kamerlid Tofik Dibi naar aanleiding van het verschijnen van de film *Fitna*, precies een jaar eerder. In dit hoofdstuk worden de uitspraken die tijdens deze groepsdiscussies zijn gedaan besproken. De vraag is: hoe discussiëren PVV-aanhangers en linkse stemmers over de multiculturele samenleving, in het bijzonder over de islam?

Tijdens de discussies blijken PVV-aanhangers het op veel punten eens met linkse stemmers over veel aspecten van de multiculturele samenleving. Ze zijn het eens dat immigratie niet eindeloos door kan gaan, dat integratie nodig is en dat de islam onprettige kanten heeft. De manier waarop ze echter over deze onderwerpen praten verschilt wel: ze hebben een verschillende indruk van de multiculturele samenleving, waarbij linkse stemmers zich richten op de positieve zaken, en PVV-aanhangers op negatieve zaken. Linkse stemmers relativeren de problemen rond de multiculturele samenleving in de toekomst, terwijl PVV-aanhangers dat niet doen. Voor de hand liggend is dat PVV-aanhangers denken dat de PVV een oplossing voor deze problemen kan bieden, terwijl linkse stemmers dat ontkennen.

Verschillende indrukken

Hoewel de deelnemers op allerlei punten opvattingen en indrukken over de politiek delen, zijn er ook aanzienlijke verschillen. Beide groepen vinden de multiculturele samenleving op zichzelf een ingewikkeld begrip en zien allerlei problemen. Zij verschillen vooral in hun uitgangspunten: linkse stemmers komen in eerste instantie met neutrale of positieve beelden van de multiculturele samenleving. Deze zou er 'gewoon' zijn, de multiculturele samenleving kan een verrijking zijn, er zijn weinig verschillen tussen Nederlanders en niet-Nederlanders en bovendien zijn immigranten noodzakelijk voor de economie. Linkse stemmers zeggen dat buitenlanders zich moeten aanpassen, maar dit is voor hen niet het belangrijkste punt:

Linkse stemmer 1: Ik vind dat de multiculturele samenleving best wel een verrijking kan zijn, maar iedereen moet zich redelijk aanpassen. Maar heel die discussie over hoofddoekjes, dat geeft helemaal niet aan waar het over gaat. Ik werk zelf ook redelijk veel met buitenlandse kinderen. Ik kom ze in mijn werk heel erg veel tegen en dan kom je ook veel buitenlandse moeders tegen en dan zit er weinig verschil tussen buitenlandse moeders of Nederlandse moeders. Er zijn heel veel mensen die heel erg goed hun best doen en daar niet in gewaardeerd worden, vind ik. Maar er zijn ook heel erg veel mensen die niet goed hun best doen en ja, die moet je er proberen bij te trekken.

Linkse stemmer 2: Ik heb geen enkele moeite met de multiculturele samenleving. Ik ben van geboorte Amsterdammer en daar ligt het al iets anders dan hier [Noord-Brabant, CA/KvH] gewoon, wij zijn gewend vanaf kinds af aan dat er ja... buitenlanders... tussen haakjes... bij ons op school zitten enzovoorts. Het is alleen jammer dat de uitwassen hier zo breed uitgemeten worden, dus voor de rest, denk ik dat we

heel blij zijn dat de mensen hier zijn en het klinkt misschien wel heel erg egoïstisch als ik zeg: we hebben ze nodig, maar het is gewoon zo.

PVV-aanhangers komen daarentegen met neutrale of negatieve beelden van de multiculturele samenleving. Buitenlanders passen zich niet aan, en ze hebben daar allerlei voorbeelden van uit hun dagelijks leven of van hun werk. Buitenlanders zouden zich niet aan de regels houden, crimineel zijn of de taal niet spreken. PVV-aanhangers zeggen weliswaar dat buitenlanders onderling verschillen en dat ze dus 'niet allemaal slecht zijn', maar hun interpretatiekader is in de eerste plaats negatief:

PVV-aanhanger 1: Ik heb ook helemaal geen moeite ermee tot op zekere hoogte. Als ze zich niet aanpassen, dan gaan mijn haren rechtop staan. Wij hebben ook een tijd gehad dat wij graag wilden gaan emigreren en toen werden er eisen gesteld dat je vloeiend Engels moest spreken of Frans, je moest geld meenemen en nu is het helemaal andersom. Nu mag in een keer alles. Heel veel mensen doen geen moeite om zich aan te passen en daar heb ik dikwijls wel erg veel last van. Ik heb ook heel lang op een school gewerkt en daar altijd meegemaakt dat als de ouders moesten komen, dat net die ouders nooit wilden komen. Dan zeiden we: dan halen we maatschappelijk werk erbij, want dan kunnen we je helpen met praten enzo, maar nee, moeders mochten er helemaal al niet bij, hooguit de vaders en die wilden dan weer niet met een juffrouw praten en dat stuit mij wel eens tegen de borst. Dan denk ik dat wij als Nederlanders ons heel makkelijk aanpassen overall, maar dat er hier veel mensen zijn die zich absoluut niet aan willen passen, altijd een beetje dwars willen gaan liggen. (...)

PVV-aanhanger 2: Ik heb er heel veel moeite mee. Het steekt regelmatig de kop op. Ik heb helemaal niks tegen rassen, maar de mensen moeten zich hier aanpassen en ik maak heel vaak mee dat ze dat niet doen. Of ze willen zich niet aanpassen. Een recent voorbeeldje: ik doe vrijwilligerswerk op school, daar zijn zo middenin het trimester buitenlandse kinderen gekomen uit Afrika, schatjes van kinderen, die moet ik begeleiden in de tuin met de dieren, doen ze graag, ze zijn ook heel vertrouwd met mij, maar wat zie ik dan, dat is maar een heel klein voorbeeldje, dat steekt er zo met kop en schouders bovenuit: ze komen elke dag te laat op school. De school begint om kwart voor negen, en die vader komt daar op zijn dooie gemakje om negen uur aan met die kinderen, past zich niet aan.

PVV-aanhangers beginnen systematisch met negatieve voorbeelden, waar linkse stemmers systematisch beginnen met positieve. Zo zeggen PVV-aanhangers dat veel moslims de sharia aanhangen en de aanslagen van 11 september steunen, terwijl linkse stemmers andere, positievere voorbeelden gebruiken om hun visie te onderstrepen:

PVV-aanhanger 1: Nou, 66% van de moslims in Nederland steunt de aanslagen bijvoorbeeld op New York, dat is wel heel erg veel.

Linkse stemmer 1: Waar heb je dat getal vandaan?

PVV-aanhanger 1: Dat zijn gewoon onderzoeken die gedaan zijn.

Linkse stemmer 1: Nou stuur die mij maar toe want...

PVV-aanhanger 1: Ga ik met liefde en plezier doen, geen enkel probleem.

PVV-aanhanger 2: Denk nou eens gewoon logisch na. Overal waar een meerderheid van moslims is, viert de islam hoogtij en hebben andere geloven en andere minderheden niks te vertellen. In Turkije is nog maar een of twee procent christen, in Egypte is nog maar een of twee procent christen, kopten worden daar uitgemoord.

Linkse stemmer 1: Die kopten ja, negen procent ofzo.

PVV-aanhanger 2: Overal waar de moslims de meerderheid hebben is het ellende voor de minderheden en voor de niet-moslims. Ik vind dat wij dat hier moeten voorkomen. Ik wil mijn kinderen niet op laten groeien in zo'n samenleving.

Linkse stemmer 2: Nee, maar goed, ik ken een aantal Marokkanen en Turken en die hebben dat juist helemaal niet, die zijn heel erg verwesterd.

Een voorbeeld dat deze posities kan illustreren is de positie van vrouwen in de samenleving. Als de PVV-aanhangers en linkse stemmers spreken over vrouwenonderdrukking, worden ze het onderling eens dat het een probleem is als vrouwen worden onderdrukt, maar linkse stemmers hebben de neiging dit fenomeen te relativiseren en bijvoorbeeld te melden dat er ook Nederlanders zijn waarbij vrouwen 'minder waard zijn dan de man' of te suggereren dat vrouwen zichzelf zullen emanciperen in de nabije toekomst. PVV-aanhangers gaan daar niet op in:

Linkse stemmer 1: Moslims lopen natuurlijk ook achter eigenlijk bij ons.

PVV-aanhanger 1: Ja absoluut.

Linkse stemmer 1: Natuurlijk komen die vrouwen een keer in opstand. Die komen een keer dat ze ook...

PVV-aanhanger 1: Tuurlijk, zeker als je hier gewoon blijft wonen en opgevoed wordt.

Linkse stemmer 1: En dingen ziet van... Door de media zien zij natuurlijk wat er in eh...

PVV-aanhanger 1: Juist, dat is in hun voordeel.

PVV-aanhanger 2: Ik zou dat geloven als de officiële instanties in Nederland zouden ingrijpen. Dus dat betekent als zo'n vrouw thuis wordt geslagen (...) dat er dan daadwerkelijk wordt ingegrepen, maar tot de dag van vandaag is dat nog steeds niet.

PVV-aanhanger 1: Want er is nog steeds eerwraak en dat mag gewoon.

Linkse stemmer 1: Maar binnen de Nederlandse gezinnen zal toch ook wel geweld gepleegd worden, dus niet alleen bij die gezinnen. Daar weten wij toch ook niks van.

PVV-aanhanger 2: Nou, niet in die vorm.

Linkse stemmer 1: Nee.

PVV-aanhanger 1: Dat meisjes echt gewoon vermoord worden omdat ze niet trouwen met de jongen die papa voor ze heeft uitgekozen.

Linkse stemmer 2: Het is verschrikkelijk.

Hetzelfde verschil zien we als PVV-aanhangers en linkse stemmers spreken over de hoofddoek. De boerka is volgens beide groepen onacceptabel, maar de hoofddoek wordt door linkse stemmers genuanceerder bekeken. Vrouwen zouden op zoek zijn naar hun identiteit, en daarom een hoofddoek dragen. Dit is volgens linkse stemmers hun eigen keus en niet per definitie verkeerd. Volgens PVV-aanhangers kan de hoofddoek nooit een eigen keuze zijn:

PVV-aanhanger 1: Nu noem je het voorbeeld van hoofddoeken van de derde generatie. Ik vind een hoofddoek niet leuk, ik vind het een vorm van onderdrukking en dat vind ik jammer.

Linkse stemmer 1: Nee, dat vind ik niet.

PVV-aanhanger 2: Ik vind het ook.

PVV-aanhanger 1: Die meiden worden dus echt gewoon onder druk gezet en ze zeggen natuurlijk tegen de buitenwereld: nee, ik doe dit helemaal vrijwillig. Dat zou ik ook doen als ik iets moest doen waarvan ik eigenlijk dacht: ik ben het er niet mee eens, maar ik sta zwaar onder druk. Dan ga ik mijn cognities er maar op aanpassen, zo gebeurt dit.

Linkse stemmer 2: Onze paters en zusters, die hadden toch ook...

PVV-aanhanger 2: Wat vind je dan van de boerka?

Linkse stemmer 1: De boerka vind ik wat anders, of de niqaab, ik heb dat wel meegemaakt, dat er gewoon vrouwen in een boerka liepen, die waren verschrikkelijk jong en die hadden van die hele mooie lijntjes onder hun ogen en er was ook een man bij met zo'n baard, die kijkt je zo agressief aan dat ik dat zelfs beangstigend vind.

PVV-aanhanger 2: Dat is toch totale vernedering voor de vrouw.

Linkse stemmer 1: Dat zijn mensen die in mijn ogen ook doorgeslagen zijn. Die hou je natuurlijk ook, maar dat is een hele kleine groep.

Linkse stemmers hebben de neiging verschillen tussen buitenlanders en Nederlanders te zien als individuele verschillen, of zelfs als eigenaardigheden. Voor PVV-aanhangers zijn diezelfde verschillen een indicator voor verschillen tussen culturen. PVV-aanhangers zien hun negatieve ervaringen met buitenlanders als representatief voor 'de buitenlanders', terwijl linkse stemmers deze eerder opvatten als unieke gevallen:

PVV-aanhanger: Als ik een intake deed in het ziekenhuis, moest ik mevrouw Jansen hebben. Daar liggen zes patiënten, kom ik op die kamer en dan ligt er een moslim in het bed en die draait haar hoofd om, die mogen ons niet aankijken. (...) Dat past niet in onze samenleving. Dat kan toch niet, wij zeggen hier als we elkaar tegenkomen: goedemorgen. (...)

Linkse stemmer 1: Die mevrouw was waarschijnlijk gewoon niet gewend dat er iemand voor haar stopte. (...)

PVV-aanhanger: En met hoofddoek in bed... Ik heb niks tegen hoofddoekjes, maar ik noem maar wat voorbeelden... Dat is hetzelfde als ik met mijn bolhoed op in het ziekenhuis... dat zou ook raar zijn, hè? Mijn vader had vroeger een bolhoed op, als hij met zijn bolhoed in het ziekenhuis...

Linkse stemmer 2: Dat ligt een beetje aan de achtergrond van de bolhoed. Als u de bolhoed alleen maar op hebt om op te vallen, dan is het raar. Als u de bolhoed heeft uit een bepaalde overtuiging, dan is dat te verklaren, dan is er niks aan de hand. Het is maar gewoon hoe tolerant je daarin bent. En iedereen heeft gewoon recht op zijn eigen eigenaardigheden, wat ik althans als eigenaardigheden betitel en wat die mensen als totaal normaal betitelen.

Ook bij criminaliteit zien we dit patroon terug: linkse stemmers en PVV-aanhangers worden het eens dat er relatief veel allochtonen crimineel zijn, maar vervolgens zijn er verschillen. Voor linkse stemmers blijft het idee voorop staan dat iedereen crimineel kan zijn, maar PVV-aanhangers hanteren als uitgangspunt dat vooral allochtonen crimineel zijn en Nederlanders niet. Als een allochtoon een goede auto of een duur mobieltje bezit, denken PVV-aanhangers dat die gestolen moet zijn:

PVV-aanhanger 1: Ze willen allemaal mobieltjes en ze willen dit en dat en ze hebben geen geld, maar je ziet ze maar lopen in het asielzoekerscentrum, een fiets en een mobieltje.

PVV-aanhanger 2: Dat hebben ze allemaal wel.

PVV-aanhanger 1: Dat hebben ze allemaal al wel.

Linkse stemmer 1: Ja, maar dat die allemaal gestolen zijn, dat zou ik toch ook niet willen zeggen.

PVV-aanhanger 1: Nee, dat is niet gestolen.

PVV-aanhanger 2: Niet gestolen, maar hoe komen ze aan dat geld dan?

Linkse stemmer 1: Ja, of in ieder geval... dat ze allemaal met gestolen geld...

PVV-aanhanger 2: Ze hoeven geen mobieltjes, zolang je niet werkt, hoef je geen mobieltje.

Linkse stemmer 2: Ja, maar dat vind ik van Nederlanders ook.

Deze verschillen worden nog duidelijker als linkse stemmers en PVV-aanhangers spreken over Nederlanders die zich bekeren tot de islam. Deels zijn zij het weer met elkaar eens: iedereen mag een bepaald geloof aannemen. Mensen hebben in Nederland de vrijheid hun eigen geloof te kiezen en dat is een goede zaak. De deelnemers trekken vaak een vergelijking met Jehova's getuigen, die ook een streng geloof hebben. Het is prima als mensen zich laten bekeren, dat is hun eigen verantwoordelijkheid. Niemand heeft er last van en tot op zekere hoogte verdient het zelfs bewondering als je je met je geloof van anderen durft te onderscheiden:

PVV-aanhanger 1: Als het gaat over het geloof van die jongen, dat moet hij helemaal zelf weten. Het enigste probleem wat ik met het geloof heb is namelijk dat in de Koran staat dat hun opdracht is om anderen ook...

Linkse stemmer 1: Te bekeren.

PVV-aanhanger 1: En dan zeg ik: sorry, dat gaat niet, dat zijn dingen dat ik zeg: daar heb ik dus wel moeite mee. Dat iemand dat wil gaan doen [zich laten bekeren, CA/KvH], ik heb daar vrede mee. Dat is hetzelfde als zo'n Jehova's getuige die mij zondagochtend uit mijn bed belt. Dan denk ik ook: vriend, dat je dat wil prima, maar laat mij alsjeblieft met rust. (...)

Linkse stemmer 1: Aan de andere kant heb ik bewondering voor die mensen hoor, al die huizen af.

PVV-aanhanger 2: Maar dat heb ik voor hem ook. Ik heb daar ook wel bewondering voor dat zo'n jongen op durft te staan.

Linkse stemmer 2: Het is niet de makkelijkste weg.

PVV-aanhanger 2: Precies en dat hij durft te zeggen: ik ben moslim geworden. Ik vind in deze tijd: petje af dat je dat durft, petje af.

PVV-aanhanger 1: Het is een groot woord. Dat is moslim, dat is hetzelfde als dat iemand katholiek is, ik kan honderd katholieken naast elkaar zetten en ik heb honderd verschillende.

PVV-aanhanger 2: Ja absoluut.

Hoewel linkse stemmers en PVV-aanhangers het eens zijn dat moslims hun geloof mogen beleven en dat het geen probleem is als mensen zich bekeren, zien PVV-aanhangers tegelijk bezwaren. Zo bedenken PVV-aanhangers zich dat Nederlanders in het buitenland niet openlijk katholiek kunnen zijn, en moslims in Nederland wel moslim. Voor linkse stemmers is dat geen argument want het gaat om de situatie in Nederland:

Linkse stemmer 1: Wat is het probleem van veel mensen waar ze zo tegen gekant zijn? Is dat dus het geloof of is dat het feit dat iemand... Kijk crimineel, daar is natuurlijk niemand voor, dat hij nou blank is of zwart, maar het feit dat iemand een geloof kiest wat hij wil hebben: Jehova's getuige of moslim.

PVV-aanhanger 1: Ja, dat moeten ze allemaal zelf weten.

PVV-aanhanger 2: Maar het kan hier allemaal maar, hè?

Linkse stemmer 1: Ja, maar dat vind ik niet verkeerd.

PVV-aanhanger 2: Dat kunnen wij daarginds niet.

Linkse stemmer 2: Ja, maar dat is toch heel gewoon.

PVV-aanhanger 2: Nou ja, in die landen moet jij maar proberen als katholiek nog naar buiten te treden, dat gaat niet.

PVV-aanhanger 1: Dat gaat niet.

PVV-aanhanger 2: Dan is het al gedaan met je.

Linkse stemmer 1: Maar je moet maar eens als katholiek proberen in een gemeenschap van Jehova's getuigen zien te komen, daar kom jij ook niet in. Dat is wat ik er dan van begrepen heb van mijn collega, die is eigenlijk nog veel strenger dan de doorsnee moslim.

Linkse stemmers twijfelen vooral meer aan hun eigen oordeel over buitenlanders dan de PVV-aanhangers. Zo erkennen linkse stemmers dat er problemen zijn met de integratie, en zien zij allerlei zaken die ze niet goed vinden. Ze weten niet goed wat ze van die kwesties moeten vinden. Enerzijds lijken allochtonen achter te lopen, maar tegelijk valt dat wel mee want er spelen soortgelijke problemen met autochtone Nederlanders. PVV-aanhangers tonen een dergelijke twijfel niet:

PVV-aanhanger 1: De berbers, die oude conservatieve, die komen hier naartoe voor het werk.

Linkse stemmer 1: Die gingen het eerst hier naartoe.

PVV-aanhanger 2: Wij zijn verschillende keren naar Turkije op vakantie geweest, je ziet daar niemand met een hoofddoekje, echt niet, ook niet die daar naar het werk komen.

Linkse stemmer 2: Dat maakt het wel eens moeilijk, vind ik, ik wil een heel eind met die mensen meegaan, maar als ik dan zie hoe weinig bijvoorbeeld vrouwen daar te vertellen hebben en hoe streng dat die dus van de man inderdaad in zo'n boerka moeten lopen en heel onderdanig moeten zijn, dat vind ik dus ook niet goed. Alleen aan de andere kant denk ik dan: wie zijn wij om iets te zeggen over hun geloof?

PVV-aanhanger 1: Nee nee.

Linkse stemmer 2: Onze moeder heeft ook, toen ik geboren werd... de kruisgang of hoe heette dat? Ze heeft in de kerk moeten gaan lopen omdat ze een meisje kreeg, omdat ik onrein was, dat is nog niet zo lang geleden, want ik ben geen 103, hè?

Samenvattend hebben linkse stemmers en PVV-aanhangers verschillende beelden van de multiculturele samenleving, maar er zijn ook grote overeenkomsten. Vaak doen linkse stemmers en PVV-aanhangers dezelfde observaties over de multiculturele samenleving, zoals criminaliteit, een achtergestelde positie van de

vrouw en gebrekkige integratie, maar hun conclusies over deze observaties lopen uiteen. Linkse stemmers relativeren deze verschijnselen en stellen dat deze kwesties ook onder autochtonen spelen, dat er veel individuele verschillen zijn en dat deze verschillen van voorbijgaande aard zijn. Zij richten zich vooral op het positieve. Bovendien twijfelen zij soms aan hun eigen observaties. PVV-aanhangers redeneren vanuit persoonlijke voorbeelden op een negatieve manier over buitenlanders, en relativeren deze observaties niet of nauwelijks. In hun uitspraken is juist weinig plaats voor twijfel.

Verschillen in relativering

Linkse stemmers gaan in de discussies uit van zaken die goed gaan, zij geloven in een mooiere toekomst. Zij zien soms wel problemen die maken dat deze mooie toekomst nog geen werkelijkheid is, maar zij denken tegelijk dat deze problemen worden overwonnen. Problemen die PVV-aanhangers als bedreiging noemen, worden door linkse stemmers gerelativeerd. PVV-aanhangers gebruiken een tegengesteld uitgangspunt, namelijk dat er problemen zijn en zaken niet goed gaan. Zij denken dat een mooiere toekomst niet gegarandeerd is en maken zich zorgen over wat er gaat gebeuren. Zij geloven dat je het kwade moet aanpakken om tot een betere toekomst te komen. Hun nadruk is dus anders:

Linkse stemmer: Er wordt altijd zo de nadruk gelegd op dingen die verkeerd gaan en ik leerde vroeger op de Pabo: je moet uitgaan van dingen die goed gaan en die worden dus niet benadrukt. Wilders praat alleen maar over dingen die verkeerd gaan, die dus niet kloppen en dan inderdaad criminaliteit en de moskeeën... Ik snap dat dat niet leuk is als die bij ons in de straat wordt gezet, daar zou ik denk ik ook niet blij mee zijn.

PVV-aanhanger 1: Dan blazen we hem op. (lacht)

Linkse stemmer: Of dan worden de ruiten ingeschoten... Zo extreem als hij schetst is het niet.

PVV-aanhanger 2: Nou ja, dat denk ik wel. Je moet ook van het goede uitgaan, dat ben ik met jou eens, maar als je de kwade aanpakt, wordt het automatisch goed. Je kunt dat allemaal wel laten, je kunt dat op zijn beloop laten, maar over vijf jaar is er misschien tien of vijftien procent meer criminaliteit van die mannen.

PVV-aanhangers zien grote integratie- en immigratieproblemen nu en in de toekomst, maar linkse stemmers relativeren die. Zij bevestigen weliswaar dat er problemen zijn met immigranten, maar zij denken ook dat immigratie nodig is en dat dit niet per se een probleem vormt. Soms is het zelfs slecht om mensen te

ontmoedigen om naar Nederland te komen. Tegelijk vertellen zij er direct bij dat niet iedereen naar Nederland kan komen:

Linkse stemmer 1: Ik weet niet hoe Geert Wilders aan al die cijfers komt, ik heb daar toch een beetje mijn twijfels bij. Het wordt wel heel erg zwart-wit gesteld of heel erg in het negatieve... Terwijl ik toch denk: er zijn ook best wel mensen die het toch goed doen en goed willen.

Linkse stemmer 2: Ja, ik denk dat je twee soorten, of nog meerdere soorten immigranten hebt. Ik denk dat de regering op een aantal fronten zelfs veel te precies is en veel te streng voor mensen die hier willen werken en waar wij geen mensen meer voor hebben, wat ook een probleem is, die moeten vaak procedures doorlopen waar je vervelend van wordt. Er zijn natuurlijk mensen die echt asiel zoeken, die gewoon van situaties komen waar het verschrikkelijk is en je hebt natuurlijk ook mensen die zich economisch willen verbeteren. Op zich heb ik daar ook nog wel begrip voor. Alleen als wij onze welvaart willen volhouden, kunnen we natuurlijk niet iedereen hier maar toelaten, want dan neemt toch de chaos, zeker op korte termijn, alleen maar toe.

Linkse stemmers zeggen dat we buitenlanders hier zelf naartoe hebben gehaald, en dat je ze dat niet kwalijk kunt nemen want je zou het zelf ook doen als het elders beter was. Het komt door de politiek dat dit kennelijk mogelijk is:

Linkse stemmer 1: We hebben ze veertig jaar geleden hier naartoe gehaald omdat de mensen dat werk niet meer wilden doen. Ik heb heel veel boeken gelezen over die culturen. Ik denk dat we de schuld moeten gaan schuiven naar de ouders, want die laten die kinderen maar lopen en ze hebben helemaal geen gezag, op scholen komen ze niet als er open dagen zijn, noem het maar op. (...)

PVV-aanhanger 1: Dat denk ik ook.

Linkse stemmer 1: Dat is eigenlijk de hoofdzaak, hè?

PVV-aanhanger 2: Mag ik daar op reageren? We hebben ze zelf binnengehaald. Dan praten we dus alleen over de Turken. En ik heb niks tegen Turken op zich, we hebben alleen de Turken binnengehaald voor de leenlooiërijen, voor het vuile werk eigenlijk. Maar Marokkanen hebben wij daar niet voor binnengehaald. Antilianen ook niet, die zijn allemaal gekomen, onder de noemer van gezinshereniging.

PVV-aanhanger 1: Antilianen zijn binnengekomen omdat dat Nederland is. Zelfde nationaliteit, die Surinamers en Antilianen.

Linkse stemmer 2: In feite moeten we natuurlijk onze regering aankijken als we zeggen van: we willen ze niet, want als de wet zo is dat die mensen heel makkelijk zich hier kunnen vestigen, dat kun je die mensen het niet kwalijk nemen. Als wij het hier slecht zouden hebben en we zouden naar een plek kunnen waar het beter is, dan gaan wij daar misschien ook wel naartoe.

Linkse stemmers wijzen nu op de 'bible belt' waar ook extreme gelovigen wonen. Zij zien veel zaken rond de islam helemaal niet als specifiek voor de islam, om de reden dat bijvoorbeeld naast de jongen die zich tot de islam bekeerde ook anderen zich tot een andere godsdienst kunnen bekeren en dit precies dezelfde problemen en vragen zou opleveren:

Linkse stemmer: Ik ben katholiek gedoopt, ik ben volstrekt katholiek opgegroeid, maar op mijn achttiende heb ik een compleet andere religie aangenomen. (...) Waar het mij om gaat, dat ik dus honderd procent herken wat die jongen [die zich bekeerde tot moslim, CA/KvH] dus nu doormaakt. Ik ging op een gegeven moment gewoon de sabbat houden, maar als je in het dorp altijd op de zaterdag ging voetballen...

PVV-aanhanger: Ja, dan word je raar aangekeken.

Linkse stemmer: Op zaterdag werd er scouting gedaan, dus ik herken honderd procent, ik snap alleen niet wat dit nou voor iets ergs is, die jongen heeft zich geweldig geïnteresseerd in het Arabisch, en die jongen wordt er rijker van. Ik snap helemaal niet wat dit nou iets specifiek voor of tegen islam moet wezen, dit is gewoon uit het leven gegrepen van toevallig die jongeman, die had ook mij kunnen filmen, of iemand anders, iemand die door zenboeddhisme of iets dergelijks geraakt wordt.

Toch hebben de linkse stemmers en PVV-aanhangers in de discussies invloed op elkaar. PVV-aanhangers komen met de meeste nieuwe onderwerpen en komen met zorgen over de toekomst, en linkse stemmers proberen die vervolgens te relativieren, maar dat lukt ze niet altijd. Soms zien linkse stemmers opeens ook nadelen of worden door het gesprek aan die nadelen herinnerd:

PVV-aanhanger 1: Al die moskeeën zetten ze hier maar weg, maar wij moeten daar in Marokko eens een kerk neerzetten...

PVV-aanhanger 2: Daar kom je niet mee aan.

PVV-aanhanger 1: Daar ben je geen twee minuten. En hier zeggen ze: zet er maar weer een neer, allemaal van die torens.

Linkse stemmer: In feite maken de moslims, vind ik ook wel, geen reclame voor zichzelf.

PVV-aanhanger 2: Nee.

Linkse stemmer: Dat is wel duidelijk.

PVV-aanhanger 1: Die vind ik nog erger, ik vind de moslims, die islamisering die er aan komt vind ik veel erger als met Hitler vroeger, want die zijn veel erger.

Linkse stemmer: Ja nou...

PVV-aanhanger 1: Die zijn bezig ook met de wereldoverheersing, ze pakken land voor land, moet je maar eens opletten wat er nu met Libië en Egypte gaat gebeuren. Daar duiken ze weer op en ze hebben weer een landje, zo werkt het. (...)

*Linkse stemmer: Maar het is natuurlijk ook maar een topje van de islamieten, hè?
Dat zijn de extremisten.*

Door het gesprek gaan linkse stemmers bovendien twifelen waarom er op dit moment 'zoveel extremisme is' of waarom je er zoveel over hoort. Zou het extremisme werkelijk toenemen of ligt dit alleen aan de media? Is er echt iets mis of valt het wel mee en moet er tijd overheen gaan? PVV-aanhangers hebben duidelijke antwoorden op deze vragen, terwijl linkse stemmers aan het twifelen worden gebracht:

PVV-aanhanger: De mannen mogen meer vrouwen hebben, polygamie is toegestaan in de islam. Dat is ook al iets wat hier niet geaccepteerd wordt. Hij mag zijn vrouw verstoten, dat mag allemaal.

Linkse stemmer 1: Ja, dat mag jij ook.

PVV-aanhanger: Ja, maar hij mag dat herroepen zonder dat hij haar verwittigt. Als die vrouw toevallig een relatie krijgt met iemand anders en ze heeft daar seks mee dan mag hij haar ook vermoorden, want dan heeft ze hem bedrogen, dat soort dingen.

Linkse stemmer 2: Ja ja ja.

PVV-aanhanger: Dat zijn allemaal dingen die hier not done zijn.

Linkse stemmer 2: Nee, maar ik ken die mensen ook niet die dat doen. Het zal best in het geloof zitten, je leest het wel eens in de krant.

PVV-aanhangers komen met beelden over een naderende catastrofe omdat er zoveel buitenlanders in Nederland zijn. Dit gaat over de hoeveelheden buitenlanders die Nederland binnenkomen en binnen zijn gekomen, en de cultuur die ze meebrachten. Er was volgens PVV-aanhangers geen probleem geweest als de multiculturele samenleving kleinschalig was gebleven:

PVV-aanhanger: Ik vind dat de afgelopen veertig jaar het volledig uit de hand is gelopen en niet alleen in Nederland, maar gewoon in werkelijk alle Europese landen. Als je zou zeggen: er is een mengeling van diverse etnische nationaliteiten, ik denk dat je dan geen partij van Geert Wilders had gehad. Omdat het zo ongevoelbaar is en ook in de demografische ontwikkelingen, in 2050 straks vijf miljoen westerse en niet-westerse allochtonen in dit land. Dat is over de top en dat is niet meer beheersbaar. (...) Ik dacht er veertig jaar geleden precies zo over als nu en toen was ik achttien. Iedereen met gezond verstand had kunnen zien aankomen dat dit fout zou moeten gaan en de belangrijkste reden waarom ik destijds tegen was en nog steeds tegen ben en dat kan ik ook onderbouwen, is dat ik vind dat ten aanzien van een deel van de multiculturele samenleving, namelijk de mohammedanen, dat wij daarmee een cultuur in Nederland hebben binnengehaald die

zich op geen enkele wijze verdraagt met de westerse waarden van vrijheid van meningsuiting en verdraagzaamheid.

Linkse stemmers zien deze naderende catastrofe in het geheel niet. Zij worden door de aanwezigheid van de PVV-aanhangers slechts gestimuleerd na te denken over de nadelen van de multiculturele samenleving. Door de aanwezigheid van PVV-aanhangers komen bij hen meer problemen over het voetlicht, maar zij herkennen zich niet in een nabije catastrofe. Volgens linkse stemmers zal het zo'n vaart niet lopen. PVV-aanhangers willen het risico niet nemen, terwijl linkse stemmers denken dat er hele andere catastrofes aan zitten te komen:

PVV-aanhanger: Er komen er steeds meer, dat is het probleem. Ik heb geen zin mijn kinderen in zo'n wereld te laten opgroeien, waar de islam de boventoon gaat voeren, dat wil ik mijn kinderen niet aandoen.

Linkse stemmer: Nee, ik verwacht niet dat dat gebeurt, althans niet in Nederland.

PVV-aanhanger: Ik wil het ook niet riskeren.

Linkse stemmer: Ik verwacht dat het ook niet gebeurt in Europa. Alleen het heeft heel veel tijd nodig voordat de emancipatie komt van de islam. In de landen waar de islam de hoofdgodsdiens is, dat kan wel honderd jaar duren. Maar ja, ik ben een optimist, ik ga er vanuit dat dat komt. De wijzer van de geschiedenis gaat niet zo snel en dat gaat heen en weer en bij mij zijn er andere zorgen, bijvoorbeeld het milieu is een zorg, het aantal dieren en planten dat er nog op de wereld is, ontbossingen, wat in een enorm tempo doorgaat, problemen van hele andere orde.

Volgens linkse stemmers komt het met de integratie van minderheden op den duur wel goed, PVV-aanhangers hebben daar grote twijfels over. PVV-aanhangers willen vooral een snellere integratie en benadrukken dat immigranten zich sneller moeten aanpassen. Linkse stemmers zien meer de weg van de geleidelijkheid:

Linkse stemmer: Als je naar de landen zelf gaat, naar Istanbul en dergelijke, die mensen begrijpen niet dat dit soort religies hier in Nederland allemaal nog blijven voortbestaan. Dat is dezelfde cultuur. Wij moeten vooral zorgen (...) dat de mensen beginnen met nadenken, zelf gaan nadenken.

PVV-aanhanger: Maar dat is dus een illusie.

Linkse stemmer: Nee, dat is geen illusie.

PVV-aanhanger: Je bekijkt het teveel vanuit een westers perspectief, draai het maar om.

Linkse stemmer: Het helpt niet om...

PVV-aanhanger: Denk je dat werkelijk, dat als jij naar Marokko gaat je jouw geloof zou mogen...

Linkse stemmer: Ik hoef in Marokko niks te doen als de mensen hier in Nederland zijn en als die mensen naar mij toe komen, dan ga ik gewoon met die mensen om en dan hoop ik dat ik op die manier een bijdrage lever aan hun emancipatie.

PVV-aanhanger: Nou, dat vind ik ook en dus zeg ik als Nederlander...

Linkse stemmer: En dan zeg ik dus: kom vooral naar Nederland.

PVV-aanhanger: Dan zeg ik ook tegen die mensen: kom naar Nederland en pas je aan, dan heeft u geen probleem.

Linkse stemmer: Precies.

PVV-aanhangers en linkse stemmers lijken het eens dat het moeilijk is voor te stellen dat Nederland door de islam echt fundamenteel verandert, bijvoorbeeld dat iedereen moslim wordt of moet worden. Maar PVV-aanhangers zien wel een bepaalde tendens in negatieve richting door de opkomst van de islam. Linkse stemmers betwijfelen niet dat de islam groeit, maar zij zien dat niet als een bedreiging:

Linkse stemmer 1: Geloven jullie nou dat wij hier in Nederland over een zoveel aantal jaren allemaal moslims zijn?

Linkse stemmer 2: Ik geloof er niks van.

Linkse stemmer 1: Ik geloof het ook niet.

PVV-aanhanger 1: Ik weiger om moslim te worden. Ik bedoel: ik ben niet eens praktiserend katholiek, dus waarom zou ik moslim gaan worden?

PVV-aanhanger 2: Dat moet u niet te hard roepen, dat zou nog best weleens kunnen... Nee is een grapje.

Linkse stemmer 1: Dat ik moslim word? Een hoofddoek staat me best! (lacht)

PVV-aanhanger 2: Nee maar luister, die uitspraken prima. Ik hoop dat Nederland wakker wordt, dan zal het niet gebeuren. Als Nederland niet wakker wordt, dan ben ik bang dat wij naar een ander Nederland gaan.

PVV-aanhanger 1: Dat wel...

PVV-aanhanger 2: Dan zeg ik niet dat wij dan allemaal in een keer protestant worden of wat dan ook, dat boeit me eigenlijk niet, maar we krijgen wel degelijk een vervelende cultuur.

De zorgen over de veranderingen in Nederland zijn diffuus. PVV-aanhangers zeggen dat moslims niet zozeer het probleem zijn, maar dat er wel moet worden vastgehouden aan de Nederlandse cultuur, wetten en regels. Het is prima als burgers moslim worden, maar PVV-aanhangers hebben weinig waardering voor het idee dat Nederland 'klaar is voor de islam'. Zij zeggen dat naar aanleiding van een filmpje waarin een Nederlander zich tot de islam bekeert:

PVV-aanhanger 1: Hij zal niet sporen, misschien dat vijf, zes Nederlanders moslim worden, dan word je toch niet goed? Maar hij moet dat zelf weten natuurlijk, wij hebben er geen last van. Als hij dat graag doet, moet hij dat doen. Hij weet zelf niet waarom hij het doet, hij is op zijn achterhoofd gevallen, denk ik.

PVV-aanhanger 2: Hij mag van mij doen wat hij wil. Het is alleen op het laatst, dan gaat hij een beetje in de fout. Hij krijgt de vraag: is Nederland klaar voor de islam? Dan gaat hij in de fout, daar twijfelt hij aan. Dan deugt hij voor mij al niet meer. Dat hij dat doet, prima hoor. (...) Terwijl als hij nou het laatste niet gezegd had, dat vond ik het zo'n gast (steekt duim omhoog). Dat moet hij zelf weten wat hij doet, in principe. (...)

PVV-aanhanger 1: Niet alle moslims worden natuurlijk extremist.

Allerlei zaken rond de islam en moslims kunnen volgens PVV-aanhangers bewijs zijn voor islamisering, terwijl linkse stemmers dezelfde fenomenen niet zo ervaren. PVV-aanhangers zien moskeeën bijvoorbeeld als bewijs van islamisering, maar volgens linkse stemmers horen moskeeën er gewoon bij en voor hen vallen ze niet eens op. PVV-aanhangers relativeren volgens de linkse stemmers de islam onvoldoende, en maken zich er te veel zorgen over:

PVV-aanhanger: Het is die islamisering, daar heeft Wilders het over en dat klopt. Kijk maar in Waalwijk, daar staat een hele grote moskee. Als ik vroeger gezegd had tegen mijn leraar van de lagere school: wij lopen hier langs de Ringbaan West, en wij gaan naar de Hasseltse kapel voor de meimaand Mariamaand, en er staat hier een grote moskee, dan had hij gezegd: sluit die jongen alsjeblieft op, want die is niet goed snik. Maar hij staat er.

Linkse stemmer 1: Wat maakt dat uit dan? Ik ken die moskee ook, ik vind het geen lelijk ding, ik vind hem mooier dan heel wat kerken die ik heb zien staan.

PVV-aanhanger: Vind je dat mooi?

Linkse stemmer 1: Ik vind het mooier dan heel wat kerken.

PVV-aanhanger: Hij ontsiert heel het beeld van Brabant. Dat hoort niet in Brabant, een moskee.

Linkse stemmer 1: Nou, in Tilburg staat er eentje.

Linkse stemmer 2: In Oosterhout staat er een.

Linkse stemmer 1: Er staan er overal, het stoort mij niet hoor.

Linkse stemmer 2: Nee, mij ook niet, nee.

Linkse stemmer 1: Ik kan me voorstellen dat een aantal mensen van andere geloven er een beetje jaloers op zijn, dat hun kerken leeglopen en die kerken vol blijven zitten.

Samenvattend verschillen de PVV-aanhangers en linkse stemmers sterk in de mate waarin ze in staat zijn de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving

te relativieren. Linkse stemmers relativieren de islamisering van Nederland, terwijl PVV-aanhangers er de aanloop naar een catastrofe in zien. Linkse stemmers denken dat de islam geen bedreiging is, dat immigranten door Nederland zelf zijn aangemoedigd naar ons land te komen en voor hen zijn islamitische symbolen en gebouwen geen teken dat er iets misgaat met de Nederlandse samenleving. Voor PVV-aanhangers geldt het omgekeerde: zij zien in nieuwe moskeeën en moslims juist wel een bedreiging, namelijk als een aanstaande verandering van de Nederlandse cultuur. Hun oplossing is de verdediging van de Nederlandse cultuur, maar voor linkse stemmers is niet duidelijk welk probleem met deze verdediging wordt opgelost.

Verschillende oplossingen

PVV-aanhangers en linkse stemmers zijn het vooral oneens over de vraag of de PVV problemen kan oplossen. De PVV-aanhangers denken dat Wilders problemen kan oplossen door middel van harde maatregelen, terwijl linkse stemmers denken dat allerlei problemen niet echt oplosbaar zijn. Het spotje van de PVV voor de verkiezingen van 2010 waarin Wilders waarschuwt voor meer moslim-immigratie is volgens de linkse stemmers dan ook sterk aangedikt. Wilders kan de meeste zaken uit zijn eigen spotje niet realiseren als hij aan de macht komt:

Linkse stemmer 1: Hij maakt het extreem natuurlijk, want hij weet wel dat hij dan de meeste mensen achter zich krijgt. Want wat hij daar allemaal vertelt, kan hij ook niet verwezenlijken, want als hij in de regering zit, dan zal hij ook wel dingen niet kunnen...

Linkse stemmer 2: Het is natuurlijk heel logisch dat hij dat soort dingen zegt, natuurlijk, hij staat er helemaal achter. Alleen de manier waarop hij dat doet, dan denk ik: het is echt bedoeld om stemmen te trekken. Ik vind het er een beetje te dik bovenop liggen.

Linkse stemmer 1: Hij is een beetje te veel op zoek naar stemmen door dingen te vertellen die we eigenlijk wel weten, maar ik vind hem het wel heel erg aandikken allemaal.

Volgens linkse stemmers doet Geert Wilders in zijn televisiespotje wat alle politici doen: in hun eigen straatje praten. Wilders doet net alsof de PvdA alles accepteert, terwijl dat absoluut niet waar is. Wat dat betreft zien ze het spotje als een goed reclamefilmpje. Het spotje is eenzijdig, maar Wilders toont zich in de media een groot strateeg in het geven van zijn mening en het vragen van aandacht daarvoor, al is zijn boodschap uiterst eenzijdig:

Linkse stemmer 1: Ik heb ontzettend bewondering voor Geert Wilders, het is onverslaanbaar zoals hij de aandacht naar zich toe kan trekken, hoe hij de media kan focussen, hoe hij het onderwerp kan pakken wat hij nodig heeft om een punt te maken. Ik heb heel veel bewondering daarvoor. Die man is echt een genie. Maar voor de rest blijft het een promofilmje. Wat mij het zwaarst tegenvalt, is dat hij zoals tegen Cohen op de man speelt. Ik ben ook geen vriend van Cohen, maar ik vind dat dit (...) jezelf omhoog duwen door een ander de grond in te trappen. Ik vind dat buiten proportie, dat stuit mij zwaar tegen de borst. Ik ben het er niet mee eens, maar ik heb wel respect voor de manier waarop hij dat doet. Hij is redelijk goed in dat spel. Dat kun je niet ontkennen in mijn optiek.

Linkse stemmer 2: Ik zie ook dat het duidelijk is dat het maar eenzijdig belicht is, het is ook een beetje flauw om Cohen net even in beeld terwijl hij aan het gapen is, om hem net op dat moment... Zo kun je Geert Wilders waarschijnlijk ook pakken en natuurlijk zijn er wel enkele punten waar waarheid in zit, maar het is net wat je belangrijk vindt.

Voor PVV-aanhangers gaat het vooral om de boodschap: zij zien wel dat deze wordt aangedikt en dat Cohen op een onaangename manier wordt afgebeeld, maar dit is gewoon wat alle politici doen. De boodschap van Wilders klopt in essentie wel:

PVV-aanhanger: Een van de centrale thema's van de Partij voor de Vrijheid was de strijd tegen de islamisering, hij maakt zich daar zorgen over, hij geeft daar argumenten voor, waarom hij zich daar zorgen over maakt. Het punt van godsdienstvrijheid vind ik heel belangrijk in deze discussie. Een van mijn stellingnames is dat de hele discussie niet veroorzaakt wordt door de christelijke en gereformeerde partijen hier in Nederland, die onder het mom van behoud van godsdienstvrijheid een echte discussie over de islam niet aan willen. Zolang er geen duidelijkheid is en ook geen overeenstemming is over wat de islam precies inhoudt, dan blijven we rond de pot draaien. (...) Dit is een film die de aandacht vestigt op die dreiging, vanuit de visie van Geert Wilders en zijn partij, ik denk dat hij daar ook volkomen gelijk in heeft en natuurlijk wordt dat dan wat overdreven, ja, god, er wordt een gapende Cohen in beeld gebracht, maar omgekeerd is men natuurlijk ook geen doetje. Als ik naar de inhoud kijk, zeg ik: de boodschap wordt duidelijk overgebracht en als dat de bedoeling was, en ik neem aan dat dat de bedoeling is van deze film, dan is hij daar wel in geslaagd.

Volgens linkse stemmers overdrijft Wilders problemen en dikt hij ze aan, terwijl het voor PVV-aanhangers juist een bevestiging van hun standpunt is. Hoewel ook zij vinden dat Wilders soms overdrijft, doet dat niets af aan het feit dat Wilders 'de waarheid' vertelt. Overdrijving zou nodig zijn:

PVV-aanhanger: Ik vind ook zelfs niet dat hij het er dik bovenop legt, ik vind gewoon, iets wat waar is mag je gerust eens goed benadrukken, dat is niet te dik, ik vind het zelfs nog geen reclamefilmje voor zichzelf, hij vertelt gewoon de waarheid. Ik zie niet een punt wat niet waar is. Je moet er maar eens een punt uithalen wat niet waar is.

PVV-aanhangers zien ook oplossingen in het verhaal van Wilders, terwijl linkse stemmers die juist niet herkennen. Volgens PVV-aanhangers kunnen oplossingen simpel zijn, terwijl linkse stemmers dat weer ontkennen. Stoppen met immigratie is volgens PVV-aanhangers een oplossing, terwijl linkse stemmers zeggen dat dit niet kan en dus geen oplossing kan zijn:

PVV-aanhanger 1: Ik denk dat het heel belangrijk is dat mensen eindelijk eens wakker worden hier in Nederland. Veel mensen noemen meteen haat zaaien of angst zaaien... Nee, mensen moeten wakker worden.

PVV-aanhanger 2: Juist.

PVV-aanhanger 1: Want het wil niet landen en...

Linkse stemmer: Nee, het wil bij mij ook niet landen, ik zie wel dat er een probleem is, maar als er een probleem is moet je aan het probleem werken en dan moet je er niet omheen praten.

PVV-aanhanger 1: Volgens mij is dat juist...

Linkse stemmer: Wilders komt niet met oplossingen, het spijt me maar...

PVV-aanhanger 1: Nou, volgens mij wel.

PVV-aanhanger 2: Hij zegt in ieder geval wel wat er aan de hand is.

PVV-aanhanger 1: Nou, volgens mij komt hij ook wel met oplossingen, alleen...

Linkse stemmer: Dat doet hij heel knap hoor, dat ben ik wel met je eens en het wordt nu ineens ook door allerlei partijen opgepikt.

Dit verschil kan geïllustreerd worden met hoe linkse stemmers en PVV-aanhangers praten over het bestrijden van criminaliteit. Zij beantwoorden de vraag hoe criminaliteit moet worden bestreden verschillend. Zij vinden allebei wel dat bepaalde groepen stevig aangepakt moeten worden, maar waar dit voor PVV-aanhangers de enige oplossing is, is dit voor linkse stemmers een van de oplossingen naast meer zachte middelen, die PVV-aanhangers expliciet afkeuren. Linkse stemmers hebben bovendien de neiging meer te twijfelen aan hun oplossingen dan PVV-aanhangers:

PVV-aanhanger 1: Mensen die veel te vaak misdrijven plegen, die moet je gewoon het land uitzetten. Als je hier alleen maar komt om rotzooi te trappen en om gewoon de kont tegen de krib te gooien, ga dan toch weg.

Linkse stemmer: Ja, maar mensen die hier geboren zijn... ik heb net gezegd...

PVV-aanhanger 1: Dan ontnem je ze het Marokkaans paspoort of het Turks paspoort, het tweede paspoort.

Linkse stemmer: Die derde generatie allochtonen met name in Amsterdam of in Rotterdam, dat heb ik ook wel meegemaakt, dat is helemaal niet fijn, mensen uit de buurt wegpesten en constant rotzooi trappen, dat moet ook keihard aangepakt worden, daar zijn we het allemaal met elkaar over eens.

PVV-aanhanger 1: Het enige wat er op dit moment gebeurt, is softe straatcoaches aanstellen, die ook helemaal niets voor elkaar krijgen. Sterker nog, het is gewoon pappen en nathouden en dat moet echt anders.

Linkse stemmer: Wat ik zeg: men probeert met die groepen in dialoog te komen, ik zou niet graag zulk werk doen, want met die mensen is vaak helemaal geen gesprek te voeren.

PVV-aanhanger 1: Nee, dus dat moet je ook helemaal niet willen, alleen maar in dialoog, dat bestaat in een heleboel culturen niet eens, je moet gewoon luisteren.

PVV-aanhanger 2: Juist en dat is bij de islam het geval.

PVV-aanhanger 1: Maar wij willen onze democratische manieren waar wij helemaal vertrouwd mee zijn, willen wij ook nog eens... wij snappen niet waarom zij het niet snappen. Dat komt omdat je een hele andere manier van spreken hebt. Je moet gewoon zeggen: dit kun je niet flikken hier, ophouden, kappen. 'Wil je misschien...?' dat werkt niet.

Linkse stemmer: Nee, maar pure repressie werkt ook niet, ik weet het niet.

PVV-aanhanger 1: Nee.

Linkse stemmer: Ik heb de oplossing niet hoor.

PVV-aanhangers en linkse stemmers zijn het oneens over de oplossingen die in de politiek worden bepleit voor problemen met de multiculturele samenleving. Het ligt voor de hand dat PVV-aanhangers meer vertrouwen hebben in de oplossingen van Wilders dan linkse stemmers. Beide groepen zien dat Wilders allerlei communicatietrucs gebruikt om zijn standpunten te verkopen. Linkse stemmers benadrukken dat Wilders voorstellen doet die niet realiseerbaar zijn, terwijl PVV-aanhangers daar meer vertrouwen in hebben. Ze delen het beeld dat Wilders overdrijft, maar de PVV-aanhangers zien dat niet zoals linkse stemmers als misleiding, maar als een noodzakelijk kwaad. Tenslotte staan beide groepen ook inhoudelijk andere oplossingen voor: linkse stemmers willen vooral zachte oplossingen, waar PVV-aanhangers pleiten voor harde.

Conclusie

In dit hoofdstuk stonden discussies tussen PVV-aanhangers en linkse stemmers centraal. Deze burgers spraken met elkaar over thema's op het terrein van de

multiculturele samenleving, in het bijzonder over de islam. Op basis van de partijprogramma's van de partijen waar deze burgers op stemmen mogen aanzienlijke verschillen worden verwacht in hoe deze burgers tegen de multiculturele samenleving en de islam aankijken. Door deze burgers met elkaar over dezelfde voorbeelden te laten spreken, kon inzicht worden verkregen in hoe beide groepen zich tot elkaar verhouden en in hoeverre er verschillen tussen deze groepen bestaan. Kunnen linkse stemmers en PVV-aanhangers het onderling eens worden over hoe het verder moet met de multiculturele samenleving, of zijn de verschillen tussen deze groepen hiervoor te diepgaand? Kan de ene groep de andere groep overhalen van standpunt te veranderen?

De discussies maken duidelijk dat er veel overeenkomsten bestaan tussen linkse stemmers en PVV-aanhangers. Beide groepen hebben beperkte politieke interesse en zien de multiculturele samenleving als een ingewikkeld thema en begrip. Zij constateren beiden dezelfde problemen in de samenleving rond immigratie, integratie en islam. Ze gaan er beiden vanuit dat er problemen bestaan rond de integratie van minderheden, dat er een verband bestaat tussen criminaliteit en minderheden, dat er grote culturele verschillen zijn die niet makkelijk overbrugd kunnen worden, dat vrouwen onder sommige minderheidsgroepen achtergesteld zijn en dat de islam regelmatig een zeer conservatief karakter heeft. Ook vinden zij beiden dat Geert Wilders de neiging heeft problemen rond de multiculturele samenleving te overdrijven.

Maar naast al deze overeenstemming bestaan er ook aanzienlijke verschillen. Deze betreffen vooral de uitgangspunten die burgers gebruiken om over deze problemen te praten. Linkse stemmers gaan ervan uit dat de problemen in de multiculturele samenleving vooral individuele problemen zijn: individuen zijn niet geïntegreerd, crimineel of misdragen zich, en niet hele bevolkingsgroepen. Zij zien dit bovendien als een verschijnsel wat vaak niet uniek is voor minderheden, zoals conservatisme wat ook onder andere religieuze groepen dan moslims kan worden aangetroffen. Tevens denken linkse stemmers dat de problemen rond integratie van voorbijgaande aard zijn. Hoewel dit misschien nog lang kan duren, denken linkse stemmers dat de problemen zich uiteindelijk oplossen omdat minderheden met de Nederlandse cultuur in aanraking komen, daardoor gaan nadenken over hun normen, waarden en gebruiken, en zich langzaam in de richting van Nederlanders zullen aanpassen. Er is dus weinig reden tot zorg en er zijn slechts zachte middelen nodig om allochtonen te stimuleren te integreren. De overdrijving van Geert Wilders is volgens hen nergens voor nodig.

De uitgangspunten van PVV-aanhangers zijn vrijwel tegengesteld aan die van linkse stemmers. Hoewel zij dezelfde problemen observeren als linkse stemmers, gaan zij ervan uit dat dit grote en mogelijk onoplosbare problemen zijn. Zij zien integratieproblemen in de eerste plaats als problemen van bevolkingsgroepen en niet van individuen. Zij zien deze problemen ook als uniek voor allochtonen

en vinden dat deze groepen onvergelykbaar zijn met autochtone Nederlanders, ook als die laatsten op sommige punten dezelfde ideeën en gedragingen hebben. Deze problemen met groepen zijn volgens PVV-aanhangers moeilijk oplosbaar en kunnen leiden tot een catastrofe. Deze dient zich volgens hen al aan in de zichtbare tekenen van islamisering zoals oprukkende moskeeën, tekenen die door linkse stemmers nauwelijks worden geobserveerd, laat staan dat ze zich er zorgen over maken. Voor PVV-aanhangers moet het beleid hard zijn, want zachte maatregelen zouden niet werken om toekomstige problemen te voorkomen. Geert Wilders overdrijft volgens deze burgers wel, maar dit is ook hard nodig om anderen wakker te schudden dat er grote problemen op Nederland afkomen. Deze verschillende uitgangspunten maken dat PVV-aanhangers en linkse stemmers slechts in beperkte mate tot elkaar kunnen komen. Hun observaties zijn weliswaar regelmatig hetzelfde, maar de betekenis die zij geven aan deze observaties is fundamenteel verschillend. Zij kunnen wel door de ander aan het twijfelen gebracht worden. Dit is meer het geval onder linkse stemmers, simpelweg omdat zij zelf al meer twijfelen over de waarde van hun observaties over de multiculturele samenleving dan PVV-aanhangers. Juist PVV-aanhangers zijn zeer overtuigd van hun eigen gelijk en wijzen daarom vrijwel alle argumenten van linkse stemmers af. In discussies tussen linkse stemmers en PVV-aanhangers is het om deze reden waarschijnlijker dat linkse stemmers beïnvloed worden in de richting van de PVV dan andersom.

LESSEN VOOR ANDERE POLITIEKE PARTIJEN

De aanhang van de PVV van Geert Wilders is sinds 2006 enorm gegroeid. Waar Wilders destijds werd gepeild op vier of vijf zetels in de Tweede Kamer, haalde hij in dat jaar het dubbele aantal. Ook in 2010 wist hij de verwachtingen uit de peilingen te overtreffen en 24 zetels te behalen. De PVV was tevens bij verkiezingen voor het Europees Parlement, de gemeenteraden en de Provinciale Staten succesvol. Dit roept de vraag op wie de burgers zijn die op de PVV stemmen of overwegen dit te doen. De PVV is vanwege allerlei standpunten controversieel en lang niet alle burgers geven eerlijk toe dat ze op Wilders stemmen. Dit maakt het relevant te bekijken wat PVV-aanhangers drijft: waar maken ze zich zorgen over, wat zijn voor hen belangrijke thema's en hoe verhouden zij zich tot andere rechts-populistische partijen die overeenkomsten hebben met de PVV, zoals de LPF en Trots op Nederland? De vraag die in dit boek centraal stond was: waarom sympathiseren PVV-aanhangers met de partij van Geert Wilders? Voor dit boek zijn 87 burgers individueel geïnterviewd die tussen 2006 en 2012 minimaal een keer op de PVV hebben gestemd of dit overwegen te doen in de nabije toekomst. Er zijn tevens 43 PVV-aanhangers en linkse stemmers in groepsdiscussies onderzocht. Doel was PVV-aanhangers vrij te laten praten over politiek, om zo hun perspectief op politiek te kunnen reconstrueren.

Politieke standpunten

Op basis van bestaand onderzoek zijn enkele verklaringen gegeven waarom burgers sympathiseren met de PVV. Deze verklaringen konden alle maar deels verklaren waarom burgers op de PVV stemmen, maar blijken na het onderzoek vaak ook een verkeerd beeld te geven van de motieven van burgers. De belangrijkste verklaring waarom burgers sympathiseren met de PVV moet gevonden worden in de problemen die de PVV aan de orde stelt. Deze politieke standpunten zijn essentieel om de sympathie van burgers voor Geert Wilders te kunnen begrijpen. Er is veel eenvormigheid onder PVV-aanhangers over welke politieke thema's zij zich druk maken. Er bestaan drie overkoepelende thema's die burgers aanspreken

in de PVV: politiek, maatschappij en de multiculturele samenleving, of in de woorden van PVV-aanhangers: buitenlanders. Het is vooral de afwezigheid van allerlei andere thema's die opvalt. PVV-aanhangers hadden in de interviews de kans zelf politieke thema's te agenderen. Het idee hierbij is dat dit leidt tot de thema's die zij het meest belangrijk vinden. Hieruit komt duidelijk naar voren dat heel veel politieke thema's PVV-aanhangers niet of nauwelijks aanspreken. Er is nauwelijks aandacht voor een door de PVV prominent gebracht thema als het Midden-Oostenconflict, vrijwel niemand spreekt spontaan over ontwikkelingshulp en ook sociaal-economische thema's zijn vrijwel afwezig. Er blijven drie brede domeinen over waar PVV-aanhangers wel over spreken.

PVV-aanhangers noemen de politiek onduidelijk, vaag en niet transparant. Dit lijkt een gevolg van het feit dat ze de politiek vaak niet erg intensief volgen en alleen de hoofdlijnen van het nieuws waarnemen. Veel politieke details onttrekken zich aan hun waarneming, en dit zijn met name zaken die goed gaan. Negatieve nieuws-items zijn veel bekender dan positieve, en dus kunnen PVV-aanhangers veel vertellen over achterkamertjes waar beslissingen zouden worden bekosttoofd, onderzoeken die ertoe leiden dat problemen niet direct worden aangepakt, fouten die worden verdoezeld of pas jaren later worden ontdekt en wachtgeldregelingen, declaraties en bijbaantjes van politici die hen veel geld opleveren. Ook hebben PVV-aanhangers veel voorbeelden paraat waarbij de politiek duidelijk niet naar de burger luistert, terwijl politici zelf het omgekeerde beweren. Het is duidelijk dat PVV-aanhangers veranderingen in de politiek voorstaan, maar het is niet duidelijk welke veranderingen dit precies zijn. PVV-aanhangers praten vooral over problemen in de politiek, maar komen nauwelijks met suggesties hoe de politiek dan wel zou moeten functioneren of welke wijzigingen echt nodig zijn, behalve dat allerlei bestaande praktijken 'anders moeten'.

Het tweede domein waarover PVV-aanhangers uitgesproken opvattingen hebben is het maatschappelijke domein. Zij willen oplossingen zien voor allerlei problemen in de maatschappij die samengevat kunnen worden met de waarden verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid. Deze waarden zijn volgens veel PVV-aanhangers nastrevenswaardig, maar hebben in de praktijk aan belang ingeboet. Deze waarden kunnen door PVV-aanhangers op uiteenlopende manieren gebruikt worden om bestaande praktijken in de maatschappij of binnen publieke instellingen te bekritisieren. Op maatschappelijk gebied gaat het vooral om klachten over de uitwassen van individualisering, variërend van asociaal gedrag op straat tot het 'dumpen' van jonge kinderen bij de kinderopvang. Bij publieke instellingen gaat het om de kwaliteit van de zorg en veiligheid, variërend van directeuren die te veel verdienen tot verschraving van allerlei voorzieningen op lokaal niveau. Ook op dit terrein weten PVV-aanhangers goed te voorwoorden wat zij niet willen, maar zij komen nauwelijks met voorstellen hoe het wel moet. Zij presenteren slechts één oplossing: regels moeten gehandhaafd worden en

criminaliteit met harde hand bestreden. PVV-aanhangers zijn dan ook massaal voor hardere straffen.

Het derde domein waar PVV-aanhangers zich zorgen over maken betreft de immigratie en integratie van buitenlanders. Algemeen streven PVV-aanhangers naar behoud van de Nederlandse cultuur, en willen zij dat buitenlanders zich aanpassen. Verreweg de meeste PVV-aanhangers zijn veel minder streng voor buitenlanders en met name voor moslims dan op basis van de standpunten van de PVV mag worden verwacht: zij twijfelen aan de kritiek van Wilders op de islam. Zij willen niet in een racistische hoek worden gedrukt, maar willen wel dat buitenlanders zich aanpassen en vinden dat er aanleiding is dit pleidooi te blijven voeren. PVV-aanhangers willen geen onderscheid maken tussen groepen en vinden dat iedereen gelijk behandeld moet worden, en dat zou nu niet gebeuren. PVV-aanhangers staan vaak een individuele benadering voor, waarbij individuen op hun gedrag worden aangesproken en vervolgens hard gestraft, maar waarbij niet op voorhand groepen burgers worden weggezet als slecht, crimineel of fundamentalistisch. PVV-aanhangers gebruiken vervolgens de waarden die ze ook voor maatschappelijke problemen gebruiken om aan te geven wat ze willen: ook buitenlanders zouden blij moeten geven van verantwoordelijkheid, wederkerigheid en rechtvaardigheid. Hoewel PVV-aanhangers denken dat groepen niet moeten worden weggezet, gaan zij er wel vanuit dat er relatief veel problemen zijn onder buitenlanders. Een harde aanpak is dus noodzakelijk, maar dat geldt in principe voor iedereen. Dat deze voor buitenlanders vaak noodzakelijk is, mag volgens hen ook gewoon gezegd worden.

De vraag die met het bovenstaande overzicht wordt opgeroepen is of deze thema's door alle PVV-aanhangers belangrijk worden gevonden. Dit is overduidelijk niet het geval. Het belangrijkste resultaat is dan ook dat er zeer grote diversiteit bestaat onder PVV-aanhangers over wat zij precies van politieke vraagstukken vinden. De bovenstaande drie domeinen zijn duidelijke richtingen waarin een meerderheid van de PVV-aanhangers zich begeeft, maar er blijft veel variatie mogelijk, zowel tussen deze domeinen als erbinnen. Voor sommige PVV-aanhangers gaat het met name om hun kritiek op de zorg. Zij nemen de kritiek van de PVV op de multiculturele samenleving voor lief terwijl ze het er niet mee eens zijn. Anderen stemmen juist PVV om de immigratie- en integratiestandpunten, maar kunnen zich in andere voorstellen totaal niet vinden. PVV-aanhangers kenmerken zich vooral door het feit dat ze voor een specifiek thema op de PVV stemmen en andere thema's irrelevant of niet belangrijk genoeg vinden.

De verdeeldheid onder PVV-aanhangers is om deze reden groot. Dit komt het duidelijkst naar voren bij de thema's die door de PVV het meest prominent in het publieke debat naar voren worden gebracht, namelijk de multiculturele samenleving en de islam. Er bestaat een groep PVV-aanhangers die zeer sterk sympathiseert met het idee dat de islam een fundamentalistische ideologie is die erop uit

is het Westen te ontwrichten en te vernietigen, maar de meeste PVV-aanhangers vinden deze visie overdreven en staan een veel gematigder beeld voor: zij hebben vooral bezwaar tegen de onderdrukking van vrouwen en criminaliteit van buitenlandse jongeren. Zij denken wel dat zaken als fraude, werkloosheid en criminaliteit zich meer voordoen onder buitenlanders dan onder Nederlanders, maar hameren daarbij nog steeds op het standpunt dat deze zaken voor iedereen ongewenst zijn en dus dat iedereen op dezelfde manier wordt behandeld.

Politieke strategie

PVV-aanhangers zullen bij de PVV vaak standpunten vinden die hen aanspreken, maar ook standpunten die hen sterk afstoten. Dit geldt voor veel PVV-aanhangers met betrekking tot de kritiek die Wilders geeft op de islam. De vraag is daarmee waarom deze burgers toch op de PVV stemmen, waar andere burgers die het oneens zijn met dezelfde islamkritiek – en ongetwijfeld bij nadere bestudering enkele andere PVV-standpunten onderschrijven – niet voor de PVV kiezen. Het verschil is het feit dat PVV-aanhangers een specifieke visie formuleren op de rol van de PVV binnen het politieke debat.

Diverse PVV-aanhangers noemen het een schrikbeeld als de voorstellen van de PVV ook daadwerkelijk uitgevoerd zouden worden. Zij zijn dan ook niet zozeer op zoek naar een partij die bepaald beleid dichterbij brengt. Vaak ligt er geen wens aan een PVV-stem ten grondslag om de voorstellen precies uit te voeren zoals Wilders ze voorstelt. De meeste PVV-aanhangers staan op veel onderdelen gematigder beleid voor dan de PVV suggereert. Dit geldt met name op het terrein van de multiculturele samenleving. Veel PVV-aanhangers spreken hun afschuw uit over de 'kopvoddentaks', maar zeggen verder weinig over dat voorstel. Dit laat zien dat veel PVV-aanhangers de uitspraken van Wilders helemaal niet zien als serieuze beleidsvoorstellen, maar als een signaal dat er problemen zijn die een oplossing vragen. Wilders geeft dit signaal af met zijn kopvoddentaks: er is sprake van een gebrekkige integratie van buitenlanders. PVV-aanhangers willen dat dit soort signalen worden afgegeven en kunnen daarvoor alleen bij de PVV terecht. Andere partijen laten dit soort signalen simpelweg niet horen.

Dit is de kern van de aantrekkingskracht van de PVV. PVV-aanhangers maken zich over uiteenlopende onderwerpen kwaad of zijn bezorgd. De onderwerpen waar dit over gaat kunnen zeer uiteenlopend zijn: van betere zorg, minder wachtgeldregelingen tot betere integratie van moslims. Zij willen dat het beleid op deze onderwerpen verandert, maar zien bij andere partijen geen tekenen dat hun standpunten serieus worden genomen. De PVV neemt deze standpunten wel serieus, maar koppelt daar vaak oplossingen en voorstellen aan die veel PVV-aanhangers te ver gaan. Toch is het stemmen op deze voorstellen de enige manier

om het beleid op deze thema's te veranderen omdat andere partijen erover lijken te zwijgen. De PVV-stem is een alarmbel om te laten zien dat zaken moeten veranderen, maar geen signaal dat kiezers de oplossingen van Wilders goed vinden. Kiezers van de PVV hopen vooral dat andere partijen hun signaal oppikken en hun standpunten een klein beetje in de richting van de PVV bijstellen. Zij willen zeker niet dat andere partijen de standpunten van Wilders kopiëren.

Monitorend burgerschap is een belangrijk begrip om de PVV-aanhang te beschrijven, maar ook om de rol van de PVV te beschrijven. PVV-aanhangers zijn vaak monitorende burgers. Ze hebben geen overzicht van alle politieke thema's en standpunten, en overzien alleen de hoofdlijnen van de politieke actualiteit. Dit maakt dat veel politieke thema's voor hen helemaal niet van belang zijn, zoals ontwikkelingshulp of het Midden-Oosten. Deze thema's bevinden zich simpelweg buiten hun blikveld. Andere thema's komen op basis van media-aandacht of persoonlijke ervaringen wel bij PVV-aanhangers onder de aandacht. Deze thema's zijn vaak zaken waarbij PVV-aanhangers een zekere dreiging waarnemen: minder democratie door een elite die zichzelf baantjes toekent met mooie salarissen, de teloorgang van de publieke sector waarin goede zorg en veiligheid zijn gegarandeerd, de teloorgang van normen en waarden die belangrijk zijn voor de maatschappij en de integratie van minderheden die simpelweg stokt. Bij al deze thema's zien PVV-aanhangers grote gevolgen als er geen daadkrachtige aanpak komt.

Maar deze daadkrachtige aanpak zien PVV-aanhangers in het geheel niet. Zij zien in de media slechts aandacht voor de verkeerde onderwerpen en allerlei schandalen in plaats van adequate oplossingen voor urgente problemen. In essentie zien PVV-aanhangers deze oplossingen bij geen enkele politieke partij terug, ook niet bij de PVV. Zij zien als monitorende burger echter wel dat de PVV zich in ieder geval ook zorgen maakt over deze thema's. De PVV is een partij die net als haar kiezers de maatschappij en politiek afstruimt om te zien waar problemen liggen die urgent en bedreigend zijn. De PVV ziet dat deze problemen bestaan en formuleert daar oplossingen voor. De meeste aanhangers van de PVV zien weinig in die oplossingen, maar willen wel dat deze problemen op zijn minst worden benoemd.

De verwachting van PVV-aanhangers is dat andere partijen zullen bewegen en met betere oplossingen zullen komen als zij zien dat de PVV met haar probleem-analyses scoort. Het appel van veel PVV-aanhangers is dus gericht op andere partijen dan de PVV zelf. De PVV moet als een alarmbel fungeren zodat ook andere thema's op de politieke agenda komen en dat het beleid verandert. PVV-aanhangers noemen dit 'wakker schudden': andere partijen zijn in slaap gesukkeld en worden door de opkomst van de PVV uit hun slaap gehaald. Zonder Wilders zouden deze nieuwe thema's nooit op de politieke agenda komen. PVV-aanhangers zijn al met al meer bezig met de expressieve kant van de politiek dan

met de beleidsmatige kant: het gaat hen erom dat opinies worden geformuleerd en geuit, niet dat deze ook onverkort worden omgezet in beleid.

Politieke achterban

In de media en in het dagelijks leven wordt op een hele andere manier over PVV-aanhangers gesproken, namelijk alsof zij het eens zijn met alles wat Wilders zegt en de PVV-voorstellen ook uitgevoerd willen zien. Zo ontstaat een beeld van domme racisten en Tokkies, terwijl hiervoor geen enkele basis is. PVV-aanhangers herkennen het beeld van Tokkies en laag opgeleiden, en zien zichzelf tegelijk als een relatieve uitzondering: zij denken dat andere aanhangers van de PVV wel willen dat de voorstellen van de PVV worden uitgevoerd en dus dat andere PVV-aanhangers wel degelijk dom en intolerant zijn. Waar burgers die geen PVV stemmen een te eenvoudig beeld hebben van de PVV-achterban, heeft de PVV-achterban dit zelf ook.

Het is dit ongenueanceerde beeld van de PVV-aanhang dat veel sympathisanten ervan weerhoudt publiekelijk hun sympathie voor de PVV te betuigen. Zij gaan simpelweg te veel uit van vooroordelen die ze van anderen hebben gehoord, en denken dat ze hun punt over ander beleid niet duidelijk kunnen maken en negatieve reacties zullen krijgen. De werkelijkheid is dat veel PVV-aanhangers onderling deze politieke voorkeur juist wel zouden begrijpen en dat bij open gesprekken met PVV-aanhangers zou kunnen blijken dat er eveneens veel overeenkomsten bestaan tussen PVV-aanhangers en bijvoorbeeld linkse stemmers. Zij verschillen op sommige onderdelen wel, maar hebben ook veel gemeen. Zo hebben zij niet alleen allerlei analyses over problemen in de multiculturele samenleving en de politiek met elkaar gemeen, maar delen zij ook veel kritiekpunten op de partij van Wilders. De PVV is geen ideale organisatie, de politici van de PVV worden niet altijd goed geselecteerd en de PVV heeft ook geen toekomst als Wilders ooit vertrekt. De vergelijking met de LPF is snel gemaakt.

De uitgangspunten van PVV-aanhangers zijn slechts anders dan die van linkse stemmers, want hun alledaagse observaties gaan vaak in dezelfde richting. Voor PVV-aanhangers is duidelijk dat de politiek niet deugt en dat het nodig is dat de PVV daar verandering in probeert te brengen. Voor linkse stemmers functioneert de politiek ook niet onproblematisch, maar is er geen reden om te zeggen dat de politiek helemaal niet deugt en ook niet om te denken dat de PVV hieraan iets oplost. Sterker, voor linkse stemmers is het vooral Wilders die ervoor zorgt dat het de verkeerde kant op gaat met de politiek. Waar PVV-aanhangers stellen dat de PVV opkomt voor gewone burgers, gaat de PVV volgens linkse stemmers vooral in tegen de elite. Hun interpretaties van het begrip populist zijn dan ook vrijwel tegengesteld aan elkaar. Waar PVV-aanhangers ook stellen dat problemen

in de politiek opgelost zouden moeten worden, zijn diezelfde problemen volgens linkse stemmers niet op te lossen en daarin kan dus ook Wilders geen enkele rol spelen.

Ook bij de multiculturele samenleving is er veel overeenkomst tussen PVV-aanhangers en linkse stemmers. Beide groepen zien dezelfde problemen, maar ze geven hier wel een verschillende lading aan. Waar PVV-aanhangers de multiculturele samenleving vooral zien als negatief, zien linkse stemmers deze vooral als positief. PVV-aanhangers hebben ook negatieve verwachtingen over hoe het verder zal gaan met de multiculturele samenleving, linkse stemmers hebben positievere verwachtingen. Deze verschillen zijn relevant als we kijken naar de manier waarop deze groepen reflecteren op hun eigen standpunten. Onder PVV-aanhangers lijkt er vooral sprake van weinig reflectie of twijfel over de vraag of hun visie de juiste is. Linkse stemmers stellen zich minder zeker op. Dat leidt ertoe dat linkse stemmers eerder worden beïnvloed in hun standpunten dan PVV-aanhangers, simpelweg omdat ze meer open lijken te staan voor tegen geluiden. PVV-aanhangers proberen de politiek te beïnvloeden door op Geert Wilders te stemmen, en zij beïnvloeden zelf de burgers om hen heen, als zij ten minste bereid zijn publiekelijk toe te geven dat ze op de PVV stemmen. Velen hebben die bereidheid echter niet omdat ze niet als dom en laag opgeleid willen worden weggezet.

Hoe nu verder?

Is de opmars van de PVV onstuitbaar? Kan de opkomst van de PVV worden tegengegaan? Het was geen doel van dit onderzoek om te bepalen hoe de PVV bestreden kan worden. Het uitgangspunt is dat een partij als de PVV positieve en negatieve invloeden kan hebben op de politiek en de maatschappij. Hoe deze invloed wordt geduid verschilt per persoon. Zo kan bijvoorbeeld de toegenomen kritiek op Europa deels aan de PVV worden toegeschreven, aangezien de PVV prominent kritiek op Europa naar voren brengt. Sommigen zullen dit negatief vinden omdat Europa een gegeven is, anderen zullen er positieve tekenen in zien omdat de PVV door het uiten van dit standpunt een geluid laat horen wat veel burgers in Den Haag simpelweg missen.

De opkomst van de PVV kan deels helemaal niet tegengegaan worden, omdat een deel van de achterban zich sterk vereenzelvigd met de partij en haar standpunten. Dit is de groep burgers die het eens is met de ferme islamkritiek van Wilders en wil dat de partij haar ideeën werkelijkheid laat worden. Deze groep zal zich niet snel laten overtuigen een andere partij te stemmen. Maar voor de grootste groep PVV-aanhangers geldt dit niet: zij kiezen niet voor de PVV omdat ze het werkelijk een goede partij vinden, maar omdat ze andere partijen slechter

vinden of bepaalde thema's in het politieke debat missen. Deze burgers zijn zeer losjes verbonden met de PVV en zouden graag op een andere partij stemmen. Hun PVV-stem is veelal een appèl op andere partijen om te veranderen. Wat kunnen zij doen om deze burgers terug te winnen? Niet door alle standpunten van Wilders klakkeloos over te nemen, maar wel door kleine veranderingen die een groot verschil kunnen maken.

In veel gevallen zijn politici voor PVV-aanhangers nauwelijks te begrijpen. Hun kennis over politiek is beperkt, bijvoorbeeld op het gebied van politieke structuren, politieke actoren en politieke thema's. Politiek is daarom op voorhand al slecht te volgen voor veel PVV-aanhangers, laat staan als politici ook moeilijke zinsconstructies gebruiken, lange zinnen en onbekende woorden. Een belangrijke oplossing om politieke onvrede te beteugelen is dan ook om als politicus helder te spreken: korte zinnen, eenvoudige woorden en een heldere uitleg. PVV-aanhangers steunen Wilders mede omdat ze in ieder geval begrijpen wat hij zegt. Dat is bij veel andere politici verre van gegarandeerd. Als ook andere politici heldere taal in de mond nemen, hebben ontevreden burgers meer te kiezen.

Het bestuur is steeds ingewikkelder geworden, waarbij taken zijn uitbesteed aan Europa, andere worden uitgevoerd door de Provincie en weer andere door de gemeente. Veel andere publieke taken zijn belegd bij Zelfstandige Bestuursorganen waarvan PVV-aanhangers sowieso niet begrijpen hoe ze werken. Het gevolg is dat PVV-aanhangers niet meer weten bij wie ze met hun klachten en zorgen terecht kunnen. Dat noopt tot reflectie op hoe de Nederlandse democratie functioneert en tevens op wat de rol van de Europese Unie zou moeten zijn. Per beleidsterrein moet voor burgers helder zijn waar de beslissingsbevoegdheid ligt, dus landelijk, provinciaal, gemeentelijk of Europees. Bij voorkeur zouden thema's opgepakt moeten worden door een bestuursniveau wat voor burgers te overzien is. De Europese Unie is een extreem voorbeeld van een bestuursniveau wat voor burgers niet te overzien is. Dat maakt de vraag relevant of het verstandig is bevoegdheden naar Brussel over te hevelen, zelfs als er formeel een betere democratische controle op de Europese Unie komt. Burgers zullen dit niet zo ervaren.

PVV-aanhangers klagen over politieke benoemingen, hoge declaraties van politici, regelingen voor wachtgeld en allerlei andere voorbeelden waarbij minimaal de indruk bestaat dat politici vooral met hun eigen belang bezig zijn en niet met het besturen van het land. Of het nu gaat om zakenreizen, declaraties of banen na het vertrek uit de Tweede Kamer, PVV-aanhangers merken op dat politici nauwelijks schromen zichzelf te verrijken en in de watten te leggen. Of deze verwijten nu terecht zijn of niet, deze indrukken zijn gemakkelijk weg te nemen. Oud-Kamerleden en ministers komen net als andere burgers gewoon in de WW en hebben een sollicitatieplicht. Er komt een verbod op betaalde bijbanen en giften voor Tweede Kamerleden en bestuurders. Alle bestuurlijke functies worden via

een openbare sollicitatieprocedure ingevuld en staan open voor niet-partijleden of ze worden door burgers gekozen, dus niet via achterkamertjes waarbij niet helder is hoe tot een bepaalde benoeming is besloten.

PVV-aanhangers beweren regelmatig dat de politiek zich met de verkeerde thema's bezighoudt. De politiek is bezig met kunst, cultuur, subsidies, duurzaamheid en allerlei ingewikkelde wetten. De politiek mist volgens PVV-aanhangers vaak oog voor de problemen waar ze elke dag tegenaan lopen: overlast in de buurt, hangjongeren in het winkelcentrum, verloedering van de wijk, te dure kinderopvang en slechte zorg voor ouderen. Dit suggereert een groot verschil tussen de agenda van deze burgers en die in Den Haag. Politici zouden regelmatig incognito willekeurige wijken in Nederland kunnen bezoeken en aan burgers kunnen vragen wat hen bezighoudt. Dus geen verontwaardiging over een Polen-website, maar oog voor het feit dat sommige burgers last hebben van Oost-Europese immigratie. Politici moeten meer oog hebben voor problemen die burgers hebben, en daar vervolgens ook oplossingen bij formuleren. Dat hoeven niet de oplossingen van Wilders te zijn.

Veel PVV-aanhangers klagen over uiteenlopende kwesties in de publieke ruimte, en denken dat de politiek er iets aan kan doen. De vraag is steeds weer of dat wel kan. PVV-aanhangers klagen over parkeerproblemen, slecht geïntegreerde buitenlanders, hangjongeren op straat en normen en waarden die lijken te verdwijnen. Dit laatste thema is een vergaarbak aan klachten over minder respect, minder verantwoordelijkheidsgevoel, burgers die weinig voor elkaar over hebben en fraude. Burgers hebben vaak geen beeld van waar de politiek iets aan kan doen en waar de politiek niets over te zeggen heeft. Veel klachten moeten burgers onderling oplossen. Bij andere problemen is zelfs de vraag of er wel oplossingen voor bestaan. Maar een politicus die over elk schandaal een Kamervraag stelt suggereert dat de politiek er wel iets aan kan doen. Beter zou zijn burgers een reëler beeld te geven van wat de politiek wel, maar ook niet voor hen kan betekenen.

PVV-aanhangers vertelden in de interviews steeds weer dat ze zich opgelaten voelden, zich schaamden of liever niet te veel met de PVV in verband werden gebracht. De PVV zou immers een partij zijn van Tokkies, domme mensen, burgers met een lage opleiding of racisten. Daar wilden de PVV-aanhangers niet bij horen en dus probeerden zij te verhullen waarop zij gestemd hadden en waren daar in ieder geval niet altijd open over. PVV-aanhangers droegen regelmatig zelf de oplossing voor dit probleem aan: iedereen moet simpelweg kunnen zeggen wat hij vindt en daardoor niet in een hoek worden gezet. PVV-aanhangers willen meestal niet dat moslims in een hoek gedrukt worden, en ze willen ook niet dat dat henzelf overkomt. Zij willen gehoord en gerespecteerd worden. Laat burgers zeggen wat ze op hun hart hebben, dat is de enige manier om een dialoog te starten over politieke en maatschappelijke problemen van nu.

LITERATUUR

- Aalberts, C. (2006): *Aantrekkelijke politiek? Een onderzoek naar jongeren en popularisering van politiek*. Apeldoorn: Spinhuis.
- Akkerman, T. (2005): Anti-immigration parties and the defence of liberal values: the exceptional case of the List Pim Fortuyn. *Journal of Political Ideologies* 10 (3): 337-354.
- Akkerman, T. & Hagelund, A. (2007): Women and children first! Anti-immigration parties and gender in Norway and the Netherlands. *Patterns of Prejudice* 41 (2): 197-214.
- Art, D. (2007): Reacting to the radical right. *Party Politics* 13: 331-349.
- Arzheimer, K. & Carter, E. (2006): Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research* 45 (3): 419-443.
- Bélanger, E. & Aarts, K. (2006): Explaining the rise of the LPF: discontent, and the 2002 Dutch election. *Acta Politica* 41: 4-20.
- Betz, H.G. & Johnson, C. (2004): Against the current – stemming the tide: the nostalgic ideology of the contemporary radical populist right. *Journal of Political Ideologies* 9 (3): 311-327.
- Blok, A. & Van Melle, J. (2008): *Veel gekker kan het niet worden*. Hilversum: Just Publishers.
- Bloor, M.; Frankland, J.; Thomas, M. & Robson, K. (2001): *Focus groups in social research*. London: Sage.
- Boomgaarden, H.G. & Vliegenthart, R. (2007): Explaining the rise of anti-immigrant parties: the role of news media content. *Electoral Studies* 26: 404-417.
- Bornschieer, S. (2010): *Cleavage politics and the populist right: the new cultural conflict in Western Europe*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bos, L. & Van der Brug, W. (2010): Public images of leaders of anti-immigration parties: perceptions of legitimacy and effectiveness. *Party Politics* 16: 777-799.
- Bos, L.; Van der Brug, W. & De Vreese, C. (2010): Media coverage of right-wing populist leaders. *Communications* 35: 141-163.
- Bos, L.; Van der Brug, W. & De Vreese, C. (2011): How the media shape perceptions of right-wing populist leaders. *Political Communication* 28 (2): 182-206.
- Bosland, J. (2010): *De waanzin rond Wilders: psychologie van de polarisatie in Nederland*. Amsterdam: Balans.

- Brug, W. van der (2003): How the LPF fuelled discontent: empirical tests of explanations of LPF support. *Acta Politica* 38 (1): 89-106.
- Brug, W. van der & Fennema, M. (2007): What causes people to vote for a radical-right party? A review of recent work. *International Journal of Public Opinion Research* 19 (4): 474-487.
- Brug, W. van der; Fennema, M. & Tillie, J. (2000): Anti-immigrant parties in Europe: ideological or protest vote? *European Journal of Political Research* 37: 77-102.
- Brug, W. van der; Fennema, M. & Tillie, J. (2005): Why some anti-immigrant parties fail and others succeed: a two-step model of aggregate electoral support. *Comparative Political Studies* 38: 537-573.
- Brug, W. van der & Mughan, A. (2007): Charisma, leader effects and support for right-wing populist parties. *Party Politics* 13: 29-51.
- Coffé, H., Heyndels, B. & Vermeir, J. (2007): Fertile grounds for extreme right-wing parties: explaining the Vlaams Blok's electoral success. *Electoral Studies* 26: 142-155.
- Derix, S.; Luyendijk, W. & Mat, J. (2009): Waarom Wilders. *NRC Weekblad* (26 september): 10-17.
- Dolezal, M.; Helbling, M. & Hutter, S. (2010): Debating islam in Austria, Germany and Switzerland: ethnic citizenship, church-state relations and right-wing populism. *West European Politics* 33 (2): 171-190.
- Ellemers, J.E. (2003): Het fenomeen Fortuyn: de revolte verklaard. In: *Jaarboek 2002*. Groningen: Nederlands Documentatiecentrum Politieke Partijen.
- Fennema, M. (2010): *Geert Wilders: tovenaarsleerling*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Fieschi, C. & Heywood, P. (2004): Trust, cynicism and populist anti-politics. *Journal of Political Ideologies* 9 (3): 289-309.
- Fortuyn, P. (2002a): *De verweesde samenleving: een religieus-sociologisch traktaat*. Uithoorn: Karakter.
- Fortuyn, P. (2002b): *De puinhopen van acht jaar paars: een genadeloze analyse van de collectieve sector en aanbevelingen voor een krachtig herstelprogramma*. Uithoorn: Karakter.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967): *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. New York: Aldine.
- Hainsworth, P. (2008): *The extreme right in Western Europe*. London: Routledge.
- Hakhverdian, A. & Koop, C. (2007): Consensus democracy and support for populist parties in Western Europe. *Acta Politica* 42: 401-420.
- Heijne, B. (2011): *Moeten wij van elkaar houden? Het populisme ontleed*. Amsterdam: de Bezige Bij.
- Helms, L. (2007): Right-wing populist parties in Austria and Switzerland: a comparative analysis of electoral support and conditions of success. *West European Politics* 20 (2): 37-52.

- Herwaarden, C. van (2005): *Fortuyn: chaos en charisma*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Holsteyn, J. van; Irwin, G. & Den Ridder, J. (2003): In the eye of the beholder: the perception of the List Pim Fortuyn and the parliamentary elections of may 2002. *Acta Politica* 38 (1): 69-78.
- Holsteyn, J. van & Den Ridder, J. (2005): *Alles blijft anders: Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21^e eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- Houtman, D.; Achterberg, P. & Derks, A. (2008): *Farewell to the leftist working class*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Ivarsflaten, E. (2005): The vulnerable populist right parties: no economic realignment fuelling their electoral success. *European Journal of Political Research* 44 (3): 465-492.
- Ivarsflaten, E. (2008): What unites right-wing populists in Western Europe? Re-examining grievance mobilization models in seven successful cases. *Comparative Political Studies* 41 (1): 3-23.
- Jagers, J. & Walgrave, S. (2007): Populism as political communication style: an empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research* 46: 319-345.
- John, P. & Margetts, H. (2009): The latent support for the extreme right in British politics. *West European Politics* 32 (3): 496-513.
- Keken, K. van (2007): Geliefd vanwege imago strenge juf. *De Volkskrant* (15 september): 3.
- Kestilä, E. (2006): Is there demand for radical right populism in the Finnish electorate? *Scandinavian Political Studies* 29 (3): 169-191.
- Kestilä, E. & Söderlund, P. (2007): Local determinants of radical right-wing voting: the case of the Norwegian progress party. *West European Politics* 30 (3): 549-572.
- Koole, R.A. (2006): *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie: politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme (oratie)*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Koopmans, R. & Muis, J. (2009): The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: a discursive opportunity approach. *European Journal of Political Research* 48: 642-664.
- Lafont, V. (2006): France: a two-centuries-old galaxy. In: Klandermans, B. & Mayer, N. (red.): *Extreme right wing activists in Europe: through the magnifying glass* (pp. 93-126). New York: Routledge.
- Lange, S. de (2008): *From pariah to power: the government participation of radical right-wing populist parties in West European democracies*. Antwerpen: Proefschrift Universiteit Antwerpen.
- Liebes, T. & Katz, E. (1990): *The export of meaning: cross-cultural readings of Dallas*. New York: Oxford University Press.

- Linden, A. & Klandermans, B. (2006): The Netherlands: stigmatized outsiders. In: Klandermans, B. & Mayer, N. (red.): *Extreme right wing activists in Europe: through the magnifying glass* (pp.172-203). New York: Routledge.
- Lubben, S.P. van der (2006): Politieke ruimte. In: Pellikaan, H. & Van der Lubben, S. (red.): *Ruimte op rechts? Conservatieve onderstroom in de Lage Landen* (pp. 44-66). Utrecht: Spectrum.
- Lubbers, M., Gijsberts, M. & Scheepers, P. (2002): Extreme right-wing voting in Western Europe. *European Journal of Political Research* 41: 345-378.
- Lucardie, A.P.M. (2008): Rechts-extremisme, populisme of democratisch patriotisme? Opmerkingen over de politieke plaatsbepaling van de Partij voor de Vrijheid en Trots op Nederland. In: *Jaarboek 2007*. Groningen: Nederlands Documentatiecentrum Politieke Partijen.
- Lucardie, P. & Voerman, G. (2012): *Populisten in de polder*. Amsterdam: Boom.
- Lucardie, P. & Voerman, G. (2007): Op weg naar de verkiezingen: partijprogramma's en de selectie van kandidaten. In: Aarts, K.; Van der Kolk, H. & Rosema, M. (red.): *Een verdeeld electoraat: de Tweede Kamerverkiezingen van 2006* (pp. 74-96). Utrecht: Spectrum.
- Manin, B. (1997): *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McGann, A. & Kitschelt, H. (2005): The radical right in the Alps: evolution of support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ. *Party Politics* 11 (2): 147-171.
- Mudde, C. (2007): *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2005): *Radical right: voters and parties in the electoral market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NRC (2007): Stem Rita: goed voor 27 zetels. *NRC Handelsblad* (14 september): 3.
- Oesch, D. (2008): Explaining workers' support for right-wing populist parties in Western Europe: evidence from Austria, Belgium, France, Norway and Switzerland. *International Political Science Review* 29: 349-373.
- Pauwels, T. (2010): Explaining the succes of neo-liberal populist parties: the case of Lijst Dedecker in Belgium. *Political Studies* 58: 1009-1029.
- Pechtold, A. (2012): *Henk, Ingrid en Alexander*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Peeperkorn, M. (2007a): 'Mensen prikkelen en uitdagen, dat wil ik'. *De Volkskrant* (18 oktober): 2.
- Peeperkorn, M. (2007b): De opmars van de partij zonder leden. *De Volkskrant* (20 oktober): 3.
- Peil.nl (2008): *Politieke voorkeur sinds 22-11-2006*. Online, op www.peil.nl (6 januari 2008).
- Pellikaan, H. (2006): De politieke ruimte en ideologische kenmerken van een partij. In: Pellikaan, H. & Van der Lubben, S. (red.): *Ruimte op rechts? Conservatieve onderstroom in de Lage Landen* (pp. 21-43). Utrecht: Spectrum.

- Pels, D. (2011): *Het volk bestaat niet: leiderschap en populisme in de media-democratie*. Amsterdam: de Bezige Bij.
- Pennings, P. & Keman, H. (2008): The changing landscape of Dutch politics in the 1970s: a comparative exploration. *Acta Politica* 43: 154-179.
- Pleij, S. (2011): Dialoog over populisme: 'we hoeven niet van elkaar te houden'. *Vrij Nederland* (4 juni): 19-27.
- Politieke Barometer (2008): *Trend sinds de laatste Tweede Kamerverkiezingen*. Online, op www.politiekebarometer.nl (6 januari 2008).
- Praag, P. van (2003): De LPF-kiezer: rechts, cynisch of modaal? In: *Jaarboek 2001*. Groningen: Nederlands Documentatiecentrum Politieke Partijen.
- PVV (2010): *De agenda van hoop en optimisme: partijprogramma PVV Tweede Kamerverkiezingen 2010*. Den Haag: PVV.
- Reybrouck, D. van (2008): *Pleidooi voor populisme*. Amsterdam: Querido.
- Riemen, R. (2010): *De eeuwige terugkeer van het fascisme*. Amsterdam: Atlas.
- Rooy, P. de & Te Velde, H. (2005): *Met Kok over veranderend Nederland*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Rosema, M.; Aarts, K. & Van der Kolk, H. (2007): De uitgesproken opvattingen van de Nederlandse kiezer. In: Aarts, K.; Van der Kolk, H. & Rosema, M. (red.): *Een verdeeld electoraat: de Tweede Kamerverkiezingen van 2006* (pp. 165-188). Utrecht: Spectrum.
- Rossum, M. van (2010): *Waarom is de burger boos? Over hedendaags populisme*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- RTL Nieuws (2011): *Driekwart PVV-stemmers tegen bezuinigingen*. Online op www.rtlz.nl (13 december 2011).
- Rubin, H.J. & Rubin, I.S. (1995): *Qualitative interviewing: the art of hearing data*. Thousand Oaks: Sage.
- Ruiter, J.J. de (2012): *De ideologie van de PVV: het kade goed en het goede kwaad*. Amsterdam: Rozenberg.
- Rydgren, J. (2007): The sociology of the radical right. *Annual Review of Sociology* 33: 241-262.
- Rydgren, J. (2008): Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries. *European Journal of Political Research* 47: 737-765.
- Saris, W.E. (1997): Public opinion about the EU can easily be swayed in different directions. *Acta Politica* 32 (4): 406-435.
- Schuermans, N. & De Maesschalck, F. (2010): Fear of crime as a political weapon: explaining the rise of extreme right politics in the Flemish countryside. *Social and Cultural Geography* 11 (3): 247-262.
- Schulte, A. & Soetenhorst, B. (2007): *Daadkracht en duidelijkheid: vijf jaar crisis in de VVD*. Amsterdam: Van Gennep.

- Smith, J.M. (2010): Does crime pay? Issue ownership, political opportunity, and the populist right in Western Europe. *Comparative Political Studies* 43 (11): 1471-1498.
- Spangenberg, F., Lampert, M. & Van der Lelij, B. (2009): *Stand.tv, meting 26: de achterban van de PVV*. Amsterdam: Motivaction. Online op www.netwerk.tv/uitzending/2009-04-20/wie-wil-wilders (3 november 2011).
- Spanje, J. van & Van der Brug, W. (2009): Being tolerant of the intolerant: the exclusion of Western European anti-immigration parties and its consequences for party choice. *Acta Politica* 44 (4): 353-384.
- Stanley, B. (2008): The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies* 13 (1): 95-110.
- Sturgis, P. (2008): Designing samples. In: Gilbert, N. (red.): *Researching social life (third edition)* (pp.165-181). Los Angeles: Sage.
- Synovate (2009): *De PVV-stemmer: profiel, achtergrond en motieven*. Amsterdam: Synovate, in opdracht van NRC Handelsblad, 25 september 2009.
- Taggart, P. (2000): *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Tiemeijer, W.L. (2008): *Wat 93,7 procent van de Nederlanders moet weten over opiniepeilingen*. Amsterdam: Aksant.
- Tillie, J. (2009): *Partijen, kiezers en de multiculturele samenleving (oratie)*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Trots (2010): *Vertrouwen en handhaven: partijprogramma Trots op Nederland Tweede Kamerverkiezingen 2010*. Den Haag: Trots op Nederland.
- Tromp, B. (2003): Kanttekeningen bij het jaar 2002. In: Rouvoet, A.; Koppelaar, R.; Schoo, H.J.; Tromp, B. & Schnabel, P. (red.): *Haagse tegenstrijdigheden: een jaar verder* (pp. 15-28). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Voogd, J. de (2011): *Bakfietsen en rolluiken: de electorale geografie van Nederland*. Utrecht: Bureau de Helling.
- Vossen, K. (2010): Populism in the Netherlands after Fortuyn: Rita Verdonk and Geert Wilders compared. *Perspectives on European Politics and Society* 11 (1): 22-38.
- Vries, M. de (2010): *Onderschatting PVV in peiling opmerkelijk*. Online op www.depers.nl (3 november 2011).
- Vries, J. de & Van der Lubben, S. (2005): *Een onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek: Paars II en de revolte van Fortuyn*. Amsterdam: Van Gennep.
- Waal, J. van der, De Koster, W. & Achterberg, P. (2011): Stedelijke context en steun voor Wilders' PVV: interetnisch contact, economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden. *Res Publica* 52 (4): 189-207.
- Walgrave, S. & De Swert, K. (2004): The making of the (issues of the) Vlaams Blok: the media and the success of the Belgian extreme-right party. *Political Communication* 21 (4): 479-500.

- Wansink, H. (2004): *De erfenis van Fortuyn: de Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers*. Amsterdam: Meulenhof.
- Wijndelts, W. (2011): *Een op de vier PVV-stemmers denkt dat Wilders minister is*. Online, op www.nrc.nl (13 december 2011).
- Wilders, G. (2005): *Kies voor vrijheid: een eerlijk antwoord*. Den Haag: Groep Wilders.
- Witte, H. de (2006): Extreme right-wing activism in the Flemish part of Belgium: manifestation of racism or nationalism? In: Klandermans, B. & Mayer, N. (red.): *Extreme right wing activists in Europe: through the magnifying glass* (pp. 127-150). New York: Routledge.

